

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ PROGRAMLAR ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ERKEN DÖNEM (1898-1919) KÜRT BASININDA TOPLUMSAL CİNSİYET ve
KÜRT KADINLARI TEALİ CEMİYETİ

Rojda YILDIZ

116697008

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Bülent Bilmez

İSTANBUL

2018

ERKEN DÖNEM (1898-1919) KÜRT BASININDA TOPLUMSAL CİNSİYET ve
KÜRT KADINLARI TEALİ CEMİYETİ

GENDER in the EARLY PERIOD of KURDISH PRESS (1898-1919) and
SOCIETY for ADVANCEMENT of KURDISH WOMEN

Rojda YILDIZ

116697008

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Bülent Bilmez .....
İstanbul Bilgi Üniversitesi
Jüri Üyesi: Doç.Dr. Gülhan Balsoy .....
İstanbul Bilgi Üniversitesi
Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Ebru Aykut .....
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Tezin Onaylandığı Tarih: 18.06.2018
Toplam Sayfa Sayısı: 140

Anahtar Kelimeler (Türkçe)

- 1) Kürt Basını
- 2) Kürt Kadınları Teali Cemiyet
- 3) Ulus-inşa
- 4) Toplumsal Cinsiyet
- 5) Söylem

Anahtar Kelimeler (İngilizce)

- 1) Kurdish Press
- 2) Kurdish Women's Progressive
Society
- 3) Nation construction
- 4) Gender
- 5) Discourse

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın ortaya çıkması birçok kişinin her anlamda desteği ile olmuştur. Öncelikle bu çalışmayı beraber yürüttüğümüz tez danışmanım sevgili Bülent Bilmez'e çok teşekkür ederim. Jüri üyemde olmayı kabul eden Gülhan Balsoy'a ve Ebru Aykut'a çok değerli fikirleri ve eleştirileri için minnettarım.

Master eğitimim boyunca yine her anlamda yanımda olan ve hiçbir zaman desteklerini esirgemeyen varlıklarıyla hep bu çalışmanın bir parçası olan aileme ve özellikle kız kardeşim Pınar'a minnettarım.

Master sürecim içerisinde bu çalışmaya başlamam için sürekli destek olan ve bu çalışma ile ilgili değerli fikirlerini paylaşarak yanımda olan sevgili Kıvanç Köseoğlu'na ve Mehmet Akif'e teşekkürler.

Çalışmamda kullandığım birincil kaynaklarım olan gazeteleri temin etmemi sağlayan, her mailimde büyük bir sıcakkanlılıkla yardımcı olan ve yönlendiren Ayhan Işık'a, Ronayî Önen'e minnettarım.

Gazetelerdeki Soranice yazıların okumalarını yapan ve büyük bir titizlikle yolladığım her kelimeyi anlatmaya çalışan Şiyar Şerif Özberk'e, Kurmancî çevirilerini yaparken sorduğum her kelimeye ve cümleye sabırla cevap veren Hişyar Aydın'a sonsuz teşekkürler.

Bu tez sürecini beraber yaşadığımız Ferda Önen ise bu tezin en büyük motivasyon kaynaklarından biri oldu. O'na ve tez sürecimizi kolaylaştırmak için hep yanımda olan Cengiz Cemri'ye sonsuz teşekkürler.

Ve bu çalışma için özel bir teşekkürü baştan sona hak eden Tuncay Şur'a minnettarlığım sonsuz.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
ABSTRACT.....	iv
ÖZET.....	v
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: ULUS İNŞASI VE KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ ÖRNEĞİ	4
1. Modern Dünyanın Yeni İdeolojisi; Milliyetçilik.....	4
1.1. Ulusun İnşası ve Söylem.....	10
1.2. Kürt Ulus İnşası.....	15
1.2.2. Kürt Ulusunu Kuvveden Fiile Çıkarmak.....	16
2. Toplumsal Cinsiyet ve Ulus Bağlamında Kadın: Kadın-Erkek İlişkileri Bağlamında Toplumsal Cinsiyet	22
2.1. Ulus İnşasında Kadın	24
3. Tarihsel Arka Plan: Yarı Otonomiden Merkezileşmeye Osmanlı Devleti’nde Kürtler	33
3.1. İsyanlar Dönemi	35
3.2. Bavê Kurdan (Kürtlerin Babası): II. Abdülhamit (1876-1909)	38
4. Literatür Eleştirisi: Kürt Milliyetçiliği Konulu Literatürün Eleştirisi .	41
4.1. Kürt Milliyetçiliğinin Doğuşu Sürecinde Toplumsal Cinsiyet Meselesi Konulu Literatürün Eleştirisi.....	44
İKİNCİ BÖLÜM: GEÇ OSMANLI DÖNEMİ (1898-1919)	48
1.Osmanlı Devleti’nin Genel Durumu	48
1.1. II. Meşrutiyet ve Sonrası.....	51
2. Geç Osmanlı Döneminde Kürt Örgütlenmeleri: 1898-1919.....	54
2.1. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti.....	55
2.2. Kürt Talebe Hevî (Umut) Cemiyeti	58

2.3.	1.Dünya Savaşı Sonrası Kürtler ve Kürt Teali Cemiyeti.....	59
3.	Osmanlı Basınının Genel Durumu.....	61
3.1.	Osmanlı Dönemi Kürt Medyası	63
3.2.	Dönemin Osmanlı Medyasında Kadın Meselesi, Kürt Kadınlar ve Kürt Kadınları Teali Cemiyeti	66
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ERKEN DÖNEM KÜRT BASININDA TOPLUMSAL CİNSİYETİN İZİNİ SÜRMEK		
1.	Dil-Söylem, İktidar ve İdeoloji İlişkisi.....	73
1.1.	Çalışmanın Yöntemi ve Kavramsal Çerçeve	78
2.	Geç Osmanlı Dönemi (1898-1919) Kürt Basınında Toplumsal Cinsiyet Meselesi.....	81
2.1.	Toplumsal Yasadan Kadın Bedenine: “Namus”	83
3.	Kürt Basınında Namus ve Cinsellik Söylemi: “Namûsa İslam’dan Namûsa Millî’ye”	86
4.	Ulus-Devletin Üretim ve Yeniden Üretim Alanı Olarak Kadın-Aile-Eğitim ve Çocuk.....	97
5.	Kürt Basınında Kadınların Eğitimi ve Medenileşme Söylemi: Ulus Mutfağının Gönüllü ama Görünmeyen Neferleri.....	99
6.	Erkeklerin Değişen Arzu Nesnelere; Sufilikten Dünyevi Aşka Beden Bulmuş Erotizm.....	106
7.	Kürt Basınında Değişen Arzu Nesnesi; Evînîya Welat.....	109
8.	Ulusun Yedek Gücü Olarak Kadınlar: Kürt Kadınları Teali Cemiyeti Örneği.....	120
SONUÇ.....		126
KAYNAKÇA.....		132

ABSTRACT

This study tries to analyze the gender analysis of the early period of the Kurdish press in the late Ottoman period (1898-1919) and to analyze feminine elements in these newspapers and journals. *Kurdistan* newspaper, *Kurd Teavün and Terakki Newspaper*, *Roj-î Kurd* journal, *Hetawî Kurd* journal and *Jin* journal are subject to analysis to analyze how the political, political and cultural issues discussed during the period (1898-1919) are coded as gender and how women are represented in these journals and newspapers are tried to be explained.

In the context of the dominant ideological, political atmosphere of nationalism and the nation-state debate, the changing state of the Kurdish society within the Ottoman Empire, the position of women and the positioning of women in this new nation-state project with male eyes are our main topic in this study. It will be tried to show how gender inequality is framed around these political themes, especially by nationalist Kurdish male writers, and by what motivations they share these ideas. Another topic of this work is the fact that Kurdish women writers and “Society for Advancement of Kurdish Women”, the first Kurdish women's organization, existing in this political atmosphere, and their speed up and detailed analysis of the activities carried out.

ÖZET

Bu çalışma Geç Osmanlı sürecinde Erken Dönem (1898-1919) Kürt basınının toplumsal cinsiyet analizine tabi tutulmasını ve feminen unsurların analizini yapmaya çalışmaktadır. *Kürdistan* gazetesi, *Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi*, *Roj-î Kurd* dergisi, *Hetawî Kurd* dergisi ve *Jin* dergisi analize tabi tutularak dönemin tartışılan siyasi, politik, kültürel konularının cinsiyet olarak nasıl kodlandığı kadınların bu dergi ve gazetelerdeki temsil edilme biçimleri eleştirel söylem analizine tabi tutularak anlatılmaya çalışılmaktadır.

Dönemin baskın ideolojik, politik atmosferi olan milliyetçilik ve ulus-devlet tartışmaları bağlamında Kürt toplumunun Osmanlı Devleti içerisinde değişen durumu, kadınların konumlanması ve erkek gözüyle kadınların bu yeni ulus-devlet projesinde konumlandırılması çalışmanın temel çekirdeğini oluşturmaktadır. Bu politik temalar etrafında özellikle milliyetçi Kürt erkek yazarlar tarafından cinsiyet eşitsizliğinin nasıl kurgulandığı ve hangi motivasyonlarla bu fikirleri paylaştıkları gösterilmeye çalışılacaktır. Az sayıda da olsa var olan Kürt kadın yazarların ve ilk Kürt kadın örgütü olan Kürt Kadınları Teali Cemiyeti'nin bu politik atmosfer içerisinde konumlanması, tüzükleri ve yapılan aktivitelerin detaylı analizi de bu çalışmanın bir diğer konusudur.

GİRİŞ

Bu çalışma Osmanlı Dönemi Kürt hareketinde (basın-yayın organlarında) kadınların temsili ve kadın söyleminin hangi argümanlarla ve araçlarla kurulduğunu incelemeye çalışacaktır. Fakat tek talebi ve yazılış amacı bu değildir. Tarihin aktığı noktalarda hep sesi kısılmaya çalışılanlar ve görünmeyenler olarak isimleri yazılmayan kadınların tarihlerini yazma ve var olma mücadelelerinin bir sonucudur aynı zamanda.

Tarihin ilk zamanlarından şimdiye kadar isimleri anılmayan ve tarihin sayfalarından silinmek istenen kadınları günümüz yüzyılında kız kardeşleri yeniden keşfetmeye ve silinen silüetlerini yeniden canlandırmaya çalışmaktadır. Arşivlerin yok edilmesi, tarih anlatılarına “öteki” grupların kadınlarının dahil edilmemesi ve “yok sayarak” görünürlüklerini ortadan kaldırma bu kadınların tarihlerinin de üstünü örtmüştür. Yapılan sosyal bilimler çalışmalarında da Osmanlı kadın kimliği kavramında Türk-Sunni kadınları baz alarak yapılmış, Rum, Çerkez, Ermeni, Kürt kadınlar bu kimlik içerisinde görünmez kılınmıştır. Farklı öznelerin farklı deneyimleri ve farklı tarihsel süreçleri analize tabi tutulmadan yaşantılarınıdaki deneyimleri görmek ve anlamaya çalışmak bir yanı eksik bir hikayeyi anlatıyor bizlere. Bu çalışma ile “öteki” kimliklerin geçirdikleri süreçler ve yaşam öykülerine bakarak erkek tahakkümü altında yaşamaya ve yaşamları silikleştirilmeye çalışılan kadınların hikayeleri, özlemleri, sevgileri, acıları yeniden kadınların çabalarıyla hayata kazandırılmaya çalışılmaktadır. Bu tezin konusu olan Kürt kadınların hikayeleri kendi topluluklarının kaderi ile beraber ilerlemiştir. Osmanlı’dan günümüze kadar “ulus olduklarını ispat etmeye çalışan” ve varlığını kabul ettirmeye çalışan bir topluluğun kadınları olarak bir yandan politik-siyasi baskıların hedefi bir yandan Kürt erkeklerinin cinsiyet odaklı hedefi olmuşlardır. Kürt milliyetçi erkekleri de yazılarına, makalelerine kadınları ulus-devlet projesi söyleminde dahil etmişlerdir. Bu çalışma ile hem erkek egemen söylem içerisinde Kürt kadınların durumları hem kendi tarihleri var olan gazete ve makaleler eşliğinde gösterilmeye çalışılacaktır. Tarihin bir kadın ve Kürt kimliğinden azade olmayan durumu bu anlamda önemli bir noktada durmaktadır.

Yapılan alışmalar ışığında yıllar sonra Kürt kadınlara dair yeni bilgiler ortaya çıkmaya başlamış, var oldukları ve tarihe etkileri gösterilmeye çalışılmıştır. Osmanlı dönemi içerisinde bir anlamda “Osmanlı kadını” kimliği çerçevesinde gösterilerek etnisite ve özerk bir kimlikten azade resmedilmeye çalışılan Kürt kadınlara, cumhuriyet sonrası kanlı ve baskılı bir dönemin ve yönetimin içerisinde yaşamlarını idame ettirmeye çalışmış Kürt ulusunun içerisinde bazen seslerini yükselterek bazen sessiz bir şekilde direnişlerini devam ettirmişlerdir.

Bütün bunlarla beraber bu alışma Kürt kadınlara pratik faaliyetlerinden ve biyografik bir anlatıdan ziyade (maalesef bunu yapacak yeteri kadar veri de elimizde yok) satır aralarında, manalarda, anlamlarda, şiirlerde, edebiyatta, yazılarda kadınlara temsil ediliş konumları ve “edilgen” özneler olarak erkekler tarafından politik atmosfere göre çıkarılarak doğrultusunda gndemleştirilme süreçleridir. Bu çalışmanın temel aradığı sorulardan biri olarak da ulus-devlet kurma arzusu taşıyan ve çalışmalar yapan milliyetçi Kürt erkeklerin bu süreçlerde sessiz sakin özneler olarak kadınlara nasıl resmettikleridir. 1980’lerin sonuna kadar milliyetçilik projelerinin analizlerinde hep bir tahayyülden ve bu tahayyül ile neler ortaya koyduklarından yana analizler yapılmıştır. Yapılan analizlerin birçoğu ise erkeklerin düşünce dünyasının ve yaptıklarının bir özümlenmesi olmuştur. Bu zmlenme içerisinde kadınlara bu tahayyülün neresinde olduğu sorusu cevapsız bırakılmış, ulus metaforunun cinsiyet kimliği uzunca yıllar tartışmaya açılmamıştır. oğunluğu erkek araştırmacılar tarafından oluşturulan ulus-devlet ve milliyetçilik literatürünün, cinsiyetlenendirilmiş bir hayal ürünü olarak ortaya çıkan bu yeni ideolojilerin cinsiyet eleştirisi analizini de eksik kalmıştır. Kadın araştırmacıların çabaları sonucu bu projelerin bir erkek tahayyülü olduğu ve erkek dünyasının bir sonucu olarak ortaya çıktığı gösterilmiştir.

Her milliyetçilik projesi kendisi ile beraber eskinin reddi yeninin özlemi ve arzusunu getirmiştir. Politik, toplumsal, sosyal, kültürel ve özel-kamusal yaşam alanlarında eskinin artık sürdürülebilir olmadığını ve bu “cahillik dehlizinden” kurtulmak gerektiği söylemini kendisi ile beraber taşımıştır geleceğe. Kelimelerin ve cmlerinin

şekillendirdiği bu yeni yaşam formunda kurulan söylemler de zamanla değişime uğramış, modernist kavramların şekillendirdiği modern bir yaşam tahayyülü yerini zihinlerde ve “kalp”lerde almıştır. Bunun serüven olarak adlandırılması bu yüzden normaldir. Yaşamın şekli değiştirilmeye çalışılmış, yeni yaşamlar kurulmak istenmiştir. Avrupa merkezli çıkan bu yeni projenin sahipleri kendi ülkelerine gelen insanlara ya da kendi gittikleri yerlere bir şekilde bu fikirleri ulaştırmış, etkilemişlerdir. Her ne kadar “üçüncü dünya” ülkeleri olarak tabir edilen yerlerde bir etkilenmeden ziyade kendi iç dinamikleri ile ortaya çıksa da modernizm hayali Avrupa’dan çoğu zaman farklı olmamıştır.

Ulus-devletin ortaya çıkış serüveninde kimlerin bu projeyi istediği ve hangi motivasyonlarla bu projeye katıldığı çok sonraları tartışılan bir konu olmuştur. Milliyetçilik kuramları arasında yer alan yapısalcılar, inşacılar, etno-sembolcüler bunu kendi paradigmatik çerçevelerinde açıklamaya çalışmışlardır. Fakat erkeklerin bu projeye neden bu kadar bağlı olduğunu ve hangi motivasyon araçları ile bağlandıklarını ortaya çıkaran yine kadın araştırmacılar olmuştur. Ulus-devlet hayali ezilmiş bir erkekliğin iktidar olma arzusunun bir çabası olarak doğmuştu ve başarılı da olmuştu. Amerika, Avrupa, Ortadoğu gibi ülkelerde bir iktidar bölüşümü olarak hayal edilmiş, sömürge toplumlarda sömürgeleştirilen halkın kurtuluş mücadelesi olarak yola devam etmiştir. Milliyetçilik tartışmalarının kadınları sadece “kapatma ve edilgen” hale getirdiği fikirleri özellikle sömürge ülkelerde çıkan kadın hareketleri ile başka bir konuma evrilmiştir. Ezilen halkın “kurtuluş mücadelesi” savaşında kadınlar kendi öz örgütlülüğünü yaratmış bir yandan devlete-sömürgeci güce karşı savaşırken bir yandan yan yana gelen kadınların erkeklere karşı savaşma serüvenleri de başlamıştır. Hindistan’da pembe sopalı kadınların tecavüze ve tacize karşı başlattıkları kampanyalar, Filistin’de intifadaya katılan kadınlar, Latin Amerika’da Zapatista kadınlarına, Kürdistan’da mücadele eden Kürt kadınlara kadar uzanan bir kadın hareketinden bahsedebiliriz. Fakat çıkışı itibari ile uluslaşma, tek devlet, tek vatan, tek

toprak, tek dil söyleminin üzerine kurulmuştur ve farklılıkları homojenize etme çabası üzerine kurulu bu sistemde kadınlar özne olarak var olamamıştır.

Yüzyılın en fazla tartışılan ve sebebi dolayısı ile toplumlar arasında “sorun-savaş-yıkım” konularından biri olarak milliyetçilik ve ulus-devlet projeleri erkek arzusu ve erkek hafızasının ortaya çıkarttığı bir durum olduğu dünya akademisinde ve aktivizm dünyasında tartışılan, tartışıldığı kadar kabul gören bir meseledir artık. Aynı tartışma konusu (her ne kadar bir ulus-devlet kurmayı başaramamış olsa da) Kürtler için geçerli bir durumdur. Bu çalışma içerisinde geç Osmanlı (1898-1919) döneminde çıkartılan gazete ve dergilerin analizi yapılarak, erkeklerin ve kadınların söylemleri kullanılarak bir eleştirel söylem analizine tabi tutulacaktır. Namus, ahlak, annelik, yiğitlik, cinsellik ve ulusun yedek güçleri olarak kodlandırılan Kürt kadınlarının Kürt milliyetçi erkekler tarafından ulus-devletlere dahil edilme söylemleri incelenecek, bu söylemlerin milliyetçilik tartışmaları ile beraber nasıl evrildiği analiz edilmeye çalışılacaktır. Bunun için Van Dijk’in eleştirel söylem analizi kullanılarak kelime ve cümlelerin ideolojik arka planları, seçilen metaforların ve kullanılan algoritmaların imaları üzerine kurulu bir çalışma yapılmaya çalışılacaktır. Bu çalışmada *Kürdistan* gazetesi (1898-1902), *Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi*, *Roj-î Kurd* (1913) dergisi, *Hetawî Kurd* (1913-1914) dergisi, *Jin* dergisi (1918) içerisinde yayınlanan yazı, şiir, edebi eserler bir içerik analizine tabi tutulacak bu analiz neticesinde kadınların Kürt ulusçuluğu serüveninde yeri ve milliyetçi erkeklerin ulusçuluk hayallerindeki rolü ve erkeklerin onlara biçtiği roller analize tabi tutulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM: ULUS İNŞASI VE KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ ÖRNEĞİ

1. Modern Dünyanın Yeni İdeolojisi; Milliyetçilik

Ulus ve milliyetçilik¹ kavramları son iki yüz yıllık süreç içerisinde ortaya çıkmış ve tartışılmaya başlanmıştır. Kavramların kendisi dünya tarihinde görece kısa bir dönem işgal etmelerine rağmen üzerine en fazla tartışılan kavramlardır da aynı zamanda. Dolayısıyla ulus ve milliyetçilik kavramlarına dair oldukça geniş bir literatür bulunmaktadır. Bu bölümde anılan devasa literatürün hepsine değinmek mümkün değildir ancak kavramlara ilişkin temel tartışmalara değinmekle yetinilecektir.

18.yüzyılda ortaya çıkan Fransız Devrimi ile beraber evrensel bir yaşam ve kavramlar bütünü olarak “yeni” bir hayatın başlangıcı olarak görülen uluslar ve ulusların getirdiği bütün yenilikler kısa bir süre içerisinde Avrupa ve Amerika’yı etkisi altına aldı. Modernizmin ulus kavramının -ki ulus kavramının kendisi modern bir kavramdır bu anlamda- nerelerde ve nasıl ortaya çıktığı tartışması bir kesinlik kazanmasa da “modern milliyetçiliğinin ilk örneklerini İngiliz iç savaşına yol açan gerginliklerde, Latin Amerika’daki Bağımsızlık mücadelelerinde, Fransız Devriminde ve Alman tepki ve Romantizmi’nde” görüldüğünü belirtir Calhoun (2012: 24). Her ne kadar Calhoun milliyetçiliğinin izini farklı coğrafyalarda arasa da aynı zamanda kavramın söylemsel oluşumunun 18. yüzyılın sonunda Fransız Devrimi ile şekillendiğini de belirtir. Ulus ve milliyetçiliğin ortaya çıkışına ilişkin farklı coğrafyalarda ve farklı olay ya da olgulardaki iz sürüş hali ve kesin bir milat tayin edememe hali kavramların tanımlanması konusunda da geçerlidir. Dolayısıyla ulusu ya da Milliyetçiliği ortak bir tanım çerçevesinde tanımlamak zordur. Ancak buna rağmen milliyetçiliğinin ve onun icadı olan ulus-devletlerin ortak noktalarının ve -tanım düzeyinde- olduğundan bahsetmek mümkündür. Dünyanın farklı yerlerinden farklı kültürlerde farklı şekillerde ortaya çıkan ulus (lar) ve milliyetçilik (ler) hem söylemsel hem ideolojik hem de

---

¹ Fransızca kökenli natio kelimesinden gelen ulus kavramı Avrupa ülkelerinde milliyetçilik ideolojisi sonucu ortaya çıkan yeni üniter devlet yapılanmaları için ve irka gönderme yapılarak kullanıldı. Millet kavramı ise daha çok Osmanlı İmparatorluğu döneminde dini bir anlam çerçevesinde kullanılmıştır. Osmanlı toplumu içerisinde yer alan halkların dinleriyle beraber tanımlanması için kullanılan bu kelime hala dini bir referans kullanılarak anılır. Detaylı bilgi için bkz. Suny, Ronald Grigor, *Ancak Çölde Yaşayabilirler*, 2016, İstanbul:Aras Yayıncılık. Bu çalışma içerisinde millet yerine ulus kavramı kullanılacaktır.

kurumsal olarak kendisini şimdye kadar getirebilmiş, etkisini yitirdiği düşünöldüğü anlarda dahi kuvvetlenerek var olmuştur.

Aydınlanma döneminin ortaya çıkardığı “araşsal aklın” (Adorno & Horkheimer, 2016) en görünür çehrelerinden olan milliyetçilik yeni bir yaşam formu öneriyordu. İmparatorlukların çöküşüyle beraber toplumların tekrardan nasıl bir arada duracağı, yeni yönetim modellerinin ne olacağı ve eşitlik, özgürlük, demokrasi gibi kavramların neleri ifade ettiğinin tartışıldığı 19.yüzyıl ve 20.yüzyıl içerisinde bu kavramların etrafında örgütlenmiş “medeni” insanın yeni pozisyonu ve davranış biçimlerinin şekillendirildiği yeni “ruh”un adı oldu milliyetçilik.

Bu anlamda milliyetçiliğe getirilen tanımlar çeşitli görüşler tarafından yorumlanmış, ortaya çıkış hikâyeleri ile ilgili sınıflandırmalar yapılmıştır. “En geniş hali ile milliyetçiliği her şeyden önce bilincimize bir şekil veren, dünyayı anlamlandırmamızı sağlayan bir söylem, başka bir deyişle toplu kimliklerimizi belirleyen, günlük konuşmalarımızı, davranış ve tutumlarımızı şekillendiren bir görme, yorumlama ve algılama biçimi olarak görebiliriz” (Özkırımlı, 1999: 12). Bu genel tanıma mukabil ulus ve milliyetçilik kavramlarına dönük temel yaklaşımlara ve aralarındaki belirgin ayrımlara kısaca bakmakta fayda var.

Ulusun dünya tarihi içerisinde yeni bir topluluk hali olmadığını savunan ilkçiler; ulusu oluşturan bireylerin kültürel verilerinin ve bu kültürlere bağlı oluşan kimliklerin toprak, din, dil gibi aidiyet hissettiren unsurlarla en başından beri var olduğunu ve bunun nesilden nesile aktararak günümüzdeki formuna yani ulus-devlete dönüştüğünü savunurlar. 20.yüzyılın ikinci yarısına kadar neredeyse yapılan çalışmaların çoğu bu yaklaşımı savunmuşlardır. Kan bağı üzerinden ulusları geniş birer aile olarak tanımlayan bu yaklaşımı savunanlardan bazıları ulusu paylaşanların aynı genden geldiklerini ya da içgüdüsel olarak bir arada olduklarını iddia etmişlerdir. “İlkçi kavramını ilk kullanan İngiliz tarihçi Edward Shils ve Amerikalı antropolog Clifford

Geertz ulus tartışmalarında önemli olanın toplumsal etkileşim değil “doğal” yakınlık olduğunu savunmuşlardır” (Özkırımlı, 1999: 77) .

İlkçi yaklaşımlar genel olarak üçe ayrılmıştır. Eskilci, sosyo-biyolog ve kültürel. Aynı zamanda genetik kodlamalar üzerinden ulusu tanımlayan ilkçi yaklaşım sosyo-biyolog yaklaşımken, eskilci yaklaşım ulusların çok eskiden beri aynı şekilde var olduğunu savunmaktadır. Kültürel yaklaşım ise gelenek, dil, inanç gibi kültürel öğelerin önemine ve kalıcılığına atıfta bulunarak ulusu bu öğeler etrafında değişmeyen-değişmemiş bir yapı olarak görür. Bu yaklaşım özcü bir anlayış taşıdığı ve milliyetçiliği olduğundan çok farklı, işlevsel ve doğal bir sistemmiş gibi aktardığı gerekçesi ile kendinden sonraki modernist kuramcılar tarafından eleştirilmiştir.

Milliyetçiliğin modern bir proje olduğunu düşünen modernist yazarlar ilkçi yaklaşımın aksine milletin milliyetçiliği değil “milliyetçiliğin milleti var ettiğini” düşünmüşlerdir. Modernistlere göre insanlık tarihinin son yüz elli yılı içerisinde çeşitli toplumsal dönüşümler, merkezi devletlerin ortaya çıkması, kapitalizm, kentleşme gibi olgularla beraber meydana çıkmıştır milliyetçilik. Bu olgular etrafında kültürel değişimi merkezine koyarak milliyetçilik çalışmasını yürüten Anderson, ulusu “hayal edilmiş” bir cemaat olarak tartışır. Etnik kültürler, aile bağları, dinsel bağlar, kültürel gelişimler çerçevesinde tartışan yazar Latince’nin ve dinin eski önemini kaybetmesinden, matbaa kapitalizminin yaygınlaşmasından, hanedanların çöküşünden bahseder ve bütün bunların değişen bir tahayyül etme biçimi doğurduğunu (Anderson, 2015) belirtir.

Devletin bir merkezden hareketle tanımlandığı eski tahayyüle göre, sınırlar geçirgen ve belirsizdi ve egemenlikler sınırlarda tam olarak tespit edilemeyen bir şekilde iç içe geçiyordu (Anderson, 2015: 33). Fakat hem matbaada hem zaman kavramında gerçekleşen değişikliklerin etkisi ile bu tahayyül ediş biçimi de zaman içerisinde değişti ve ulus “hayal edilen” siyasi bir topluluğa/cemaate dönüştü. Anderson gibi Ernest Gellner de toplumsal dönüşüm içerisinde milliyetçiliği yorumlamıştır. Gellner’e göre milliyetçilik özü itibari ile bir yüksek kültürdür ve bu kültür diğer alt kültürlerle empoze edilerek kendini var etmiştir. Bu yüksek kültüre olan bağlılık ulusta yaşayan bireyleri birbirine bağlıyor ve birbirleri için vazgeçilmez kılıyordu. “İki insan, ancak ve ancak

aynı kültürü paylaşıyorlarsa aynı ulustan sayılırlar. Burada kültür, bir düşünceler, işaretler ve çağrışımlar, davranış ve iletişim biçimleri sistemi anlamına gelmektedir” (Gellner, 2008: 78). Gellner milliyetçiliği endüstriyalizm için bir araç olarak görür. “Endüstriyalizmin milliyetçilik olmadan kendini devam ettiremeyeceğini, endüstriyalizmin olmadığı yerlerde milliyetçi düşüncenin de gelişemeyeceğini iddia eder” (Akt, Özkırımlı, 1999: 160).

Bir diğer önemli isim olan Hobsbawm ise geleneklere dikkat çeker. İcat edilen gelenekler Hobsbawm’a göre kolektif kimliği, toplumsal bütünlüğü ve hiyerarşileri kurup meşrulaştırmaya yarar. Belli bir coğrafya üzerinde hak iddialarını meşrulaştırıp güçlendirecek tarihsel anlatılar yaratır. Milliyetçiler tarafından icat edilen geleneklerin ulusların köken araştırmasına işaret eden bir nokta olarak görür. “Bu geleneklerin sürekli olarak yapılması/yaptırılması onların süreklileşmesini ve insanlar tarafından kabul edilmesini sağlar” (Hobsbawm, 2014).

Marxist literatür içerisinde yapılan milliyetçilik tanımlamalarında ise genel olarak bir merkez-çevre vurgusu yapılmış, milliyetçiliği doğuran etkenlerin başında kapitalizm görülmüş ve üretim ilişkileri çerçevesinde bir analiz yapılmaya çalışılmıştır. Marksist Tom Nairn’e göre modernistlerin kurguladığı ilerlemeci yaşam sürekli devam etmemiş bu dengesizlik durumu bir merkez-çevre ilişkisi yaratmıştır. “Gerçek olan sanayileşmiş “merkez” ülkelerin, geri kalmış “çevre” ülkeler üzerinde üstünlük kurması bir milliyetçilik duygusunu da doğurmuştur” (Akt, Özkırımlı, 1999: 109-110).

İlkçi ve modernist yaklaşımları hem içeren hem eleştiren bir diğer yaklaşım etno-sembolcülerdir. Ulus tartışmalarında etnik geçmişe ve aynı zamanda kültüre gönderme yaparlar. Ulusları incelerken etnik geçmişi göz ardı etmenin yanlış olacağını düşünen sembolcüler bugün var olan ulusların tarihin geçmiş etnik aileleri olarak alırlar. Fakat modern anlamda ulusların günümüz halinin etnik kökenlerinden çok farklı olduğunu düşünerek ilkçi yaklaşımdan ayrılırlar. Etno-sembolcü yaklaşımın öncülerinden Anthony Smith, “milliyetçiliğin bu denli kabul görmesi ve içselleştirilmesini modernistlerin açıklayamadığını düşünen etno-sembolcüler, semboller ve etnik kökene

dair kuvvetli anılarla ancak bunların anlaşılabilirliğini düşünürler” (Smith, 2017) diye belirtmektedir. Bu yaklaşımı benimseyen iki önemli isimden biri Anthony Smith diğeri John Armstrong’tur. Smith etnik toplulukların beş temel özelliğinden bahseder; “Kolektif bir isim, bir ortak soy miti, paylaşılan tarihsel anılar, ortak kültürün ayırt edici bir veya birkaç ögesi, belirli bir “anavatana” duyulan bağ, topluluğun önemli bir kısmı için geçerli olan dayanışma duygusu” (Smith 1994: 42). Bu etkenlerin tarihsel etnik oluşumları günümüze kadar semboller ve hafıza aracılığı ile taşındığını iddia eder Smith. Fakat etno-sembolcüler geçmişteki etnik unsurlarla modern ulus-devletlerin ortak noktaları konusunda yanlış analizler yaptıkları ve etnik kimliklerin değişkenliklerini gözardı ettikleri gerekçesi ile eleştirilmişlerdir (Özkırımlı, 1999: 215-216).

Bütün bu yaklaşımlarla beraber milliyetçi analizlerin de tıpkı milliyetçilik gibi Batı merkezli olduğunu ve bu kuramların özellikle sömürge ülkelerdeki milliyetçilikleri açıklamadaki başarısızlığı yüzünden eleştiren post-kolonyal milliyetçilik eleştirisi literatürü de kapsamlı analizler sunuyor.

Ulus ve milliyetçiliği Avrupa menşeli bir kavram ve pratik seti olarak gören bazı kuramcılara göre, Avrupa merkezli modernist bakış açısının aslında “tek ve biricik” olarak kabul ettiği kendisi üzerinden geri kalan dünyaya adı anılan kavram ve pratik setlerini ihraç etmesi eleştiriye açıktır. Partha Chatterjee’ye göre, “eğer dünyanın geri kalan bölgelerindeki milliyetçilikler kendi tahayyül edilmiş cemaatlerini Avrupa ile Kuzey ve Güney Amerika tarafından onlara sunulmuş milliyetçilik modelleri arasından seçmek zorundaydı, geriye tahayyül edecek neleri kalmaktadır” (2002: 20). Tahayyül etme yeteneklerinin sömürgeleştirilmiş olduğu bir düşünce dünyasında kolonyal devletin kendi düşünce yapısından azade bir tahayyül kurulabilir miydi? Dünyanın geri kalanı için kopya etmek dışında başka işlevlerinin olabileceğini görmek gerektiğini haklı olarak düşünüyor ve dile getiriyor post kolonyal çalışmalar. Chatterjee, Anderson’un sosyolojik determinizme düştüğünü ve siyasal imkânların analizini yapmada çok eksik kaldığını iddia eder;

Gellner ve Anderson arasında 20. yüzyıl milliyetçiliği konusunda özlü farklılıklar nelerdir? Hiç. Her ikisi de milliyetçilik doğmadan önce toplumsal dünyayı algılayış biçimlerinde meydana gelen temel bir değişikliğe dikkat çekerler. Gellner, bu değişikliği “sanayi toplumunun” gereklerine bağlar. Anderson daha ustaca “basılı kapitalizmin” dinamiklerine (Chatterjee, 1996: 54).

Eleştirel milliyetçilik teorisi ile ilgili mevcut literatür giderek yaygınlaşmaktadır ve bu tartışmaların birçoğu hala daha devam etmektedir. Modern dünyanın birçok yerinde hala etnik çatışmalar devam etmekte, milliyetçilik söylemleri ile verilen mücadeleler var olmaktadır. Sadece devletler düzeyinde değil, milliyetçiliğin hayatın her alanında var olduğunu dile getirerek “banal milliyetçilik” kavramını kullanır Micheal Billing. Sadece ülkeler arası bir mesele olmayan milliyetçilik “asıl olarak” gündelik yaşam içerisinde de sürekli kendini üretmeye, “sadece savaş anlarında değil okullardan, kamu kuruluşlarına, evlerden, işyerlerine kadar asılan bayraklarda, televizyonlarda, okunan kitaplarda kendini “sıradan (banal) milliyetçilik” olarak var etmeye devam ediyor” (Billing, 2003).

1.1. Ulusun İnşası ve Söylem

Milliyetçilik tartışmaları bağlamında ulus kavramı temel bir noktada duruyor. Milliyetçi ruhun ortaya koyduğu yeni bir yönetim ve yaşayış formu olarak ulus-devletleri birçok açıdan ele almak mümkündür. Milliyetçilik tartışmaları çerçevesinde ulusu “ezelden gelip ebede gidecek olan” olarak göre yaklaşımlar ile ulusu tarihsel dönem içerisinde inşa edilmiş bir form olarak gören yaklaşımlar mevcuttur. Bu çalışmada ulusun bir inşa ürünü olarak ortaya çıktığı, modern dünyanın bir üretimi olduğu analizine dayanarak açıklamalar yapılacaktır. Bir buçuk asırdır kendini var eden ve uzun yıllar daha var edecek gibi görünen ulus kavramının bu inşa sürecini nasıl gerçekleştirdiği ve hangi söylemler üzerinden kendini var ettiği noktası nasıl bu kadar kalıcı ve etkili olabildiğini anlamak açısından önemlidir.

Yenilikler üzerine kurulu olan bir kavram ulus. Milyonlarca insanın yaşadığı topraklarda herkesin aynı soydan geldiği, aynı kanı taşıdığı, aynı ortak geçmişe sahip olduğu, aynı dili, dini benimsediği ve ortak bir kültürü paylaştığı hayali ile insanları bir arada durmaya gönüllü yapan bir yapı. Çoğu hakkında belki hiçbir zaman fikir sahibi dahi olunamayacak insanlarla ilgili Anderson, “en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam eder” (2015: 20) şeklinde açıklamaktadır. Ulusları sonradan var edilen bir yapı olarak ele aldığımızda bunu kimlerin var ettiği sorusuyla karşı karşıya kalıyoruz: Milliyetçiler. Milliyetçi düşünürlerin tasavvur ettiği ve yeniden inşa etmeye çalıştıkları ulusu, elit bir kesimin kendi düşün dünyalarıyla var ettiklerini söyleyebiliriz. Ulusun içindeki “diğerleri”, milliyetçilerin dışında kalan sıradan insanlar, çoğu zaman çok sonradan bir ulus olduklarını fark etmişlerdir. 1870 ile 1914 arasını milliyetçiliğin doğuşu olarak değerlendiren Hobsbawm’a göre bu süreçlerde insanlar için temel sorun yoksulluk-zenginlik meselesi idi. I. Dünya Savaşı sonrası ise hızla artan milliyetçilik dalgasının karşısında milliyetçi düşüncelerden ziyade savaştan bıkan ve bir an önce “düzen-barış” arayan bir halk kitlesinden söz edebiliriz (1993: 153). Dönemin halk kitleleri arasında milliyetçilik meselesinin nasıl algılandığını tam olarak çözümlenecek verilerin olmadığı bir ortamda, milliyetçiliğin ancak dolaylı olarak halk kitlelerinin gündemine girebilmesinin nedeni “1918’e kadar milli duyguların geniş halk kitleleri henüz istikrarlı bir bilinç ögesi biçiminde *kristalleşmemiş*² oluşu ya da insanların henüz *devlete sadakat ile millete sadakat arasındaki farklılığın* bilincine varmayışları veya ikisi arasında net bir tercih yapmayışlarıdır” (Hanak’tan Akt.Hobsbawm, 1993: 154).

Bu durumda ulusu yaratanlar, Fransız Devrimi sonrası liberal söyleme eklenerek var olan milliyetçilik düşüncesinin Avrupalı düşünürleridir. Bu anlamda milliyetçilik ister iyi ister kötü olsun tamamıyla Avrupa’nın siyasal tarihinin bir ürünüdür (Chatterjee, 2002: 19) denebilir. Avrupa dışı dünyadaki milliyetçilikler ise, Avrupa’ya

---

² Alıntı içerisindeki vurgular bana ait.

eğitim veya çalışma için gitmiş etnik grupların üyeleri tarafından veya basın-yayın yoluyla ya da sömürge dünyalarında olduğu gibi bir direniş biçimi olarak da doğmuş olabilir. Çıkış itibari ile Avrupa kökenli olan bu ideolojik düşüncenin sıçradığı ya da “göç” ettiği yerlerde de ulus hayali olarak düşünölmeye başlanmış ve bu ulusun nasıl olması gerektiğine dair söylemler de bu hayallerin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. “Milliyetçiler tarafından üretilen söylemler ve söylemlerin biçimlendirdiğı yeni siyasal ve toplumsal tahayyüller, laik entelijensiyanın, demotik etniyi seferber etmek ve onu siyasî bir millete dönüştürmek için, geleneğın eski bekçilerine sırtını döndüğü, "babalara karşı oğulların” kültürel savaşıdır” (Smith, 1994:112). Bu kültürel savaş aynı zamanda eski ve yeninin savaşıydı. Siyasi olarak devlet yönetimlerinin tek kişinin elinde bulunduğu imparatorluk sahibi “padişahlardan”, toplumsal olarak geniş aile yapısının hüküm sürdüğü evin yönetimini elinde bulunduran “baba” figürüne kadar gücün ve iktidarın bölünmesi gerektiğı *arzusu* ile demokrasi, eşitlik gibi 1789’un ‘mirasına’ göz dikenlerin gücün tekleştirilmesi değil, bölünmesi propagandasıyla yola çıktıkları bir süreçti. Bu süreçte iktidarı merkezden alıp “belli bir gruba” bölme isteğı yeni bir toplumsal form olarak ulusta var edilebilirdi. “Bu yeni ulusun bir arada kalabilmesi ve bu “yeni”ye dönüşebilmesi için bir “erkek kardeşler” birliğine en kötü ihtimalle bir kuzenler birliğine” (Smith, 1994: 29) ihtiyaç vardı. Aile olmanın gereklilikleri olarak da “ortak aidiyetler” zincirleri oluşturulmaya başlandı. Ortak bir vatan vurgusu, ortak bir dil, ortak bir din, ortak kültürel ögeler, ortak bir tarih vs. Bu ortaklık vurgusu yapılarak “kardeşlik” durumu ile milliyetçiliğın manevi olarak içselleştirilmesine dönük söylemler geliştirilip yeni argümanlar üretilmeye başlanmıştır. Özellikle basın-yayın yoluyla bu fikirler yaygınlaştırılıp kitle arasında hem bir” zaman-mekân ortaklığı duygusu” (Anderson, 2015) yaratılmaya çalışılmış hem de bir ulusun nasıl olması gerektiğı noktasında yazılar yayınlanmıştır. Türk uluslaşması örneğinden yola çıkarsak, milliyetçi düşüncelerin yaygınlaşmaya başlamamasından önce Anadolu'daki Türkler 1900'den önce ayrı -yani hâkim Osmanlı veya “kuşatıcı İslamcı kimliklerden ayrı- bir "Türk" kimliğinin pek ayırında olmadıkları gibi, köy ya da bölge olarak yerel hısımlık kimlikleri çoğu zaman daha büyük önem taşımaktaydı” (Smith, 1994: 41-42). Fakat özellikle çoğunluğu Avrupa'da

eğitim almış İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin özellikle 1.Dünya Savaşı sonrası milliyetçi söylemleri ile Osmanlı kimliği vurgusu ortadan kalkmış, Anadolu'nun bir "Türk" yurdu olduğu söylemi ortaya çıkmıştır. Türk İstiklal Savařı³ olarak addedilen savaştan sonra ise siyasi olarak sınırları belirlenen bir ülkede Osmanlı kimliğinden Türk ulusu yaratma serüveni başladı. Tıpkı siyasetçi Massimo d'Azeglio'nun "İtalya'yı yarattık, şimdi de İtalyanları yaratmalıyız." sözündeki gibi sıra Türkleri yaratmaya gelmişti. şüphesiz ki bu bir inşa süreci idi ve bu inşa sürecinde söylemle birlikte kurumlar ve kurumsallıklar gerekmekte idi, nitekim onlar da inşa edildi. Ortak "bizi" yaratmak için gerekli kurumlar ve bu kurumlar aracılığı ile üretilecek söylemler hızla dolaşıma sokuldu. Türk Tarih Tezi, Türklerin tarihlerini Orta Asya'ya kadar götürüp onlara saf bir köken bahşetti, Güneş Dil Teorisi ile Türk dilinin ezel ebet var olduğu ve dünyadaki hemen tüm dillerin atası olduğu iddia edildi (Yeğen, 2013; Beşikçi, 2013). Türk Ocakları (Üstel, 2017), Halkevleri ve Köy Enstitüleri (Karaömerlioğlu, 2017) gibi kurumlarla cemaatin modern bir ulusa dönüştürülmesi amaçlandı. Türklük ethosunun içerisine alınamayacak olan bütün diğer etnik gruplar ulus devletin formuna göre yeniden şekillendirildi. Azınlıkların dilleri ve kimlikleri yasaklandı. Yüzyılın başında etnik temizliğe tabi tutulan Ermenilerden sonra ülkenin milli sınırları olarak tanınan topraklarda ulus tanımına uymayan ya da direnen tüm topluluklar ortadan kaldırıldı ya da pasifize edildi. "Böylece ulus, her biri kendi içinde, başka, karmaşık kişilerarası ilişki ağları ve kategorileri temelinde tekrar örgütlenen birçok daha küçük kategoriye içine alan, tek bir büyük, kategorik kimlik haline getirildi" (Calhoun, 2012: 56).

Bu yeni kimliklerin kurgulanışında hepsi farklı uluslarda farklı derecelerde bulunsa da ulusun bazı özelliklerini Calhoun şöyle sıralar;

1. Sınırları olan bir toprak veya belirli bir nüfus ya da her ikisi.
2. Bölünmezlik- ulusun bir bütün olduğu kavramı.

---

³ Türk İstiklal Savaşı kavramını Tarihçi Hamit Bozarıan'ın tarifi üzerine ile kullanıyorum. Bkzn. Bozarıan, Hamit (2005), *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, Avesta Yayınları, syf.199

3. Egemenlik ya da en azından egemenlik ülküsü taşımak ve böylece özerk ve kendine yeterli olduğu varsayılan bir devlet olarak diğer uluslarla şekli eşitlik.
  4. 'Üstün' bir meşruiyet kavramı -örneğin hükümetin ancak halkın iradesi tarafından desteklendiği veya en azından 'halkın' ya da 'ulusun' çıkarlarına hizmet ettiği sürece adil olduğu düşüncesi.
  5. Halkın kolektif olaylara katılımı- ulus mensubiyeti esasına göre seferber edilen bir nüfus (ister savaşla ister sivil yurttaşlıkla ilgili faaliyetler için).
  6. Doğrudan üyelik- her bir bireyin, ulusun ivedi bir parçası oluşu ve bu bağlamda diğer üyelerle kategorik olarak eşit görülmesi.
  7. Dilin, paylaşılan inanç ve değerlerin, alışılmış pratiklerin bir birleşimini içerecek biçimde bir kültür.
  8. Zamansal derinlik- ulusun, geçmiş ve gelecek nesilleri içerdiği ve ortak bir tarihi olduğu haliyle zaman içinde var olduğu anlayışı.
  9. Ortak mezhep veya ırk özellikleri.
  10. Belli bir toprakla tarihi, hatta kutsal bir bağ (2012: 6-7).
- Bütün bu maddeler modern bir cemaat olarak algılayabileceğimiz ulusun homojenliğine-yekpareliğine gönderme yapar. Homojen ve Ortodoks olarak kurgulanan bu modern cemaat içinde tabiatıyla heterojenliği ve hederedoksiyi dışlar ve onları tehlike olarak algılar. Bir öteki yaratmadan kendini tanımlamanın imkânsız olduğu modern dünyada ulusun kendi biricikliğini ortaya koyabilmesi için ulus içindeki kardeşlik duygusunu kanalize edebileceği "daha ciddi ve tehlikeli" bir argüman bulunmalıydı; "onlar", yani ulusun dışında olanlar, oluşa dahil edilmeyen ya da olmayanlar. Bu anlamda milliyetçilik söylemi dünyayı ikili kategorilere ayırır, "biz ve onlar", dostlar ve düşmanlar gibi, başka bir deyişle kimlikler ve karşı-kimlikler üretir, 'bizi' 'ötekilere' göre tanımlar, kendinden bir türlü emin olamadığı için de bu ayrımı hep canlı tutar" (Özkırımlı, 2008:285).

1.2. Kürt Ulus İnşası

“Tarihini yanlış bir biçimde bir araya getirmek bir millet olmanın bir parçasıdır”. Ernest Renan

Kürt ulus inşası bir önceki başlıkta değinilen süreçlerden ve söylemlerden azade gelişmemiştir. Fakat birçok noktada Kürtleri devletleşmiş uluslardan ayırmak gerekiyor. Irak, İran, Suriye ve Türkiye ulus-devletlerinin Lozan Antlaşması'nın (1923) Kürdistan coğrafyasını dört parçaya ayırması Kürtlerin hala daha devam eden uzun soluklu mücadelelerine yol açmıştır. Kürtlerin uluslaşma süreçlerinin fikrîsel kökenleri Avrupa'dan beslenmektedir. Bu anlamda Kürt milliyetçileri büyük oranda Batılı ülkelerde veya Osmanlı İmparatorluğunun Batılı okullarında eğitim alan Kürt aydınların öncülüğünde ve İstanbul merkezli olarak gelişmiştir.

Avrupa'da eğitim almış ya da bir şekilde bu fikirlerle tanışmış Kürtlere, Osmanlı tebaası içerisinde daha çok dini öğelerle aidiyet duydukları Osmanlı kimliğinden kopup bir Kürt kimliği inşa etme serüvenine bazı cemiyet ve kurumsal yapılar iştirak etmiştir. Bunlardan biri ve önemlilerinden biri olan Kürt Teali Cemiyeti (KTC), modern politik ve felsefî söylemle derinden Batı menşeli milliyetçilik kavrayışı ile yakın bir bağlılık içindedir. Daha başka bir ifadeyle, “cemiyetin Batılı fikirlerin bir ‘pasif alıcısı’ ve ‘aktif kullanıcısı’ olduğunu” (Bozarslan, 2005: 43) görüyoruz. Kürt entelijensiyası olarak tanımlanabilecek kişi ve bunların etrafında şekillenen kurumlarla inşa edilmeye girişilen Kürt ulus inşa süreci tıpkı örnek aldıkları Batı uluslaşmasındaki gibi aşamalarla önemli ölçüde örtüşecek bir ulusal söylem inşa etmeye çalışmışlardır. Tarihsel anlatı, köken arayışı, biricik olama, kültürel, dilsel ve mekânsal birlik ve nihayet ortak mit ve anlatılar Avrupa uluslaşma örneklerinde ve Türk uluslaşma süreçlerinde olduğu gibi Kürt milliyetçiliğinin inşasında da açıkça kendini gösterir.

Her ne kadar Kürtler egemen uluslaşma serüvenine bağlı kalarak kendi uluslaşma süreçlerini inşa etmeye çalışsalar da yüzyılın ilk çeyreğinde dört ulus devlet arasında bölüşülen Kürdistan toprakları muhayyel Kürdistan'dan giderek uzaklaşsa da onu hayal etmeye ve onun için çabalamaya devam etmişlerdir. Milliyetçiliğin ulus-devlet formuna erişemeyen Kürtler, kurulacak “müstakbel” Kürdistan'da “biz” kimliğini inşa etmekten ziyade dört ayrı ulus devlet içinde “onlar” kimliğinin kıskacında yaşamak zorunda kalmışlardır. Bu bölümde Kürt ulus inşa sürecinin çalışmanın sınırlılıklarından kaynaklı olarak sadece 1920'lerin başına kadarki serüveninden kısaca bahsedeceğiz.

1.2.2. Kürt Ulusunu Kuvveden Fiile Çıkarmak

Belirtildiği üzere eğer ulusu bir inşa süreci olarak değerlendirirsek -ki bu çalışmada bu yöntemi benimsiyoruz- *Ulus İnşası* alt başlığında “tarihin bir yerinde saklı ve her biri biricik olan” ulusları belirli metodoloji yardımı ile gün yüzüne çıkarmanın mümkün olduğunu, onu inşa etmenin bir süreç olduğunu belirtmiştik. Bu yaklaşımdan hareketle 20.yüzyılın başında modern Kürt ulusçuluğunun kendini temelde hangi meşruiyet kaynakları üzerine inşa edip kuvve olan ulusun nasıl fiile evrildiğinden kısaca bahsedeceğiz. Öncelikle tarihin bir döneminde -ki bu dönem mümkünse oldukça erken bir döneme kadar götürülür- Kürtlerin homojen bir cemaat olarak zaten var olduklarını anlatan tarih anlatısı ve bu tarih anlatısını güçlendiren, edebi metinler, hikayeler, destan ve efsaneler ulusun mitsel inşa boyutuna tekabül eder. Beraberinde bir tarih yazımını gerektiren bu süreç modern anlamda ulusun inşasına atılan en önemli adımdır.

Mem u Zin'in yazarı Ahmed'i Xani,

Ger di hebuwa me ittifaqek /Vek ra bikira me inqiyadek /Rom û 'Ereb û 'Ecem
temamı /hem'yan ji me ra dikir xulamî /tekmtl-i dikir me dîn û dewlet /tehsîl-i
dikir me îlm û hikmet⁴ (Xani'den Akt.Yıldırım, 2013: 121)

---

⁴ Türkçesi; Olsaydı bir uzlaşma ve dayanışmamız eğer/ve hepimiz birbirimize itaat etseydik eğer/ Rom, Acem ve Arapların hepsi /bize hizmetçilik ederdi /O zaman tamamlardık dini de devleti de/ ve elde ederdik bilimi de hikmeti de.

Yukarıdaki dizeleri neredeyse üç yüzyıl önce kaleme almıştı. Üzerinde çok tartışılan bu eserde Xani'nin milliyetçi duygular barındırıp barındırmadığı meselesi günümüze kadar tartışılmıştır. Metnin Kürtçe yazılmasına ve kimlik vurguları olmasına rağmen birçok noktadan bu eserin milliyetçi öğeler taşımadığı en azından modern milliyetçi söylemler içermediği çok açık. Martin van Bruinessen, “Xani'nin cümlelerinin milliyetçi söylemler içermediğini ama Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde temel bir yerde olduğunu” (Bruinessen, 2005: 81) dile getirir. Bruinessen milliyetçi öğelerin oluşmama nedenlerini ise şöyle açıklar;

Osmanlı döneminde Kürt terimi yalnız Kürt aşiretlere ve şehirli aristokrat seçkin sınıfın bir bölümüne işaret ediyor, aşiret olmayan köylü sınıfına işaret etmiyor gözükmektedir, ikinci sorun devletlerin yapısıyla ilgili: Milli devletler fikri henüz ortaya çıkmamıştı ne Asya'da ne de Avrupa'da. Ne Türk, Arap veya İran devletleri vardı, ne de onları kurma girişimleri. Mevcut devletler dinsel kimliğe veya her ikisi de Türkçe konuşan ama etnik Türk dayanışmasına başvurmayan, Osmanlı hanedanı ve Safeviler gibi, bir krallık ailesine bağlılığa dayanıyordu (2005: 68).

Fakat bütün bunlara rağmen Kürt milliyetçiliğinin manevi duyguları tetiklemede Xani'nin bu eserinin çok büyük katkısı vardır. Eser genel olarak Mem û Zin'in kavuşamayan aşkı anlatıyor olsa da Xani içerisinde sıkça Kürt kelimesini geçirir ve Kürtlerin bir devletinin olmamasından yakınır. Birlik olmadıkları takdirde Rom'lara⁵, Araplara ve Acemlere hizmet etmeye devam edeceklerini, birlik içinde olmamalarının nedenini de başlarında bir liderin olmamasında arar. Buradan kendi tarihlerinin çok eskiye dayandığını savunan görüşler Kürt milliyetçileri tarafından dile getirilmeye başlanır. “Milliyetçi tarih bu anlamda, hemen hemen metafizik bir sistem olarak, o çağların ardından değişmeyen Kürt volkgeist'nin (milli ruh) sır perdesini aralar; Kürt milletinin tarihi misyonunu ve gelecek zamanların sırlarını aydınlatan öğeler arar” (Bozarlan, 2005: 36). Xani bir milliyetçi ilan edildiği için de Kürtlerin üç yüzyıllık bir

---

⁵ Martin van Bruinessen Rom kelimesi için şunları ifade eder; “Rom asıl olarak Roma İmparatorluğu ve daha sonra onun doğu bölümü, Bizans idi; sonra isim onun halefleri, Selçuklular ve Osmanlı devleti için kullanılırdı ve şimdi bazen Türkiye Cumhuriyeti için kullanılır -ama hiç sıradan Türkler için kullanılmaz” (2005: 68).

milli mücadele tarihi olduğu iddia edilebildi (Bruinessen, 2005: 64) ve teritoryal olarak da bir Kürdistan coğrafyasının sınırlarını “öteki” üç milletin (Rom, Acem, Arap) arasında kalan bölge olarak “hayal edilmeye” başlandı.

Xani’de milliyetçi ögeler arayan Kürt milliyetçiler Abbas Vali’nin milliyetçi tarih anlayışı için dediği gibi, “milliyetçi tarih söylemi sadece geçmişi yanlış temsil etmekle kalmaz aynı zamanda gerçeği yanlış kavramasına” (2005: 89) yol açtı.

Xani’nin eserinin mistik ve manevi duyguları harekete geçirmesi ve bir anlamda tetikleme Kürt milliyetçilerinin bu “davaya” daha sıkı sarılmalarına neden olmuştur. Esasında, milliyetçilik bu manevi alanda en güçlü, en yaratıcı ve tarihsel açıdan en önemli projesini hayata geçirmiştir (Chatterjee, 2002: 23). Xani örneği ile ulus için lazım gelen “eskiden beri var olma” ve belirli bir teritoryal hakimiyet iddiası “meşrulaştırılmış” olur ki bu da ulusun inşası için önemli bir merhaleye tekabül etmektedir. Ancak ne var ki Xani’nin modern anlamda bir Kürt ulusçusu olduğundan bahsetmemiz mümkün gözükmemektedir.

Xani’nin şiirlerinden çokça etkilenen Hacı Qadire Koyi’nin⁶ (1817-1897) şiirleri *Hetawî Kurd*, *Roj-î Kurd*, *Jin* gibi dergi ve gazetelerde yayınlandı Kürtçe’nin Sorani lehçesinde yazdığı şiirleri birçok Kürdü milliyetçi duygulara sevk etti.

Hakim û mirekarî Kurdistan. /her le Botanewe heta Baban/ yek be yek hefzî şeri’et bûn. /Seyd û şexi qewm û millet bûn. /Seyd û şexekan le tirsi ewan/ Munzewî bûn û zakirî Rehman. /Ew kefewtan riyay ewan derkewt Seyri çon bûne pûş û agir û newt. /Yeki lem lawe rû dekate ‘Ecem, /Düş lew lawe debne dujminî hem. u Kwa valiy Senenduc, begzadey Rewandiz? /Kwa hakimânî Baban, mîrî Cezir û Botan? U Kwa ew demi ke Kurdan azad û serbexo bûn, /Sultanî mülk û millet, xawendî ceşş û ‘irfan?⁷(Akt, Brunessien: 2005: 72-73)

⁶ Koyi hem bir din alimi hem bir şair olarak Kürtler üzerinde etkili bir isim olarak ölümüne kadar hayatının bir kısmını Bedirhan ailesinin çocuklarına öğretmenlik yaparak İstanbul’da geçirmiştir. Hem Kürt mirliklerinin son dönemlerini yaşadığı bu süreçte hem de bir İstanbula sürgün edilen Kürt ileri gelenlerinin hayatında olup bitenler Koyi’yi derinden etkilemiştir. “Yeniden organize edilen Osmanlı ordusunun elinde son yenilgileri ve aşiretlerin birbiriyle sürekli çatışma halinde olduğu görülen, takip eden devrin asayişsizlik ve güvensizliği Hacı Qadir’da romantik bir milliyetçilik ve feodal geçmişin nostaljik idealleştirilmesi duygusunu geliştirdi” (Brunessien, 2005: 71).

Türkçesi; Botan’dan ta Baban’a kadar, Kürdistan’ın hükümdarları ve prensleri, her biri ayrı ayrı, Yüce Adaletin muhafızlarıydı; onlar halkın gerçek seyyidleri ve şeyhleriydi. Onlardan korkan seyyidler ve şeyhler, Merhametli’nin adını anarak, dergâhlarına çekildi. Ne zaman ki onlar [eski hükümdarlar] öldü,

Koyi'nin "nerede Kürtlerin özgür ve bağımsız olduğu zaman?" sorusu bir merak sorusundan ziyade bir "silkelene ve ayağa" kalkma çağrısı olarak da okunabilir. Sıradan halkı belki ilk defa şiirlerinde geçiren isim olarak Koyi bir noktada Osmanlı Devleti'nin politikalarına bir tepki olarak bunları yazmış olabilir fakat içerisinde barındırdığı kimlik ve özgürlük vurgusu kuşkusuz Kürt'leri "uyandırmak" için yapılan bir çağrı olarak okunabilir ve milliyetçiliğin bu manevi alanının inşası için bir zemin hazırladığı düşünülebilir. Daha yerinde bir ifade ile ulus inşası için fazlası ile "biz" e gönderme yapan bir metindir ve nitekim öyle de yorumlanmıştır dönemin Kürt ulusçuları tarafından.

Xani ve Koyi örneklerinin önemi yüzyılın başında Kürt matbuatının henüz gelişmeye başladığı daha çok sözlü bir kültüre dayanan Kürt edebiyat ve kültürü için oldukça zengin ve verimli iki örnek olmasındandır. Ancak buradaki zenginlik ya da verimlilik şüphesiz ki konumuz bağlamında Kürt ulusçuluğunun inşasında ziyadesiyle münasip ve bir o kadar güçlü bir harç olması açısından önemlidir. Tam da bu yüzden olacak ki yine yüzyıl başında *Kürdistan* ya da *Jin* gibi gazetelerde bahsi geçen eserler sıklıkla ulusal şuuru uyandırmak ve ulusun tarihselliğini göstermek maksadıyla yayınlanmışlardır.

Ulus inşa söylemi muhakkak ki başka birçok argümanı ve fikirsel dönüşümü içeriyordu. Bir ulus nasıl olmalı sorusu benzer örneklerde olduğu gibi Kürtlerde de basın yayın yoluyla tartışılıyordu. Birçok Kürt entelektüel bu gazete ve dergilerde yazarak fikirlerini ifade etmeye başlamışlardı.

Bu çalışmada savunduğumuz üzere her ne kadar modern Kürt milliyetçiliği Kürtlerin 1918 yılında kurdukları Kürt Teali Cemaati ile ortaya çıkmış olsa da öncesinde

---

ikiyüzlülük peydah oldu; görün nasıl da saman ve ateş ve yağ gibi oldular. Bu taraftaki biri İran'ın yanına geçer ve o taraftakiler birbirinin düşmanı olur. [...] şimdi nerede Senendec'in valisi, Rewandız'ın prensi? Nerede Baban'm hükümdarları, Cezîra Botan'ın emiri? [...] Nerede Kürtlerin özgür ve bağımsız olduğu zaman, [Nerede] ordulara ve gizli ve özel bilgiye sahip, toprağın ve halkın efendileri?

yayınlanan gazete ve dergilerde de Kürt milliyetçilerinin “hayal” ettikleri ulusun nasıl olması gerektiği sorularına cevap aramaya başladıklarını görüyoruz.

1898’de Mısır/Kahire’de yayınlanmaya başlanan ve ilk Kürt gazetesi olan *Kürdistan* gazetesinin Xani’nin eserlerini yayınladığını belirtmiştik⁸. *Kürdistan* gazetesinin kapatılmasından sonra yayımlanan *Kürt Teavün ve Terakki Gazetesinin* yayınlarında daha çok Osmanlılık kimliğine vurgu görüyoruz. Daha sonra yayınlanan *Roj-î Kurd* (1913) ve *Hetawî Kurd* (1913-1914) yayınlarında ise Kürt kültürüne gösterilen ilgi göze çarpıyor. Kürtlerin “geri kaldıkları” ve geri kalmışlıklarının esas sebebi de eğitimsizlik olarak görülüyor. Modernizmin etkisi ile “sorunu cahillik çözümü eğitim” olarak gören bir pre-milliyetçilik söyleminin geliştiğini görüyoruz. Kültürel anlamda bir milliyetçi söylemin var olduğunu düşünebiliriz. Bu süreç içerisinde eğitim söylemi çokça göze çarpıyor. Yeni yaratılacak ulusun cahil kalmaması için başlıca hedef de kadınlar seçiliyor. Milliyetçiliğin bu anlamda (daha sonra da işleyeceğimiz gibi) büyük tutarsızlık içerisinde ilerlediğini görebiliyoruz. Bir yandan Kürtlerin yüksek bir kültüre sahip olduğu vurgusu yapılırken bir yandan cahillik ana problem olarak görülüyor. *Roj-î Kurd* dergisinde yayınlanan “Kürtlerde Medenileşme Kabiliyeti” isimli makalede yer alan bu cümleler bu anlamda değerlidir.

Avrupa ve Amerika, tezgah ve fabrikalarında bugün binlerce Kürdün bulunarak çalışmaları kesin araştırmaların göstergesi olarak soylu kavim kürdün medeniyeti kabule ve bu yolda çalışarak büyük bir istekle nasıl bir merak ve zevkle hazırlanmış olduklarını söylemek yeterli olur (*Roj-î Kurd*, 10 Haziran 1913: 25).

İlk olarak Avrupa ve Amerika’ya referans verilerek “soylu Kürt kavmine” bir rol model biçiliyor. Buradaki “soylu Kürt kavmi” betimlemesi Kürtlerin geçmişine bir gönderme yaparak “sahip çıkılması” gereken üstün meziyetleri olduğuna vurgu yapılıyor. Son

---

⁸ Ancak bu durum Kürdistan gazetesinin ulusal bir şuurla yayın yaptığı anlamına gelmez. Örneğin gazetenin 16. Sayısında Abdurrahman Berdirhan şöyle diyordu “Müslüman olan her kişi, Osmanlı devletinin yaşamını sürdürmesini ister. Devletin vücudunun yönetimdeki kötülükten dolayı hastalandığını gördüğümüz zaman, o vücudu tedavi edip hastalığın nedenlerini ortadan kaldırmamız gerekir. Devletin sağlığı bizim sağlığımızdır, onun ölümü de bizim ölümümüzdür.” (*Kürdistan*, 16.sayı: 1)

olarak modern anlamda milliyetçiliğin görüldüğü KTC'nin yayın organı *Jin*'e (1918-1919) baktığımızda bu söylemlerin çok daha keskinleştiğini ve artık bir Osmanlı kimlik vurgusunun yerini Kürdistan kurma fikriyle değiştiğini görüyoruz. Kürt şair ve yazar Abdurrahim Rahmi "Welat" (Vatan) isimli makalesinde bir savunucusu olduğu Kürt milliyetçilik fikirlerini böyle dile getiriyordu artık;

"Bugün hepimizin yüreğinde bir sevgi, bir ateş var ki sürekli o sevgiyle, o aşkla yanıyoruz, kavruluyoruz. O ateş yüzünden biz ne mal sahibiyiz ne çocuk sahibiyiz ne de yaşam sahibiyiz. Kısacası, her şeyimizi o yolda vermeye hazırız. O ne sevgisi ne aşkıdır? Tabii ki o vatan sevgisidir" (Jin, 28 Kasım 1918: 15-16)

Ortak vatan vurgusu kendisini belli etmiş bulunuyor artık. Kürtlerin ortak bir vatani olduğu, bu vatan sevgisinin her şeyden kutsal olduğu vurgusu milliyetçilik söyleminin önemli bir parçası haline geliyor. Yüreklerdeki bu "ateş ve sevgi" Kürtlerin her şeyinden daha üstün daha önemli bir çehreye bürünüyor. Dehak efsanesinin yayınlandığı *Jin* gazetesinde artık eski mitolojilerin de canlandırılmaya çalışıldığını görüyoruz.

Dehak adlı bir Arab fatihi var. İran'ı istilâ eden bu zalim, her gün, iki omuzundaki yılanları tağdiye için dört kişinin beynini çıkartıyor. Bu işin memuru, milletdaşlarının zayıflığını bir derece azaltmak için, yevmiye iki kîşinin beyni yerine iki koyun beyni koyuyor ve tahlis ettiği iki biçareyi civar dağlara kaçırıyor. Dağlara iltica eden bu adamlar çoğalıyorlar. İşte bunlardan Kürd milleti meydana geliyor. Efsanenin bakisine gelince; bir gün demirci Kawe'nin iki çocuğunu birden kaldırıyorlar. Bunu haber alan baba, meşin önlüğünü bir bayrak yapıyor; bağıra-çağıra sokakları dolaşılıyor. Nihayet tuğyan eden millî kin ve nefret önünde zulüm ve istibdad ceza-i sezasını buluyor; Dehak öldürülüyor, Fereydun tahta iclâs ediliyor ve millet kurtuluyor (Jin, 7 Kasım 1918: 7-8).

Dehak ve Kawa mitolojisi günümüze değin süregelen bir mit. "Zalim" Dehak'a karşı "cesur" Kawa'nın hikâyesinde Kawa Kürt halkını Dehak düşmanlarını temsil ediyor. İki yüzyıl arasında, başka bir ifade ile ulusçuluğun buluş dönemine tekabül eden Kürt uluslaşmasının belirgin bir görünürlük kazanması KTC'nin kuruluşuna ve ona müteakip faaliyetlerine tekabül etse de Kürt ulusçuluğunun nüvelerini daha erken

tarihlere kadar götürmek mümkündür. Zira bu kısa anlatıda da Kürt ulusçuluğunun tarihsel, edebi, teritoryal ve nihayet bunları yaygınlaştıracak basın faaliyetleri ile birlikte siyasal bir çevreye kazandırma girişimlerinden bahsedildi. İmparatorluk bakiyesi olması ve daha da önemli sayılabilecek imparatorluğa dinsel bir aidiyet temelinde bağlı olan Kürtlerin uluslaşma- tıpkı Türk uluslaşmasında olduğu gibi- serüveni bu faktörlerden bağımsız düşünülemez. Bu özgünlüğü işaret etmekle birlikte ulusun kuvveden fiile çıkması dönemin politik iklimine uygun bir şekilde ulus inşası için geçmesi gereken aşamalardan geçerek gerçekleşmiştir. Bir sonraki bölümde bir program dahilinde Kürt ulusçuluğunun aksiyom dönemi olarak da nitelendirilebilecek ve artık açıktan milliyetçi ve hatta bağımsız bir devlet kurma talebi ile ortaya çıkacak yeni döneme dair kısa bir anlatı zaten aktarılacaktır.

2. Toplumsal Cinsiyet ve Ulus Bağlamında Kadın: Kadın-Erkek İlişkileri Bağlamında Toplumsal Cinsiyet

Cinsiyet kavramının toplumsal olarak algılanması erken tarihsel dönemlere tekabül ederken, kavrama içkin ancak kavramın verili tanım sınırlarını aşan ve kavrama eklenerek yeni setler oluşturan literatür oldukça yeni sayılabilir. Bahse konu literatür, doğulan cinsiyetin doğal ve sabit kimlikler olarak algılanması ve öyle olması gerektiği fikri bir sorgulanma alanı yaratmış, erkeklik kadınlık rollerinin toplumsal bakımdan eşitsiz bir bölünmeye yol açtığı tartışmaları başlamıştır. İçinde yaşadığımız cinsiyet kimliklerinin bir inşa sonucu ortaya çıktığı, toplumsal rollerle bu insanın sürdürüldüğü analiz edilmiştir. Toplumsal cinsiyet (gender) kavramını ilk olarak kullanan Ann Oakley 1972 yılında basılan “*Sex, Gender and Society*” isimli kitabında kadın ve erkeklik kavramlarının çocukluktan itibaren maruz kalınan toplumsal kodlar ile var edildiğini ve normalleştirildiğini gösterir (Oakley, 1972). Öyle ki günümüz dünyası için Berktaş’ın vurguladığı üzere “insanlardan değil, toplumsal cinsiyete sahip “kadın ve erkeklerden” müteşekkül bir dünya olarak okunabilir” (2003: 11).

Daha anne karnında başlayan cinsiyetlendirme ve aslında bir anlamda yok sayma anlayışı erkeklerin egemen olduğu bir dünya yaratmıştır. Ancak, özellikle son otuz

yıldır hem kadınların mücadele alanı olarak feminist hareketlerin yükselişi hem de akademik çalışmalarda toplumsal cinsiyet olgusunun özellikle kadınlar tarafından sorunsallaştırılması, toplumsal cinsiyet kavramının ve onun pratik uzamının yerinden edilmesi deneyimlerini de beraberinde getirmiştir. Sosyolojiden antropolojiye, tarihten felsefeye, kültürel çalışmalardan politikaya, tıptan biyolojiye kadar birçok alanın yeniden tartışılmasına ve “çarpıtılan” hakikatin yeniden yorumlanmasına yol açmıştır. Tarih çalışmalarının sadece bir arşivleme ve belgelendirme çalışması olmadığı uzun zamandır tartışılan bir konu. “Bu anlamda, tarih sadece geçmişin bir belgesi değil, Foucault’ın işaret ettiği gibi iktidar ilişkileri bağlamında bilgi üretiminin bir parçasıdır aynı zamanda” (Scott, 1999:26). Bütün diğer iktidar ilişkileri göz önüne alındığına ise tarihin asıl öznelere daha çok sorgulanmaya açık bir alan yaratıyor.

Postmodernizmin “birey olarak insanın tarihteki yerini iade” etmesi beraberinde bu insanın hangi insan olduğu sorusunu da getirdi. Zira insan Berktay’ın ifadesiyle “Avrupa’nın soyut ve evrensel” insan anlayışına tekabül ediyordu ki bu insan “beyaz, burjuva ve erkek” idi (2003: 18). Ne var ki dünya Avrupa’nın tanım kataloğunda yer edinemeyen, ırklardan, yoksullardan, kadınlardan, siyahlardan ve normatif cinsiyet kategorisine bile sokulmayan insanlardan oluşuyordu. Dolayısıyla onların da henüz yazılmamış dahi olsa ya da yazılan tarih içinde yer edinmemiş olsalar da bir tarihleri vardı ve son yarım yüzyıl, Avrupa merkezli evrensel ve soyut insan kategorisinin ve onun etrafında şekillenen tarih yazımına eleştirisi tarihin dışında bırakılanların tarihinin yazımına tekabül etmektedir. Şüphesiz ki tarihin dışında bırakılanların başında kadınlar gelmekte idi.

Geçmiş yazanın kim olduğu sorusu bu anlamda önemli bir yerde duruyor. Tarihin öznesi olarak yazılan/yazan erkekler, geçmişte olduğu gibi gelecek hakkında konuşma noktasında da sonsuz bir meşruluk zemini yaratmış oluyorlar.

Kadınların deneyimlerinin ve öznelliklerinin ortaya çıkartılması ve dillendirilmesi bu anlamda hem güç ilişkilerinin eleştirisini hem de “objektif” olması imkânsız olsa da hakikate daha yakın bir resim aksettirmesi ve ezen-ezilen, özne-nesne dikotomilerini ortadan kaldıracak çalışmalar olması açısından önemlidir.

Feminist tarihçilik, toplumsal tarihin derin bir eleştirisini yapmakla kalmıyor, aynı zamanda yeniden yönlendirilmesini öngörüyor. Feminizmin eleştirisi, kısmen, mesleğin kendisiyle ve karakteristik “aletleri” ile ilgili, ama bunun ötesinde var olan uygulama ve kavramların eleştirisini ve dönüştürülmesini kapsıyor. Bu anlamda artık bir “alan” (kadın tarihi gibi) değil, daha ziyade bir metodoloji, bir perspektif ve konum. Dolayısıyla, kesinlikle salt kadınlar ya da kadın kahramanlar aramakla sınırlı değil (Berktaş, 2003: 11).

Bir metodoloji olarak feminist tarih çalışmasında ayrı bir tarih yazımından ziyade metodolojik bir eleştiri, var olan tarihin cinsiyet analizini yapmak ve toplumsal olaylara bu pencere etrafından bakmak bu çalışma içinde geçerlidir. Milliyetçilik, politika, ulus-devlet yapılanması gibi “erkek” alanlarımış gibi aksettirilen alanların kendisi bire bir bu alanla ilişkilidir. “Kadın meselesinin öğeleri, ortaya çıkmakta olan devlet iktidarı biçimlerini meşrulaştırmak ve desteklemek için yeni ideolojiler arama sürecinde biçimlenmiştir” (Kandiyoti, 2015: 96).

2.1. Ulus İnşasında Kadın

“Milliyetimiz kadınlarla ilişkilerimiz gibidir: Onurlu bir şekilde değiştirilemeyecek kadar ahlaki doğamıza işlemiş ve değiştirmeye değmeyecek kadar tesadüfi.” George Santayana

Virginia Wollf’un *Yalnızlık Ömür Boyu* isimli kitabında dile getirdiği “Bir kadın olarak ülkesizim. Bir kadın olarak bir ülke istemiyorum. Bir kadın olarak ülkem tüm dünya” (2015: 17) sözleri ve bu sözlere referansla yaygın bir kanı haline gelen “ulustan azade kadın imgelemi” ulusun kadınlarını ya da ulus-devlet içerisinde yaşayan kadınları evrenselliğe gönderme yaparak var olan durumun kendisini “kör ve dokunulmaz” hale getiriyordu. Bir kadın olarak ülkesiz olmak, ulus-cinsiyet ilişkilerini “ulusun bir erotik inşa, sembol, cinsiyetçilik gibi kadın karşıtı söylemlerle kadın bedeni üzerinden kendini var ettiğini” savunan Nira-Yuval Davis ve benzer yazarların belirttiği gibi

ancak İngiltere’de ya da Kanada’da yaşıyorsanız varsayılabilir (2016). Bu anlamda milliyetçiliğin sadece postmodern eleştirisi değil aynı zamanda cinsiyet ilişkileri ve uluslaşma süreci bağlamında tartışılması geç de olsa önemli bir aşama kat ederek kadın ve ulus tartışmasının birbirinden bağımsız ele alınamayacağı anlaşıldı.

Milliyetçilik projesi ile beraber ortaya çıkan ulus-devletlerin ezel-ebet bir yapısının olmadığı, inşa ürünü olarak ortaya çıktığı eleştiriye tabi tutulmuş olsa da bu projelere kadınların dahil edilmiş süreçlerinin analizi çok daha geç bir döneme tekabül eder. Kadınların uluslaşma süreçlerine çok kısıtlı da olsa politik özneler olarak mı katıldıkları (Kürt uluslaşmasında Kürt Kadınlar Teali Cemiyeti örneğindeki gibi) yoksa kadınların bir erkek kardeşlik ürünü olan ulusların erkekler tarafından inşa edilme sürecinde başka misyon ve roller (farkında olmadan, kendi hakkında konuşulan olarak) yüklenerek mi tartışıldığı konusu son dönem çalışmalarla kadınlar tarafından tartışmaya açıldı.

Bu anlamda ilk kapsamlı kuramsal çalışma, Nira-Yuval Davis ve Anthias’ın *Woman-Nation-State* (1989) isimli kitabı olmuştur. Feminizmin devlet ve kadın meselesine yeteri kadar alan açmadığını eleştirerek işe başlayan yazarlar, devletin kadınlara ve erkeklere eşit davranmadığını ve aradaki hiyerarşik örgütlenmeyi tetikleyen esas meselelerden birinin cinsiyet meselesi olduğunu ve vatandaşlığın cinsiyetli bir yapıda olduğunu eleştirerek bu tartışmalara yeni bir alan açmış oldular (1989). Bu tartışmalarla birlikte kadınların ulus inşa süreçleri ve devamında atıl ya da edilgen durumda oldukları veyahut kendilerine biçilen rolleri oynamak zorunda oldukları ön kabulü gibi ulusun cinsiyetini yok sayan literatüre yeni bir soluk kazandırıldı.

Tahayyül, geleceğe gönderme yapar, gelecekte nasıl olunmak istendiği, nasıl bir gelecek kurulmak istendiğine dair fikirler verir. Milliyetçiler de ulusları tahayyül etmeye başladıkları andan itibaren bu ulusu oluşturacak olan bileşenlerin homojen, Ortodoks, heteronormatif ve şüphesiz hepsinden bir parça taşıyan erkek olarak hayal ettiler. Bu hayal unsurlarının kaynağı Avrupa’yı temel alan milliyetçiliklerde Avrupalı kadın ve erkekleri esas alarak geliştirildi. “Karakteristik bir özellik olarak, modern öncesi dönemlerden kökten biçimde farklı olarak, kadın ve erkek olmanın biyolojisinin

birbirinden çok farklı psikolojik, toplumsal ve davranışsal özellikleri insana dayattığını” (Sancar, 2017: 23) düşündüler. Bu özelliklerin şekillenmesi hem uzamsal hem mekânsal olarak ulus değişim fikri ile kadınların değişmesi gerektiği fikrini başa götürdü.

Bu değişim sadece bir cins olarak kadını değiştirmek değil, uygulanmak istenen yeni ideolojinin (milliyetçiliğin) bir bütün olarak adapte edilmesi için gerekli bir yöntem ve değişim olarak görüldü. Bu yaklaşım, Nira-Yuval Davis’in de belirttiği gibi “milletleri, biyolojik, kültürel, sembolik olarak yeniden üretenin bürokrasi ve entelijensiya değil, kadınlar” (2016:19) olarak kurgulanmasının bir sonucu olarak karşımızda duruyor.

“Kadın meselesi ve daha geniş olarak cinsiyetin “politikleştirilmesinin”, sömürge sonrası kimlik bunalımlarının toplumsal cinsiyet ve aile içi bunalımı olarak ifade edilebildiği yükselen ulusal kimlik bilinci bağlamında ortaya çıktığı” (Kandiyoti, 2015:224) modernizasyon süreçlerinde kadınlara yüklenen bu “politik cinsiyetin” özelliklerini Nira-Yuval Davis ve Anthias şu şekilde özetlemiştir;

- 1) Etnik topluluklarının biyolojik üreticileri olarak
- 2) Etnik ve ulusal grupların sınırlarının yeniden üreticileri olarak
- 3) Topluluğun ideolojik üreticisi ve kültürel aktarıcısı olarak
- 4) Toplulukların ve ulusal farklılıkların göstereni, ideolojik sembolü olarak
- 5) Ulusal, politik, askeri ve ekonomik mücadelelerin katılımcısı olarak (1989:7)

Bu alt başlıkları tek tek incelemek yerine bütünlüklü bir çerçeve çizmeye çalışacağız bu çalışmada. Milliyetçi projelerin ortaya çıkmasıyla beraber, milliyetçilikleri ve onların savunucularını bu “davaya” bu denli bağlı kılan, bu modern projenin kalıcı ve sağlam, gelecekte de devamlılığını sağlayabilecek argümanlar ve söylemler üretilmesinin en görünür ideolojik sembolleri ve üreticileri haline getir(ıl)di kadınlar.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi ulus tahayyülü geçmişe gönderme yaparak geleceği tahayyül eder. Geleceğe gönderme yapılan noktada bu geleceğin yeni soydaşlarını, kandaşlarını dünyaya getirme ve onları ulusa “layık” bireyler yetiştirme görevi ulusun prototipi olarak kurgulanan ailede başlamasıyla beraber bu görev de “doğal” biçilen rollerle kadına verilmiştir. “Bu ‘kanlı-canlı görevin’ “ortak köken” mitinin birçok etnik

ve milli topluluğun kurulmasındaki rolü ve bir cemaate onun içinde doğarak dâhil olduğu dikkate alınır, etnik ve milli söylemlerde kadınların üretken rollerinin esas önemi ortaya çıkmaktadır” (Yuval-Davis, 2016: 62). Homojen bir topluluk olarak kurgulanan ulus ve herkesin aynı soydan geldiği varsayımı, bu varsayımı en rahat temellendirilebilecek doğum ve doğumun kontrolü üzerine odaklanarak yapılmıştır. Birçok toplumda başka etnik gruplardan kişilerle beraber olmak ve çocuk doğurmak kabul görmemekte, toplumsal dışlanmaya sebep olmaktadır⁹.

Ulusun bir modern toplum projesi olduğu düşünüldüğünde ve modern toplumun da rasyonel akla dayalı, kontrol edilebilir ve yeniden üretken bir biçimde örgütlenebilir bir toplum tahayyül ettiği düşünürse ulus inşa süreçlerinde de bu aşamalar dikkate alınmıştır. Bu bağlamda kadınlar “ulusun çoğalması” için daha fazla çocuk yapmaya teşvik edilmektedir. Ulusun devamlılığı olarak görülen “yeni nesili” üretme ve büyütme görevinin asli özneleri olarak kadınların bedenlerinin ulus tekeli altında olması ve ulusun ihtiyaçlarına göre şekillendirilmesi amaçlanmıştır. Bu ihtiyaçların sadece niceliksel değil niteliksel olarak (ojenist söylem¹⁰) da ulusun gereksinimlerine cevap vermesi beklenilmiştir. “Ulusun “kalitesinin” önemli olduğunu vurgulayan ojenist söylemle İngiltere gibi ülkelerde hedefin sağlıklı, kültürlü ve ulusa gelecek vadeden çocukların yetiştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır” (Yuval-Davis, 2016: 68). *Öteki* ulusun kadınları da bu anlamda ötekilerin “soyunu” devam ettirdiği gerekçesi ile düşman politikalarına maruz kalmaktadır. Soyun devamı kavramı burada iç ve dış alanda da aynı şeyin göstergesi olarak kullanılır. Ulusun içerisindeki fahişelerin çocuklarının “kimden” olduğu belirsizliği çocuğu “meşruluk” zemininden çıkarırken, ulusun dışındaki kadınlar öteki ulusun devam ettiricisi olarak -düşman ulusun üreticisi-

---

⁹ Toplum ya da daha alt bir kategoride ve daha kapsayıcı anlamda tanımlanabilecek topluluklar dini, kültürel ya da ulusal temelli olabilir. Etno dinsel bir topluluk olan Yahudi cemaatinin ancak kendi içerisindeki evliliklere onay vermesi, Müslüman toplumların özellikle Hristiyan cemaatinden bir evlilik gerçekleştirilmesini onaylamaması, Türklerin Kürt ailelerle, evlilik ortaklığına dayanan bir ilişkilenebilir girmek istememesi gibi.

¹⁰ Ojenist söylem, bir nüfus politikası olarak nüfusun niceliğine değil niteliğine gönderme yaparak “kaliteli” nesiller yetiştirmenin önemli olduğunu düşünen bir ulus-devlet yaklaşımıdır. Detaylı bilgi için bkz. Davis, Nira-Yuval, (2016). *Cinsiyet ve Millet*. İstanbul: İletişim Yayınları

tecavüz ve tacizin en kaçınılmaz arzu nesnelere haline getirilir. Kandiyoti'nin biyolojik *üreme mekânı olarak* aile için belirttiği gibi, “cinsellik ile toplumsal cinsiyetin belirli biçimlerinin normleştirilmesi, ötekilerin damgalanmasını ve eleştirilmesini gerektirir” (2015: 225). Bu damgalanmayı “namus” kavramı üzerinden yapmak ve ulusun kadınlarını “namus”un sembolü olarak görmek beden politikalarının en görünür çehresi olarak karşımızda çıkmaktadır.

Burada bedene yüklenen anlamın değiştiğini görmek gerekmektedir. “Modern öncesi dönemde beden ve toplumsal mekânın İslami düzenlenişi, bedeni kutsallık alanından çıkarıp tıbbîkine geçirerek dünyevileştiren yeni söylem tarafından yavaş yavaş işgal edildi” (Kandiyoti, 2015: 224). Kutsallığın beraberinde getirdiği “dokunulmazlık” ilkesi modern/rasyonel düşüncenin etkisiyle özel olanın kamusal alana çıkması gerektiği fikrinin doğmasına sebep oldu. Bedenin kontrol edilebilir bir alana çekilmek istenmesi ulus-devletin bir kadın bedeni olarak temsil edilmesinde (ya da tam tersi olarak, kadın bedeninin vatan ile özdeşleştirilmesinde) ve erkeklerin birliğine dayanan bir ulus kimliğinin inşasında temel bir rol oynamıştır. Najmabadi'ye göre de “vatanı bir kadın bedeni olarak kuran söylem, klasik aşk edebiyatının, yurtsever şiire eklenmesiyle oluşturulmuştu” (2016:133). Vatan aşkı, yurtseverlik gibi kavramların bu dönemde üretildiğini söyleyen yazar, yeni cinsiyet rolleri içerisinde kadının korunmasına dair başlı başına üretilen söylemlerin bu dönemde ortaya çıktığını ifade eder.

“Aşk-arzu ilişkisi bağlamında, arzunun ulus-devlete kaydırılmasıyla, ulus-devlet hayli erotik bir nitelik kazanır; bir arzu nesnesi haline gelir, şarkılara, şiirlere konu olur ve kitle iletişim araçlarında ulus-devletlere övgüler düzülür” (Saigol, 2016:231). İran edebiyatı üzerinden örneklerin aslında üçüncü dünya ülkelerinde Avrupa'dan “Doğu'ya empoze edilen milliyetçilik projelerinin birçoğunda aynı şekilde ilerlediğini görebiliyoruz. İran milliyetçi dönem edebiyatından Huşeng ile Mihrengizin hikayesi ile bir analize giden Najmabadi; Huşengin ölmesi üzerine O'nun acısına dayanamayıp eşinin ölü bedeni üzerinde Mihrengiz'in de öldüğünü aktarır. Buradan “Huşeng'in

vatan aşkı için ölüren, kadın ise bir vatansever erkeğin aşkı için can veren kadın (2016:152) imgelemin doğduğunu öne sürer. Benzer bir hikâyenin Kürt yazar Ahmedî Xani tarafından yazılan Mem û Zin destanında da geçtiğine ve bu destanın birçok milliyetçi gazetede yayınlandığına bu çalışmanın Kürt ulus inşası kısmında değinmiştik. Osmanlı romanını, Osmanlı aydınının aşk ve cinsellik ütopyası olarak yorumlayan Sancar da (2017: 136) bu romanlar da ideal kadının çoğu zaman aseksüel¹¹ olduğunu, erken dönem romanlarında kahramanların cinsel arzuları, kadın veya erkek fark etmez, yıkımla sonuçlandığını, mutlu bir evliliğe ulaşmadığını Osmanlı Dönemi romanı üzerinden de analiz etmiştir (Sancar, 2017: 128-138). “Modernleşme romanlarında kadının kitap okuyan, erkeğin yazan olarak tasvir edilmesinin de ulusun edilgen-etken bireylerinin inşasına katkıda bulunduğunu görüyoruz” (2017:140). Bütün bu etkenlerle beraber Najmabadi’nin savının ve fikirlerinin milliyetçiliğin bu denli tutkulu gelişmesinin açıklamasında önemli olduğunu görmek gerekmektedir. Kadın bedeninin hem bir ulusun sembolü olarak çizilmesi hem bu sembolün “canlı” özellikler atfedilerek korunmaya ihtiyaç halde tasavvur edilmesi, gelecekte de ulusun içerisindeki birçok toplumsal cinsiyet rolünü şekillendiren “erkek-kadın” görevlerinin bir tablosunu çizmiştir.

Ulus, bazen genç ve arzulu bir kadinken çoğu zaman bir anne olarak karşımıza çıkar. En somut hali ile “anavatan” kelimesinde kendisine yer bulan bu metafor ulusun biyolojik devam ettireni olarak anneye yüklenmiş, anneler vatanın “görünmeyen” kurucusu ve devamı olarak en çok “korumaya” ihtiyacı olanlar olarak görülmüştür,

---

¹¹ Kadınların Türkiye’de kamu yaşamına girmelerinin “cinsiyetsiz” bir kimliğe hatta bir ölçüde erkek kimliğine girmekle meşrulaştırılır ve cinsiyet temelinde kesin şekilde ayrılmış, erkek şerefinin kadınların davranışlarıyla yakından bağlı olduğu bir toplumda, kadınların kamu yaşamına katılımı ancak, saygınlıklarını koruma ve erkeklere kendilerini cinsel bir nesne olarak sunmama yönünde verdikleri kuvvetli işaretlerle mümkün olabilirdi (Kandiyoti, 2015: 196).

görülmektedir. Nalini Natarajan'a göre, "Kadın, annelik konumuyla, birlik ve bütünlük hayalleri uyandırır" (Nataraja'dan Akt. Saigol: 2016: 234). Ve devam eder;

Anne figürü ulusu nasıl birleştirir? 'Anne olarak efsanevi kökenleri hatırlatır. (Barınacak yer sağlayan, ürünler veren) toprak gibi anne de ebedidir, sabırlıdır, vazgeçilmezdir. Ulusal talepler her zaman toprak talepleriyle desteklenir (2016: 234-235).

Toprak taleplerinin başat faktör olduğu milliyetçi savaşlarda da bu yüzden ilk "işgal edilmek" istenen ve saldırılan yerler kadın bedenleri olmuştur. Kadınları "fethetmenin" ulusu fethetmek anlamına geldiği düşünülerek savaş meydanlarından biri olarak kadınlar düşünülmüştür. "Tıpkı ulusun anlatısının kadın bedenleri üzerinden kurulması gibi, düşman da zaferini kadın bedeni üzerine yazar" (Saigol, 2016: 251). Tecavüz eylemi bir intikam aracı olarak kurgulanmıştır erkekler arasında, "bir erkekten intikam almanın aracı; karısına, kız kardeşine veyahut annesine tecavüz etmektir ve böylesi durumlarda, kadının bedeni, erkeklerin birbirleriyle ilişki yürütmelerinde rol oynayan bir göstergedir yalnızca" (Das'tan Akt. Saigol: 2016: 254). Aynı durum savaş durumundaki erkekler için de geçerlidir. Kadın bedenlerinin işgali, *ötekinin* ülkesini işgal etmekle aynı anlamı taşımaktadır. Namus kavramının ulus kavramı ile bu denli iç içe olmasının nedeni de budur. Tecavüze uğrayan kadın sembolü; hem bir ülkenin "kirlenmesine" hem onu korumakla yükümlü erkekliğin "güçsüz" olduğu yorumuna yol açmaktadır.

Modern kadının ve erkeğin inşa edilen bu özelliklerinin kurgulandığı ilk alan "küçük ulus" olarak görülen ailedir. Cinsiyet rollerinin üretilmesi aileye de yeni bir misyon ve rol biçmiştir. Bu anlamda, "aile millet ve toplumsal cinsiyet meselesi, yeni düzende iktidarın nasıl kurulduğu ve anlamlandırıldığı ile ilgilidir ve bu kavramsallaştırmaların gösterebildiğinden çok daha fazla birbirine içkindir" (Sirman, 2008: 233). Eskinin reddi, yeniliğin kabulü ilk olarak aile içinde uygulanmaya ve buradan yayılmaya çalışılmıştır. "Aile, doğrudan ilişkili olarak ev hegemonik milliyetçilik projesinde yardımcı bir unsur olmaktan ziyade, söz konusu projenin başlatıldığı yerdir"

(Chatterjee, 2002:243). Hem ulusun hem ulusun cinsiyetinin örgütlendiği bu alanlar ulusun küçük hücreleri olarak önce kendisini düzenlemeliydi. “Vücuda getirilen hiç şüphesiz yeni bir ataerkil düzendi; “geleneksel” düzenden farklı olan, fakat “batılı” aileden de farklı olduğunu açıkça öne süren bir ataerkillik: “Yeni kadın” modern olacaktı, ancak milli geleneğin simgelerini de sergilemek zorundaydı” (2002:28).

Bu yeni aile modelinin oluşturulmaya çalışıldığı hali bir yandan da bir iktidar bölüşüm-paylaşım alanı olarak tasavvur edilmeye başlandı. Sirman, Türk milliyetçiliğinin doğuşu noktasında geniş ailelerin eleştiri hedefi haline gelmesinin önemi üzerinde durur ve ekler; “Eskiden muktedir ve koca olabilmek için paşa olmak gerekirken; yeni düzende her koca paşa olacak, imtiyazsız, sınıfsız toplum, eşit oldukları varsayılan yeni kocaların kardeşlik üzerinden kuracakları cemaatte gerçekleşecektir” (2008: 236). Modern öncesi aile yapısı modern Osmanlı romanında da çoğu zaman hedef haline getirilmiş, Batı tarzı çekirdek aileler yaratılmaya çalışıldı. “Hane reisi yaşlı erkek ile hane mensubu diğer genç erkekler arasındaki hiyerarşik otorite ve bağımlılık ilişkilerine karşı bir başkaldırı, eşitlik için çatışma ve özgürlük arayışının ifadesi olan Türk aşk romanları da aslında erkekler arası hiyerarşinin eleştirisidir” (Sirman’dan Akt. Sancar, 2017:128). Kandiyoti ise bu durumu şu şekilde dile getirir;

Yüzyıl dönümünde Osmanlı *aile* törenlerine ilişkin tartışma edebiyatı, tek bir esas kurbanı, yani kadını ortaya çıkarmıştır. Kadının cehaleti, tecrit edilmişliği, çok karınlık gibi meseleler reformist erkeğin seslendirdiği şeyler oldu. Bu eleştiri de içkin olan bir şey de erkeklerin akrabaları tarafından ayarlanan sevgisiz evliliklere, entelektüel bir arkadaşlık sağlamayan yetersiz eşlere mahkûm edildikleri olgusuydu (2015: 230).

Kadınların cahil olduğu vurgusu milliyetçi ideolojide çokça yer tutan bir noktaya geldi böylece. Dergi ve gazetelerde hem kadınlar hem erkekler, “kadının özgürlüğünün ev ve toplum içerisindeki durumu olan “cahilliğinin” aşılmasına ve yeni modern düzene ayak uydurmasına bağlı olarak gelişebileceği vurgulandı” (Kumari, 1994: 17). “Modern olması gereken” ailede, bireyler de modern olmalıydı. Kadın ve erkek anlaşarak evlenmeli, kadın kendini yetiştirmeli, sadece yemek-temizlik işlerine değil ayrıca ulusa “hayırlı” evlatlar yetiştirebilmek için de çalışmalıydı. Bütün bunları

yaparken şikâyet etmeden, gocunmadan ve ulusun “biricik” anaları olarak can-ı gönülden yapmalıydı. Çünkü bu aile metaforu artık eskisi gibi görücü usulü ve zorla değil “sevgi” ve “istek” ile ortaya çıkmıştı. Sirman’a göre;

Millet bir mit, bu yüzden kırılğan bir birliktelik, çatlakları olan bir ana kurgudur. Geçmiş unutulmalı, hatırlama süreci belli disiplinler, kuramlar eşliğinde yürütülmeliydi. Bunu yaparken kullanılan başat kelime “sevgi” oldu. Sevgi kişiler arası ilişkilerin temeli olarak uzun bir sorgulanma, tanımlama,deşilme süreçlerinden sonra ortaya, aileyi de milleti de oluşturan kişiler arasında olması gereken bağın ismi olarak nitelenmiştir. Bu süreç sonunda sevgi, duygusallıkla mantığın dengede olduğu, zor yerine rızaya dayanan bir bağlılık biçimi olarak tanımlandı (2008: 239-240).

Erkeği özne/iktidar olarak kuran bu evlerde kadınlara da ulusun manevi alanları olarak devam etme misyonu verilmişti. Milliyetçilik tartışmalarında oldukça önemli bir isim olan Partha Chatterjee’ye göre sömürge ülkelerindeki milliyetçilik söylemlerinde maddi-manevi, iç-dış, ev-dışarı gibi dikotomiler kadın-erkek olarak özdeşleştiriliyor ve bunun üzerinden inşa ediliyordu (2002). Osmanlı dönemi milliyetçiliklerde de kadının ev ile erkeğin dışarı ile kurgulanması, kadınların okuyarak “cahil” olmaktan kurtulması gerektiği ama bunu ulusun kendi gelenekleriyle yapması, Batı’nın “kötü” özelliklerini almaması gerektiği söylemi ile kurulmuştur. Vücuda getirilen hiç şüphesiz yeni bir ataerkil düzendi; “geleneksel” düzenden farklı olan, fakat “batılı” aileden de farklı olduğunu açıkça öne süren bir ataerkillik. “Yeni kadın modern olacaktı, ancak milli geleneğin simgelerini de sergilemek zorundaydı” (Chatterjee, 2002: 28). Batı biliminin geliştirdiği maddi-technik-bilimsel dünyası ile uyum sağlamaya çalışmak ve buna uygun modern bir devlet inşa etmek, içeride ise yeni modernleşmekte olan insan topluluklarına bir ulus olarak kendine özgü kültürel ve manevi değerlerin özünü korumayı öğreten bir milliyetçilik ve kadın projesi ön görülmüştür (Sancar, 2017: 47). Ulusun sembolü ve üreticisi olan “anne kadın”, doğu’nun batı’dan “üstün” olan maneviyat özelliklerini yitirmemeli, koruyucusu kollayıcısı olmalıdır. Evin iktidar sahibi erkek ise tıpkı ulus gibi, kadını da koruyarak hem aileyi hem ulusu hem kadını “düşmanlardan” sakınmalıdır. Kadın kendisini ancak ulusu ve ailesi için yetiştirmeli, eğitmelidir. Bu yeni dizayn biçimi kadını özgürleştirme görevini tarihten gelen egemen

ulus olma hedefiyle ilişkilendirerek onları yeni ve de tamamen meşru bir boyunduruk altına aldı (Chatterjee, 2002: 217).

Milliyetçiliklerin milletleri yarattığı fikri çokça tartışılmasına rağmen ulus fikrinin ortaya çıkardığı yeni aile modeli ve kadın-erkek ilişkileri bağlamında etkisi (temel görevi) çok geç vakitlerde kendisine tartışma alanı bulmuştur. Hem kadın çalışmalarının bu konuda artması hem ulusun öngördüğü “modern” ailenin iddia ettiği “kadınları özgürleştirmek” yerine daha fazla sorumluluk ve hegemonik ilişkinin içine soktuğunun görülmesi bu tartışmaları daha da ileriye taşıdı. Ulusun kadınları olarak yeni bir misyon ve rol ile yola devam etmek zorunda kalan kadınlar sadece evden değil ulusun bekasından da sorumlu kişiler olarak kodlandı. Bu bekayı ayakta tutacak olan aile, kadının bedeninin korunacağı en korunaklı alan olarak seçildi ve kadının bedeni özel alandan kamusal alana kadar iktidar kurulabilecek savaş meydanlarının gündelik hayatının bir göstergesi olarak kabul edildi.

3. Tarihsel Arka Plan: Yarı Otonomiden Merkezileşmeye Osmanlı Devleti’nde Kürtler

Ortadoğu coğrafyasında çok uzun yıllardır varlığı bilinen Kürtler günümüz Irak, İran, Suriye ve Türkiye ulus devletleri kurulana kadar Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında reayanın bir parçası olmuşlardır. Sınırsal olarak ilk bölünmenin Osmanlı-Safevi devleti ilişkilerinin gerilmesiyle ortaya çıktığı bilinmektedir. Mirlikler halinde yaşayan Kürtler iki devlet arasında çekişmelerin yaşandığı tampon bölgesi olarak sürekli seferlerin ve savaşların yaşandığı bir bölgede yaşıyorlardı. Çaldıran Savaşı ile bu savaş ve yıkım bir süreliğine nihayete ulaşmıştır. 1514 Çaldıran Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin yanında yer alan Kürtler ve otonomi talepleri, Safevi lideri Şah İsmail’in yenilgisi üzerine Osmanlı devleti tarafından resmen tanındı. Yavuz Selim, Kürtlerin örgütlenmesine ve özerk beylikler halinde Osmanlı sistemine katılmasına razı oldu. Bunun için de Kürt devlet insanı İdris Bitlisi’ye güveniyordu. İdris Bitlisi’ye tanınan çok geniş yetkiler, 1515’de Sultan’ın çıkardığı bir fermanla açıkça belirtilmişti (Jwaideh, 2009: 44). Kürtlere özerklik veren ve miras yoluyla devamına izin veren bu antlaşma sırasında

Kürdistan'da 18 emirlik vardı (Kutlay, 2012: 30). Her ne kadar savaş sonrası bu emirliklere yarı otonom şekilde idare edilmeleri için otonomi verilse de yüzyıl sonra yapılacak olan bu iki devlet arasındaki antlaşmanın bir tarihi sonucu vardı Kürtler için; 1639'da Osmanlı ile İran arasındaki sınırı çizen Kasr-ı Şirin Antlaşması, Sultan IV. Murad ile Şah Safî arasında imzalandı ve bu antlaşma Kürdistan'ın iki ülke arasında bölünmesini ebedileştirdi (Jwaideh, 2009: 44).

Çaldıran savaşı sonrası başlayan yarı otonomi durumunda Kürtler kendi yönetimlerini başlarında bir Kürt olmak kaydıyla devam ettirebilmiştir. Osmanlı idaresinde istisnai bir imtiyaz olan hükümdarlığın babadan oğula geçiş hakkı Osmanlı Devleti'ne bağlı sadık Kürt beylerine de bahşedilmişti (Özoğlu, 2017:104). Hakan Özoğlu'na göre bu durum daha sonra çoğu Kürt mirini iktidar konumlarını korumak için Osmanlı yardımına şiddetle bağlı kıldığını ve Osmanlı Devleti'nin Kürt aşiret yapısına müdahale edebilmek için elverişli bir ortam yaratmasını sağlar (2017: 105). Bununla beraber bu yeni otonomi halinde Osmanlı Kürt hükümetlerinin başına kimin geçeceğine karışmazdı. "İç işlerinde özerk olan bu mirliklerin tımar, has borçları olmaz, devlete vergi vermez ve sipahi ordusuna askeri kuvvet sağlamazlardı" (Bruinessen, 1992: 158). Fakat bu ilişkinin Kürtler lehine olan kısmı kalıcı olarak devam etmemiştir. Osmanlı'nın bölgeyi kontrol altında tutma çabası ve sonrasında uyguladığı politikalar bu özerkliğin tanınmasının ancak 18.yüzyılın ortalarına kadar devam ettirmiştir. David McDowall bu antlaşma ve sonrasını şöyle yorumlamaktadır;

İstanbul ile onun Kürt satrapları¹² arasındaki ilişki mükemmel değildi. Yarı bağımsız prensiplerin sistemi on dokuzuncu yüzyıla kadar sürdüğü için, bu antlaşmayı başarılı bir siyasi düzenleme olarak değerlendirmek gerekebilir fakat uygulamada hiçbir taraf tatmin olmamıştır. Hem İstanbul hem de bireysel mirlikler, bunu başarma gücüne sahip olduklarını düşündüklerinde daha fazla kontrol için bastırdılar. Bu anlamda Bitlis-i tarafından yapılan düzenlemelerin,

---

¹² Satraplık, İran medeniyetinde ülke topraklarının ayrıldığı idari birimlere (eyaletlere) verilen ad veya Persler'in valilik atamaları olarak da adlandırılan sistemdir. Satraplarda Pers soyluları satrap olarak görev yapmıştır, McDowall burada Kürt emirliklerini kast etmek için kullanmıştır.

o zamanki güçler dengesinin pragmatik bir şekilde tanınması olduğu anlaşılabilir (2005: 30).

Antlaşmayı, Kürtleri Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına dahil etmek ve yönetilebilir hale getirmek için uygulanan politikaların bir parçası olarak okumak Osmanlı'nın sonraki tutumlarına bakıldığında daha tutarlı bir yorum olarak gözükmektedir. "Osmanlı Devleti bölgeyi en uygun şekilde kontrol edebilmek için tek biçimli ve daha az tehdit oluşturan birimler meydana getirerek Kürt siyasi gruplarını yeniden yapılandırmak istedi ve "birleştir-yönet" politikası güttü" (Özoğlu, 2017: 102).

Bu antlaşma ile resmi bağlılığın getirdiği kontrol edilebilirlik durumu ve Osmanlı'nın giderek artan merkezileştirme politikaları ile mirliklerin birçoğu özerkliklerini zamanla kaybetti ve 19. yüzyılda son Kürt emirliği olan Botan emirliğinin özerkliği sonlandı.

3.1.1. İsyanlar Dönemi

Osmanlı Devleti 19.yüzyılda bulunduğu kötü durumdan kurtulmak için birtakım yenilikler yapmaya çalışıyordu. "Askeri fetih yapamadığı için hazineye para bulma arayışlarının sonucu olarak, devletin doğrudan vergi toplayabileceği bir merkezileştirme politikasına gidildi" (Özoğlu, 2017: 114). Bu merkezileştirme politikalarının sonucu olarak da Kürt otonomi bölgelerine artık Kürt Beyler değil Osmanlı Paşaları atanmaya başlanmıştı. Bu da bölgede tepkilerin ortaya çıkmasına neden oluyordu. "Sultan II. Mahmut ve Abdülmecit'in, Kürt beyliklerini ortadan kaldırma isteklerinin görünür hale gelmesi Kürtlerin Osmanlı yönetimine olan güvensizliklerini de arttırmıştı" (Kutlay, 2012: 71). O döneme kadar Kürt emirleri bölgedeki vergileri toplama, yönetim şekline karar verme, iç işleyişi kontrol etme gibi haklara sahipken merkezileşme ile beraber eski statülerini ve güçlerini kaybetme noktasına gelmişlerdi. Emirliklerin merkezileşme ve bölgede kurulmak istenen yeni düzene karşı durmasıyla beraber Kürdistan'ın birçok yerinde isyan ortaya çıktı¹³. Son

---

¹³ Çıkan önemli isyanlardan birkaçı; 1806 Baban Paşa İsyanı, 1810 Revandizli Muhammed Paşa İsyanı, 1843 Bedirhan Bey İsyanı, 1855 Yazdan Şer İsyanı.

emirlik olarak kalan Botan emiri Bedirhan Bey de bu politikalara karşı çıkarak 1847 yılında isyan etmiştir. Merkezileştirme politikalarına bir cevap olarak ortaya çıkan bu isyan Bedirhan Paşa'nın yenilgisi ile sonuçlanmıştır. "Direnişe rağmen Osmanlı devleti bütün Kürt mirlerini Kürdistan'dan çıkarmış (çoğunu imparatorluğun uzak bölgelerine sürgüne göndermiş) ve hükümetin atadığı yöneticilerle merkezi bir yönetim kurmuştur" (Bajalan, 2010: 48). Bu yönetimle yeni bir idari yapı kurulmuş ve bu yapının adına Kürdistan Eyaleti denmiştir. "Fakat bu hukuki yeniden yapılanma yalnızca doğrudan merkezi yönetim kurmayı amaçlamıştı; Kürdistan'ın bir siyasal varlık olarak mevcudiyetinin kabul edilmesi değildi" (Özoğlu, 2017: 115). Bu merkezileşme politikası ile beraber Kürtlerin mirlerinin sürgüne gönderilmiş olması ve bölgede hakim olan huzursuzluk ortamı merkezden atanan valilere karşı büyük bir antipati uyandırmıştı. Bruinessen Bedirhan isyanının bastırılmasından sonraki dönemle ilgili şunları aktarır;

Emirlik neredeyse birçok aşiretle karşılıklı olarak bir kargaşa haline girdi. Mir olmadan rekabeti kontrol altında tutmak mümkün değildi. Osmanlı valileri, herkes tarafından hor görülmüş ve güvenilmez olmuştu bu yüzden de istedikleri gibi uzlaştırıcı bir rol oynayamadılar. Bu valilerin yasa koyma ve emir verme yetkisi yoktu. Bedirhan'ın merkezi Kürdistan'da hüküm süren güvenlik durumu ortadan kalktı. Seyahatler son derece tehlikeli oldu. Karşılıklı güvensizlik hüküm sürdü. Zamanla sona ermemiş olan kan davaları ve diğer çatışmalar, aşiret birliklerinin çoğunu parçaladı. Yeni küçük aşiretler zamanla dağıldı. Bazı aşiret reisleri politik ve ekonomik güçlerini bu kargaşa içinde arttırmayı başardılar (1992: 181).

Kürt emirliklerinin ortadan kaldırılması Kürtlerin bu durumu kabul etmesine yol açmadı, yer yer direnişler ortaya çıktı. Sürgüne gönderilen Bedirhan Bey'in çocuklarından Hüseyin ve Osman Beyler 1878'de tekrar başkaldırsalar da (Kutlay, 2012: 77) bir başarı elde edemediler. 1880'lere kadar ise aşiretlerin parçalanmış durumlarından ve liderlik edecek bir emirin kalmamış olmasından kaynaklı güçlü bir başkaldırı ortaya çıkmamıştır.

Bu boşluk döneminde yerel dini önderler güçlendi. Hem Kürdistan vilayetlerinde dini inançların etkili olması hem ortaya çıkan yerel yönetim boşluğunda birçok yerel dini önder yeni Kürt beyleri olarak ortaya çıktı. Emirliklerin sona ermesiyle beraber irili ufaklı aşiretlerin iktidar kavgasına girişmesi ve otorite boşluğu sonucunda aralarında kan davaları hiç eksik olmayan küçük aşiretler dışında birileri, bölgede varlıklarını hissettirmiş oldular. Dini önderler bu boşluğu doldurmak üzere yönetim alanları oluşturmaya başladılar. Şeyh Ubeydullah'ın hükmüne tâbi Şemdinli şeyhleri Botan, Bahdinan, Hakkari ve Ardelan emirliklerine ait toprakları denetimleri altında tutarken, Berzenci şeyhleri de Baban toprağında hak talep etmekteydi. “Güneydeki Barzan şeyhleri ise Bahdinan ve Hakkari topraklarının bir bölümünde iktidarlarını tesis etmişlerdi” (Jwaideh, 2009: 154). Bu isimler arasındaki en etkili isim Şeyh Ubeydullah olarak biliniyor. Şeyh Ubeydullah Kürdistan'ın en önemli ailelerinden olan Şemdinan aşiretindedir ve Nakşibendi tarikatına bağlı nüfuzlu bir isimdir. Kısa sürede artan otoritesi hem dini olarak hem Kürt bir lider olarak kabul edilmesinde ve benimsenmesinde oldukça rol oynamıştır.

1847'de son Kürt emirliği olan Botan emirliğinin yıkılmasından sonra Kürdistan'da uzunca yıllar Osmanlı'ya dair hem bir öfke hem bir boşluk duygusu getirmişti. 1880'de Şeyh Ubeydullah'ın Osmanlı Devleti'ne isyan edene kadar da bu durgunluk içinde kaos dönemi devam etmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında işler daha da kötüye gitmiş, savaşın Kuzeydoğu eyaletlerinde neden olduğu tahribat yüzünden, Kürdistan'ın bu bölgesinde beklenmeyen toplumsal ve ekonomik bozukluklar meydana gelmişti (Jwaideh, 2007: 155). Hem savaşların bölgedeki insanları çok fazla yıpratması hem bir kaos ortamının hakimiyet sürmesi Kürtlerde bir kurtarıcı arayışını başlattığı söylenebilir. Böyle bir süreçte “Şeyh Ubeydullah kendini halkının çıkarına adanmış *milliyetçi*¹⁴ Kürt lideri rolü ile kendi topraklarında saf haliyle İslam'ı yeniden kurmak için çabalayan Müslüman kimliğini birleştirdi” (2007: 156). Bütün bunlarla

---

¹⁴ Vurgu bana ait. Şeyh'in milliyetçi bir amaçla mı yoksa kendi iktidar alanını koruma temelli mi böyle bir çıkış yaptığı hala tartışmalıdır. İlerleyen kısımlarda daha detaylı incelenecektir.

beraber Şeyh Ubeydullah'ın ayaklanması ile ilgili birçok gerekçe ve sebep öne sürülmektedir. Özoğlu'na göre bu isyanın sebebi Osmanlı Devleti'nin 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'ndan sonra Ermenilere verdiği vaatlerdir (2017: 139). Bu antlaşmanın 61.maddesi şöyle;

Bab-ı Ali, Ermenilerin yaşadığı eyaletlerde, yerel ihtiyaçların gerektirdiği reformları geciktirmeden yapmayı, Çerkez ve Kürtlere karşı Ermenilerin huzur ve güvenliğini sağlamayı taahhüt eder. Bu hususta alınacak önlemleri (Büyük) devletlere bildirecektir ve devletler de alınan önlemlerin uygulamasını gözetleyecektir (Akt. Bajalan, 2012: 65).

Bu antlaşma Kürtlerin kendilerine yönelik bir tehditmiş gibi algılanmasına yol açtı. Ve Ubeydullah tepkisini şöyle dile getirmiştir;

Bu duyduklarım da ne, Ermeniler Van'da bağımsız bir devlet kuracaklarmış ve Nesturiler de kendilerini İngiliz tebası ilan edip İngiliz bayrağını yükselteceklermiş. Kadınları silahlandırmak zorunda kalsam da buna asla izin vermeyeceğim (Akt.Özoğlu, 2017: 139).

Ermenilere ve diğer azınlıkların statü taleplerine olumsuz bakan Şeyh bunların da etkisiyle beraber 1880 yılında bir isyan başlattı. Öncelikle İran'a girip Urmiye başta olmak üzere birçok sınır şehrini ele geçirdi. "İran'ın püskürtmesi üzerine Osmanlı tarafına geçip toparlanmaya çalışan Ubeydullah burada da Osmanlı güçleri tarafından yenilgiye uğradı" (Bajalan, 2010: 65). Ubeydullah'ın isyanının milliyetçi muhteva taşıyıp taşımadığı noktasında tartışmalar devam ediyor. Hamit Bozarslan bu isyan ile milliyetçiliğin ilk emarelerinin görüldüğünü belirtirken (2008: 841) Bajalan, Özoğlu, Vali gibi isimler Şeyh'in iktidar çıkarlarının sonucu ortaya çıktığını dile getirir (Bajalan, 2010: 66; Özoğlu, 2017: 144). Bu isyan sonucunda yenilen Şeyh Osmanlı tarafından sürgüne gönderilmiştir. Önce İstanbul'a ardından Hicaz'a sürüldükten sonra 1883 yılında burada vefat etmiştir.

3.1.2. Bavê Kurdan (Kürtlerin Babası): II. Abdülhamit (1876-1909)

Osmanlı Dönemi'nin en çalkantılı ve sözü edilen isimlerinden olan Abdülhamit'in tahta çıktıktan hemen sonra yetkileri Bab-ı Ali tarafından kısıtlanmıştır. Abdülhamit

1877’de açılan meclisi 1878’de kapatmıştır. Abdülhamit dönemi içerisinde yaptığı uygulamalar geçmişin devamı niteliği olarak devam etmedi. Daha çok modern olan ile Osmanlı geleneğine bağlı bir yönetim tarzı benimsemeye çalışan Abdülhamit dönemi pek çok manada önemlidir. Selim Deringil, Abdülhamit’in çok tartışılan uygulamaları ile ilgili şunları belirtmektedir; “Abdülhamid’in İslamcılığı geriye dönük bir tarz benimsememişti, eğitim ve modernleşme açısından Tanzimat reformlarının devamı niteliğindediydi ve aslında Abdülhamit’in siyasetinin en belirgin amacı savunmaya yönelik seküler hamlelerdi” (2007: 111). “Ama gene de İmparatorluğu, 1876 Anayasasında kısa ömürlü bir doruk noktasına ulaşmış bir liberalleşme süreciyle değil, sultanın kendisinin merkezileşmesiyle ve Müslüman değerlerine ve dayanışmaya yönelik bir itirazla savunmaya kararlıydı” (McDowall, 2005: 57). Öte yandan Abdülhamit için Kürtlerin özel bir yeri vardı. Hem Osmanlı-Rus savaşı sonrası Kürdistan bölgesindeki vilayetlerin kontrolünün oldukça zorlaşması hem Ermeni devrimci ve milliyetçiliği faaliyetlerinin artış göstermesi sonucu Abdülhamit’in Kürtlere yaklaşımını çok daha farklılaştırdı. Rus ve Ermeni karşıtlığına Kürtleri yanına çekerek direnmeye çalışan Abdülhamit’in kullandığı en önemli argümanı ise Müslüman kimliği vurgusu oldu.

“Abdülhamit Ermenilere karşı yanında tutmaya çalıştığı Kürtlere dönük birçok uygulama hayata geçirmeye çalışmıştır, bunun için yapmaya çalıştığı şeylerin en başında Kürtleri “medenileştirmek” geliyordu” (Bajalan, 2012: 72). Sultan yerleşik bir toplum haline geçen Kürtlerin Ermeni “tehdidini” savunmada daha etkili olacağını düşünüyordu bunun için de göçebe bir topluluk olarak yaşanan alanların yerleşik hayata geçirilmesi için bir dizi uygulamalar yapmıştır. Bu uygulamalarla beraber “medenileştirmenin” en önemli araçlarından biri olarak görülen eğitim alanında da birçok yenilik yapılmıştır. Daha önce dini eğitimin yaygın bir şekilde verildiği Kürdistan’da devlet eliyle de birçok okul açılmış, erkek çocukların bu okullara gönderilmesi için teşviklerde bulunulmuştur. Bu okullardan en çok bilineni Abdülhamit’in İstanbul’da açtığı Aşiret Mektepleridir. “Aşiret ileri gelenlerinin

çocuklarının gönderildiği bu okullarda, Arap ve Kürt ileri gelenlerinin çocuklarına Osmanlı sevgisi ve “medeniyeti” gibi değerler aşılarmaya çalışılmıştır” (Bajalan, 2012: 73). “Bir tür asimilasyon aracı olan bu okullar, ilk önceleri Araplara açılrsa da sonradan Kürt ve Arnavut çocuklar da bu mekteplere dahil edilir ve on-on altı yaş arasındaki azınlık grubu çocukları Osmanlılaştırılır” (Georgeon, 2018: 374). Bu sayede ileri gelen ailelerin çocuklarını kendi kimliklerinden uzaklaştırıp bir Osmanlılık algısı ile büyütülmesinin hem gelecekte tehlike teşkil etmemeleri için hem Osmanlı’nın bakılığını devam ettirebilecek uygulamalar olarak çokça tartışılmıştır. Bu çocukların çevre ile merkez arasında bir rol oynayacağı ve bu rol ile merkezileşme politikalarına hizmet edeceği düşünülmüştür. “Kürt illerinde açılan aşiret reislerinin çocukları için olan mekteplerde ise devlete askeri ve idari memur yetiştirilmesi planlanıyordu” (Celil, 2000:19). “Sürgündeki ailelerin çocukları ise okul süresince ve bittikten sonra İstanbul’da rehin tutulmuştur” (Deringil, 2007: 51). Okul bittikten sonra gelecekleri Osmanlı paşalarının ellerinde şekillenen bu çocuklar, genellikle askeri okullara gönderiliyordu. Kürtler hiç olmadığı kadar bu süreç içerisinde yönetime katılmışlardır. “Hem yerelde hem merkezi olarak birçok yönetim kadrosunda göreve getirilmiş, sürgünde olan Kürt mirlerinin çocuklarını kamu hizmetinde üst kademelere getirerek “bağışlayıcı” bir politika takip edilmiştir” (Bajalan, 2012: 74). Bu süreç içerisinde Osmanlı devleti Kürt ileri gelenleri ile iyi ilişkiler geliştirmiştir. Sadece merkezde değil, Kürt bölgelerinde de aşiret reisleriyle ilişkiler olumlu bir noktada tutulmaya çalışılmıştır. Fakat bu süreç içerisinde en tartışmalı devlet politikalarından biri Hamidiye Alayları (1891) olmuştur. Abdülhamit’in Kürt ve Ermeni politikalarının bir ürünü olan Hamidiye alayları bölgedeki Kürtlerin katılımıyla oluşturulmuş bir askeri birliktir. Büyük ve küçük aşiretler kendi güçlerine göre alaylar oluşturabilmiştir. Alayların başına geçecek olanlar İstanbul’da askeri eğitime gönderilmiş ve rütbelerini oradan almışlardır.

Hamidiye alayları ile Abdülhamit hem Kürtleri düzenli bir orduya hapsedmeye çalışmış, hem de Kürtleri “kullanarak” Rus ve Ermeni saldırılarından korunmayı

planlamıştır. Bu alaylar sayesinde Kürtler, Ermenilere geçmişten gelen çıkar ve hırs ilişkileri bağlamında saldırmış, soykırıma giden yolda birçok katliam yapmışlardır. Hamidiye alayları içerisinde yer alanlar başta Ermeniler olmak üzere bölgedeki birçok etnik gruba soykırımda rol oynamaya varana kadar düşmanca politikalar göttüler. “Kürt aşiret kuvvetleri Abdülhamid dönemindeki bu uygulamalarla Osmanlı ordusuna eklemelendi ve Kürt eşrafı, rahatlıkla izlenerek yönlendirilebilecekleri İstanbul’a büyük ölçüde yeniden yerleştirildiler” (Özoğlu, 2017: 126).

Abdülhamit dönemi Kürtler açısından da oldukça tartışmalı bir dönemdir. Bir yandan Kürtlerin Müslüman kimliğini ön plana çıkartarak Ermeni ve Ruslara karşı kullanma politikası güden Abdülhamit bir yandan Kürt ailelerini devletin yüksek mevkilerinde göreve getirerek gönüllerini “kazanmıştı” ve Kürtler Kürtlerin babası anlamına gelen “Bavê Kurdan” sıfatını kendisi için uzun yıllar kullanmıştı. 1908’de Meşrutiyet’in ilanı ile sona eren Abdülhamit döneminin devamı bir sonraki dönemde daha detaylı aktarılacaktır. Fakat özetle Osmanlı ile Kürtlerin 1500’lerin ortalarından 19. yüzyıla kadar devam eden birliktelikleri, yarı otonomi ve kısmi tanımadan, merkezileşmeye, merkezileşme ile birlikte ortaya çıkan isyan hareketlerinden katı merkezileşmeye doğru bir seyir izlediği ifade edilebilir.

4. Literatür Eleştirisi: Kürt Milliyetçiliği Konulu Literatürün Eleştirisi

Modern zamanın yeni bir arada yaşayış formu olarak inşa edilen ulus-devlet ve onun “ruhu” olan milliyetçilik 19.yüzyılın sonunda başlayıp 20.yüzyılın başlarında devam eden bir süreçle Kürtleri de etkisi altına almış ve bu konuda Kürtlerin de çalışmalarına, mücadele etmelerine vesile olmuştur. Her ne kadar doğuşu konusunda farklı fikirler olsa da Kürt milliyetçiliği özellikle son dönem akademik çalışmalarda önemli bir yer tutmuş, üstüne çeşitli kitaplar, tezler, yazılar yazılmıştır.

Milliyetçilik nerede başlar? Milliyetçi olan nedir? Emareleri nelerdir gibi sorular Kürt milliyetçiliği araştırmacılarını da farklı cevaplara götürmüştür. Bu çalışmanın da bir parçası alan milliyetçilik meselesinin sorunsalı ve tanımlanma şeklinin önemli

olduğunu düşünüyörüz. Milliyetçilik ve ulus-devlet fikri imparatorlukları yıkan bir ideoloji miydi? Nerede başladı, nasıl devam etti ve en önemli hususlardan biri de milliyetçilik fikri etrafında yeni bir ulus düşünülürken yazarlar tarafından “göz ardı edilen” motivasyonlar var mıydı? Var olduğu düşünölen motivasyonlar nelerdi, etkileri nasıl ortaya çıktı?

1880 Şeyh Ubeydullah isyanı ile Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkmaya başladığını savunanlar arasında yer alanlar (Bruinesesn, 2015; McDoweall, 2004 Bozarslan, 2008) Şeyh’in Osmanlı devletine karşı başlattığı bu isyanın milliyetçi öğeler taşıdığını (Bozarslan, 2008:845) iddia ederler.¹⁵ Amir Hassanpour ise daha da geriye giderek İdris-i Bitlisinin yazdığı Şerefname’nin ve Ahmedi Xani’nin yazdığı Mem û Zin’in “feodal milliyetçilik” öğelerini taşıdığını iddia eder (2005: 188). Hassanpour’un bu yaklaşımı milliyetçiliğın “tekil bir milli kökenin üstünlüğüne işaret ettiğı” (Vali, 2005: 29) fikriyle eleştiriye açık bir konumda duruyor.

Meşrutiyetin 1908’de ilanı ile görece “özgür” bir ortamda birçok politik figür gibi Kürtler de ulusal cemiyetler kurmuş ve yayınlar yapmışlardır. Dönemin cemiyeti olan Hevî Derneğı ve Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti’nin söylemlerinde ve icraatlarında milliyetçilik arayan yazarlar da olmuştur. Wadie Jwaideh, “*Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, Kökenleri ve Gelişimi*” isimli kitabında, “bu dönemde milliyetçi renklerin Kürt sohbetlerinde giderek arttığını, sadece elit Kürtler arasında değil, dini tabanlı mekânlarda ve alanlarda da bu söylemin giderek çoğaldığını belirtir” (2009:212). Jwaideh’in dile getirdiğı; “Büyük çoğunluğu cahil olan ve sadakat duygusuna hastalık derecesinde önem veren böyle bir halk arasında, onların yabancı oldukları ve aslında yasak olan fikirlerin propagandasını yapmak kolay bir iş değildi” (2009: 215) belirlemesi kendisinin de modern bir ideoloji olarak ortaya çıkan milliyetçilik fikrinin

---

¹⁵Hamit Bozarslan bu isyan ile beraber Kürt milliyetçiliğinin emarelerinin göröldüğünü söyler. II.Abdülhamit dönemi Kürt milliyetçiliğinin kültürel bir muhtevası olduğunu belirten Bozarslan siyasi anlamda bir Kürt milliyetçiliğinin 1914 sonrası ortaya çıktığını belirtir. Ayrıca Kürt tarihçi Celile Celil de *19.yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Kürtler* isimli kitabında Ubeydullah isyanı ve sonrasında çıkan isyanların da milliyetçi bir muhteva içerdiğini savunur (Celil, 1992).

ideolojik bağlamından kopamayarak okuma yazma bilmeyen Kürtleri “cahil” diye betimlemesi ve iddia ettiği “hastalık derecesindeki sadakat duygusu” belirlemesi eleştiriye açık bir noktada durmaktadır. Keza sadakatli insanlar olarak nitelediği Kürtler içerisinde 1914 Bitlis isyanında da 1848 Bedirhan isyanında da birçok sadakatsiz tutumlar gözlemlenmiş, Bedirhan’ın yenilmesini sağlayan neredeyse yeğeni olan Yezdanşer olmuştur.

Hakan Özoğlu, kapsamlı ve birçok noktada boşlukları dolduran *Osmanlı’da Kürt Milliyetçiliği; Kimlik, Evrim, Sadakat* isimli eserinde ele aldığı başlıklarla Kürt milliyetçiliğinin doğuşu ve gelişimi tartışmalarını olgunluğa kavuşturuyor. Kronolojik bir anlatıdan ziyade dönemin basın metinlerinin detaylı bir analizini yapan Özoğlu, Kürt milliyetçiliğini resmi ideoloji olarak anlatılan Osmanlı’nın yıkılmasına vesile olan bir ideoloji değil aksine yıkılan imparatorluğun “yeni bir devlet kurma-Kürdistan” fikrini doğurduğunu iddia ediyor (Özoğlu, 2017). Kürt milliyetçiliğinin doğuş sebepleri ve başlangıç zamanına ilişkin çeşitli fikirlerin varlığından da söz edebiliriz. Özoğlu modern anlamda tartışılan bir milliyetçilik fikrinin ayrılıkçı ve otonom talepleri güden bir siyasi çizgiye Kürtlerin ancak I. Dünya Savaşı sonunda ve Kürt Teali Cemiyeti (KTC) ile bu fikirlerin tartışılmaya başlandığını savunuyor¹⁶. Bu anlamda KTC’nin yayın örgütü olan *Jin* üzerinden bir metin analizi yapan Özoğlu, Kürt milliyetçilerini Kürdistan hayaline iten sebeplerin neler olduğunu çalışmasında göstermeye çalışmaktadır.

Jön Kürtler isimli kitabında Özoğlu’nun “ön milliyetçilik” kavramını eleştiren Djene Rhys Bajalan da bu kavramın Kürt cemiyetlerin karakterini tam olarak yansıtmadığını dile getirmiştir (2010: 43). 1914 dönemi öncesini tanımlarken kullanılan bu kavramı, bu dönem içerisinde faaliyet yürüten bütün isimleri kapsamadığını bu isimlerin

---

¹⁶Kürdolog Abbas Vali de bu noktada Özoğlu ile ilgili aynı fikirleri paylaşır. Kürtlerin ancak I. Dünya savaşı sonrası Kürt kimliklerinin reddedilmesiyle bir ulus fikrinin doğduğunu, Kürt ulusu ve ulusal kimliği I. Dünya Savaşı’ndan sonra Türkiye, Irak ve İran’da modern ulus-devlet oluşma ve yerini sağlama süreçlerine ve buna mukabil Kürdistan’ın parçalanmasına belirli bir cevap özelliği taşıdığını belirtiyor (Vali, 2005:134).

birçoğunun Kürt milliyetçisi olmadığını belirtiyor Bajalan. Jön Kürtler kavramını Jön Türk kavramından yola çıkarak 1914 öncesi Kürtleri nitelemek için kullanan Bajalan, bu isimlerin sıkı bir Osmanlı savunucusu olduğunu ve reform yanlısı isimler olduğunu dile getiriyor. Fakat Bajalanın kullandığı Jön Kürtler kavramı dönemin isimlerini karşılama Özoğlu’nu eleştirdiği bir noktada tıkanıyor: Kürt cemiyetlerinin karakterini tam olarak yansıtamamak. Hevî cemiyetinin yayın organı olan *Hetawî Kurd*’da yer alan Abdullah Cevdet’in bir yazısında Cevdet, Kürt gençlerini Kürdistan’a gitmeleri, hakikatin burada saklı olduğunu, Kürt halkına eğitim götürmelerini savunuyor. Bu yıllarda yüzünü Kürt illerine dönen ve burayı değiştirmenin gerekli olduğunu savunan Cevdet ile Ermeni milliyetçiliğini örnek gösterip “Önce Kürt büyükleri toplanıp kendi tarihini ve kültürünü konuşmalı, onlar yol göstermeli” diyen Mevlanzade Rıdvan Paşa’nın aynı kategoride olacağını savunmak tartışmaya açıktır. Ne ön milliyetçilik kavramı ne Jön Kürtler kavramı o dönem içerisinde faaliyet yürüten ve Kürt basınında yazan hiçbir yazar için homojen bir anlam taşımamaktadır. Aynı dönemlerde farklı isimler farklı düşüncelere kapılmış olabilir, bazı isimler milliyetçi fikirlerden daha erken/fazla etkilenmiş olabilir ya da tam tersi ortaya çıkmış olabilir.

4.1. Kürt Milliyetçiliğinin Doğuşu Sürecinde Toplumsal Cinsiyet Meselesi Konulu Literatürün Eleştirisi

Bütün bu eserlerin yazımında göze çarpan şey birincisi Kürt milliyetçilik serüvenini yazan isimlerin neredeyse hepsinin erkek şahsiyetler olması ve aslında biraz bunun da etkisiyle beraber ortaya çıkan “peki Kürt kadınlar?” sorusunun cevapsız kalmasıdır. Kadınlar bu eserlerin pek azında geçen¹⁷, milliyetçi projelere sadece birer savunucu olarak katılan özneler olarak anlatılmışlardır.

---

¹⁷ Hakan Özoğlu (2017) ve RohatAlakom (2005) eserlerinde Kürt Kadınları Teali Cemiyeti’nde (KKTC) bahsetmişlerdir ve kadınların da milliyetçi proje içerisinde yer aldıklarını vurgulamışlardır. Ancak bu varoş biçimin boyutları bu çalışmanın ilerleyen kısımlarında analiz edilecektir.

Joan Wallach Scott, *In Gender and the Political History* isimli eserinde “tarihin sadece geçmişi belgelemekle kalmadığını aynı zamanda iktidar ilişkileri içerisinde üretilen bilginin yeniden üretildiği bir alan olduğunu” söyler (1999). Bu bilgi sadece yeni bir iktidar alanı oluşturmaz aynı zamanda boyun eğecek özneler yaratarak bunu meşrulaştırır ve tarihe katılımı dışlar. Geçmişte olanlar ne olursa olsun sadece erkeklerin yaptıkları ve düşündüklerinden ibaret olamaz, kadınlar “bir şekilde” tarihin akışı içerisinde ya doğrudan ya da dolaylı yollardan var olmuştur.

Kürt milliyetçiliği ile ilgili literatürde de birçok eser yer almasına rağmen bu çalışmada belli başlı eserleri göz önüne aldığımızda birçoğunun erkek tarihçiler tarafından yazılmış olması dahi tarihin ve bu çalışma için Kürt “tarih yazımının cinsiyeti” konusunda fikir edinmemizi sağlıyor. Kürt milliyetçiliğinin doğuşu, gelişimi hakkında yazıların birçoğu dönemin erkek aktörlerinin politik söylem ve faaliyetleri etrafında analiz edilmiş olmasının hem “olağan” hem de gözden kaçan bir yanının olduğunu vurgulamak gerekiyor. Kurulan cemiyetlerden çıkarılan gazetelere kadar birçoğunun öznesi çoğu zaman Kürt milliyetçisi erkekler olmuş ve yapılan çalışmalar da yoğunlukla erkekler tarafından kurulan, idare edilen kurumların ve yine erkekler tarafından üretilen söylemlerin analizine odaklanılmıştır. Fakat yukarıda da belirttiğimiz üzere bu cemaatin milliyetçi duygularının neler üzerinden kurulduğu, pekiştiği, onları bu denli ateşli bir savunucu haline getirdiği meselesinde tarih yazımının cinsiyeti ve görülmeyenleri olduğu fikrini gözler önüne seriyor.

Bahsi geçen Kürt milliyetçiliği tarih yazımı eserlerinin birçoğunda kadınlar ismen dahi var olmamış, bazen erkeklerin kadınlarla ilgili söyledikleri aktarılmakla yetinilmiştir. Birçok yazar milliyetçilik duygusunun neden ve hangi koşullarda olduğunu açıklamaya çalışmışsa da bahsedilen duygu halinin ve praksisin neden salt erkeklerden müteşekkül bir dünya ile sınırlı olduğunu, erkekler tarafından inşa edilen bu milliyetçi tahayyül ve pratik dünya içinde kadınların nerede ve neden konumlandırıldığı hemen birçok çalışmanın konusu olamamıştır.

Devletsiz Ulusun Kadınları isimli eserde *Geç Osmanlı Döneminde Kürt Milliyetçi Söyleminde “Kadın Sorunu”* isimli bir makalesinde Janet Klein Kürt basınındaki kadınlara dair üretilen söylemler üzerinden bir değerlendirme çerçevesi çizmiştir. Modernleşme aracı olarak görülen kadınları “geri kalmışlığın” simgesi “geleceğin” müjdesi olarak çizildiğini gösterir Klein. “Kadın sorununun” Kürtlere fayda sağlayabilecek olan toplumsal dönüşüm kanallarını açmaya dair daha geniş projelerinin yalnızca küçük bir parçasını teşkil ettiğini” (Klein, 2005:49) ifade eden Klein milliyetçi projelerin küçük bir parçası olarak kadın sorununu görüyor. Öte yandan ilgili literatürde milliyetçi “ruhun” en başından beri kendisini kadın üzerinden var ettiğine ve kadın üzerinden inşa ettiğine atıfta bulunuyor (Davis, 2016). Klein’in söylediklerini politik-pratik faaliyetler üzerinden yola çıkarak ele alırsak kuşkusuz ki haklıydı. Kadınlar Kürt basınında üzerine konuşulan ve aslında çok da yer kaplamayan bir noktada duruyorlardı. Fakat yine de kadınları bu milliyetçi projede sadece hakkında konuşulanlar olarak ele almak eksik kalacaktır. Emine Rezzan Kahraman (2008), çalışmasında, Osmanlı Dönemi Kürt Basınında kadınlara dair söylemleri inceler. Kahraman’ın göstermeye çalıştığı Batı ve Doğu kavramları üzerinden kadının modernleştirme aracı olarak görülmesi (Kahraman, 2008) ve Kürt basınında bunun işleniş biçimlerini gözler önüne sermesi çalışmanın özgünlüğü kapsamında oldukça önemlidir.

Rohat Alakom’un *Eski İstanbul Kürtleri* isimli kitabında yer ayırdığı *20.yüzyılda İstanbul’da yaşayan Kürt Kadınlar* bölümü hem dönem içerisinde kurulan Kürt Kadınları Teali Cemiyeti hem kadınların genel durumu hakkında elindeki belgeler ışığında kısıtlı da olsa somut bilgiler sunuyor. Kürt kadınlarının gerek Türk gerek Kürt metinlerinde yeterince yer bulamadığı gerçekliğini dile getiren Alakom, Kürt basınında yer alan kadına dair yazıları sıralamış olsa da kitabın geri kalanını da yaptığı analizlerle kıyaslandığında bu yazılarla ilgili bilgi vermekle yetinmiş, kapsamlı analizler yapmamıştır. Alakom, kadınlara dair tanımlamalarında ise örneğin Kürt dilbilimcisi Naciye Hanımı tanıtırken Kürt ileri gelenlerinden Halil Hayali’nin kızı olarak, KKTC

derneğinin üyelerinden Encüm Yamulki'nin kim olduğunu anlatmaya çalışırken de Suriyeli bir Kürt Paşa olan Mustafa Paşa'nın kızı olabileceğini bu soy kütüğü sıralamasında da ünlü Kürt diplomat Şerif Paşa'nın soyuna giderek bir tanımlamaya gider. Bu ve benzer tanımlamalarda, kadınlar tanımlanırken bağımsız, kendinden var olan, kurucu bir özne, fail olarak tanımlanmayıp, erkekle ilişkilendirilen soy ya da ona “tabi” olduğu erkek (kocas) üzerinden yapılmaktadır.

Cinsiyet analizi ve milliyetçilik tartışmalarının birçoğu birincil kaynaklar olan basın metinlerinin analizi üzerinden yapılmıştır. Doğrudan bu basın metinlerini inceleyen çalışmalar da bu anlamda önemlidir. Basın metinlerindeki doğrudan kadın özneleri ele alarak cinsiyet analizi yapan çalışma sayısı yok denecek kadar azdır. Var olan basın alanı çalışmalarının birçoğunda ise kadın konulu başlıklara pek rastlayamıyoruz.¹⁸ Bu bir anlamda tarih yazıcılığının bir sorunu da olabilir. Kendi başlarına ele aldıkları konular itibari ile tarihi silinmeye çalışılan Kürtler hakkında araştırma yapmak başlı başına kıymetli iken artık giderek artan bu çalışmalarda Kürt kadınları da görmek gerekmektedir. Bu eserlerin çoğunda cümle aralarında veya milliyetçiliğin ileri gelenlerinin sarf ettiği cümlelerin aktarımı veya KKTC bilgilendirmesinden ibaret kalmış olabiliyor birçok eser. Bu anlamda isimleri olmasa dahi etkileri, var oluşları, isimlerinin olmayışı ayrı bir mesele olarak aktarılmalıdır. “Kadın meselesini milliyetçiliğin yan kolu olarak görmek ve “ünlü” birkaç isim üzerinden bunları anlatmaya çalışmak milliyetçiliğin ve ulusçuluğun “ruh”unun ne olduğu, onu bu denli vazgeçilmez ve tutkulu yapan şeyin neden bu denli kuvvetli olduğu tartışmasını görünmez kılmıştır” (Chatterjee, 2016).

---

¹⁸Bknz. Işık, Ayhan (2014), Kurdish and Armenian Relations in the Ottoman Empire Kurdish Press (1898-1914); Duman, Gülseren (2012), The Formation of the Kurdish Movement(s) 1908-1914: Exploring the Footprints of Kurdish; Kaya, Fethullah (2008), Osmanlı Döneminde Kürt Basını; Baykuşak, Tahir (2014) The Role of the Press in the Construction of Kurdish Collective Identity: A Case Study on “Jin” Journal (1918-1919); Koç, Yener (2012), Bedirxan Pashazades, Power Relations and Nationalism (1876-1914).

20.yüzyılın ikinci yarısına kadar sadece milliyetçi tarih yazımındaki erkek egemenliği değil, genel tarih yazımının tamamının erkekler tarafından domine edildiğini ve mevcut tarih anlatılarının ve yazımının aslında erkeklerin tarihinden müteşekkül bir tarih olduğunu biliyoruz. Yüzyılın başında nüve olarak beliren eleştirel tarih yazımı ve 1970’lerden itibaren feminizmin etkisi ile kadınların da bir tarihinin olduğu ya da başka bir ifade ile mevcut tarih anlatısı içinde kadınların bahsedilenden daha fazla yer kapladığı eleştirisi ve bu eleştiri kapsamında alternatif tarih yazımı gelişmeye başlamıştır. Milliyetçi tarih yazımı da bu eleştirel tarih yazımının sınırları içine girmektedir ve dolayısıyla milliyetçi tarih anlatısı ve yazımının aslında anlatıldığı ve yazıldığı gibi olmadığını söylemek mümkün görünmektedir bugün. Nihayet bu eleştirel tarih yazımı ve okumaları Kürt milliyetçi anlatısını ve tarih yazımını da etkileyecektir. Mevcut Kürt milliyetçiliği literatüründe bu tür çalışmalar henüz sık rastlanılır olmasa da sayıları giderek artmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM: GEÇ OSMANLI DÖNEMİ (1898-1919)

1.Osmanlı Devleti’nin Genel Durumu

Geç Osmanlı olarak tabir ettiğimiz dönem Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan önceki imparatorluğun son çeyreğine denk gelmektedir. Osmanlı imparatorluğu için bu dönem birçok açıdan sancılı bir dönem olarak bilinir. Abdülhamit yönetimi ile beraber bir yandan anayasanın askıya alınması diğer yandan uygulanan reform politikaları ile azınlıkların imparatorluktan koparılmasının engellenmeye çalışılması çabaları yine de parçalanmanın önüne geçememiştir. İmparatorluğun içinde bulunduğu kötü durumu Batı’nın gerisinde kalmakla özdeşleştiren ve kavrayış beraberinde bir dizi reform ve yenileşme hamlesini beraberinde getirdi. 1839’dan beri (Tanzimat Fermanı) devam eden reform ve yenilenme hareketleri aynı anda eleştirileri ve yeni arayışları da beraberinde getirdi. Sultanın yaptığı reformları yetersiz ve yüzeysel bulan ve liberal-

milliyetçi bir fikir etrafında bir araya bir grup ortaya çıktı. “Genç Osmanlılar” olarak anılan bu grup imparatorluğun son çeyreğini anlamamamız açısından da oldukça önemlidir (Zürcher, 1987: 18). Bu bölümde II. Meşrutiyet öncesi milliyetçi düşünce ve ona giden yolda Jön Türk hareketi ve nihayet Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışına dair kısa bir tarihsel arka plan sunulacaktır.

Osmanlı devletinin yönetim kademelerinde yer alan genellikle genç subayların oluşturduğu bu grup milliyetçilik fikrini benimsemiş, liberalizm, eşitlik, özgürlük gibi fikirleri sıkça dillendirmişlerdi. Ancak bu grup eklendikleri Batı merkezli düşünce akımlarını yeterince bilmemelerinin yanı sıra içeriden de geleneksel imparatorluk kültürüne ters bir yerde konumlandıkları için yeterine destekçi bulamıyorlardı (Zürcher, 1987: 16). Dönemin padişahı Abdülaziz, 1862-1876 yılları arasında birçok ıslahat yapmaya çalışsa da Genç Osmanlıların eleştirilerinden kaçamadı. Nitekim Abdülaziz’in oğlu II. Abdülhamit yenilik taraftarlarının desteğini alarak tahta geçti (1878-1909). Abdülhamit her ne kadar yenilikçilerin desteği ile tahta geçse de hiçbir zaman anayasa ve meclis yanlısı olmamıştır. Geleneksel yöntemlerle Osmanlı’yı bulunduğu durumdan kurtarmaya çalışan Abdülhamit tahta çıktıktan kısa bir süre sonra 1878’de I. Meşrutiyet ile ilan edilen meclisi askıya alınmıştır. Abdülhamit’in bu dönem içerisinde en önemli icraatlarından biri okullaşma oranını arttırması ve eğitim politikalarına özel önem vermesiydi. Bu okullarda Avrupa’ya okumak için giden veya dönen, İbrahim Şinasi’nin, Namık Kemal’in, Ziya Paşa’nın ve birçok roman ve gazete yazarının Batı düşkünü ve modernist muhtevalı yazdıklarından etkilenenlerin oluşturduğu yeni bir milliyetçi Türk akımı başlamıştır. Şerif Mardin bu akımın başlamasındaki motivasyonu şöyle açıklar;

Tıbbiye-i Şahane öğrencilerinin Namık Kemal'in eserlerini tekrar okumaları, İttihat ve Terakki Cemiyeti kurucusu İbrahim Temo'nun Cemiyeti kurmakta Etniki Etery'a'dan esinlenmiş olduğunu söylemesini, İttihat ve Terakki daha bir öğrenci örgütü olduğu sırada ayakta durmasına yardım eden öğretmen subayların eskiden beri vatanperverlikleriyle tanınmış kimselerden olmalarını, Jön Türklerin Avrupa yayınlarındaki ana temalardan birinin "vatanın elden gitmesi" olmasını ve bu temaya eserlerinde anayasa tahlillerinden daha fazla

yer verilmiş olmasını bu çerçevede içinde değerlendirmek gerekir. Bu davranış askeri öğrenciler arasında "vatanperverlik" duygusunun bütün hareketlerine egemen olan bir amaç olarak yerleşmiş olduğunu göstermektedir (2008: 62).

Hem okulların öğrencilerinde hem eğitimcilerin de bir Batı sevgisi ve modernleşme arzusu başlamıştır. İmparatorluğa olan bağlılığın giderek zayıfladığı bu süreçte, Genç Osmanlı grubunun sultana gösterdiği tavırdan daha sert eleştiriler sunan ve artık Osmanlılık düşüncesinden ziyade Türk milliyetçi fikirlerin oluştuğu bu süreçte bazı isimler yeniden örgütlendi. “Yeniden örgütlenen ilk muhalefet grubu 1889’da Abdülhamit’in açtığı okullardan biri olan Gülhane’de dört Tıbbiye-yi Askeriye öğrencisinin İttihad-ı Osman’i Cemiyetini kurmasıyla ortaya çıktı” (Zürcher, 1987: 32). Bu dört öğrenciden ikisinin Kürt olan Abdullah Cevdet ve İshak Sükûti olduğu biliniyor. Diğer ikisi ise Mehmet Reşit ve İbrahim Temo’dur. Daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) olarak anılacak bu cemiyetin, Sultan Abdülhamid’i tahttan indirmek gayesiyle gizli bir örgüt olarak kurulduğu bilinmektedir. Askeri Tıbbiye ve Harbiye okullarındaki öğrencilerin ağırlıklı oluşturduğu bu örgüt kısa sürede İstanbul’daki birçok okulda taraftar bularak genişlemiştir. Genç Osmanlıların etkisi sonraki dönemlerde de Osmanlı’nın kaderini belirleyen bir yerde durmuştur.

Cemiyet üyelerinin birçoğu ya okumak için ya da Abdülhamit’in baskıcı politikalarından kaçmak için Avrupa’ya gitmişlerdir. Bir kısmı ise 1896’da Sultanı devirmek için hazırlıklarda bulunan bir grubun muhbirler yüzünden ifşa olması sebebi ile Abdülhamit tarafından yurtdışına sürgüne gönderilmiştir. Burada basılan gazeteler ve bildiriler İstanbul’a gönderilmeye çalışılmış, İstanbul’da olanlar da illegal şekilde faaliyet yürütmeye devam etmişlerdir. Abdülhamit’in artan baskıları sonucu Avrupa’da artan Jön Türkler görüş ayrılıklarından kaynaklı 4 Şubat 1902 yılında Paris’te İTC’nin birinci kongresini yapmışlardır. Kürt, Türk, Ermeni, Arap ve diğer etnik topluluklardan delegelerin toplandığı bu kongrede İTC grubu yapılan tartışmalar sonucunda ikiye bölünmüştür. Kongrede ortaya çıkan ana bölünme, “kongrenin amaçlarını II. Abdülhamid’in devrilmesi ve meşrutiyetin ilanı ile sınırlamak isteyen Ahmet Rıza’nın grubuyla, Ermenilerle birlikte reformları gerçekleştirmek için yabancı müdahalesinden

ve Sultan Abdülhamid'in idaresine karşı şiddet kullanılmasından yana olan Prens Sabahattin'in grubu arasındaydı" (Lewis, 2007: 200-202). Kongre sonrası ikiye ayrılan gruptan biri olan Ahmet Rıza ve ekibi yola Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti olarak yola devam ettiler.

1899-1904 yıllarında "Jön Türk örgütü, genç askerlerin, bürokratların ve entelektüellerin, Türk milli burjuvazisinin ve liberallerin ekonomik ve politik çıkarlarını dile getirerek, politik bir harekete girişmeleri sonucu meydana gelmişlerdi" (Örs, 2012: 19). Fakat hem örgütlülük hem kuramsal olarak zayıflıkları güçlü eylemler ve etkiler bırakmalarının önünde engel olarak duruyordu. 1907'ye kadar güçlü etkileri olan bir organizasyon kuramasalar da bu oluşumu sahiplenenler Avrupa'da ve Osmanlı'nın çeşitli yerlerinden yayılmaya çalışıyorlardı. 1906'da Şam'da Mustafa Kemal'in aralarında bulunduğu bir grup benzer amaçlarla Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kurmuştu. 1908'de meşrutiyet ilan edilmeden önce Vatan ve Hürriyet Cemiyeti, Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti birleşmişti. Prens Sabahattin'in de gruba tekrardan eklenmesi ile 1907'de yeniden bir kongre yapıldı ve grubun başına Prens Sabahattin getirildi. Jön Türklerin birleşmesi ile ortaya çıkan bu yeni kongrede şimdilik üç ana amaç belirlenecekti; "1- Şimdiki rejimin devrilmesi 2- Parlamento topladıktan sonra temsili bir yönetimin kurulması 3- Bu amaçlara ulaşmak için, barışçı ya da ihtilalci yolların araştırılması" (Petrosyan'dan Akt.Örs, 2012: 22).

1.1. II. Meşrutiyet ve Sonrası

Abdülhamit rejimin devrilmesi amacı ile 1908 yılında yapılan bir isyan sonucu meclis yeniden açtırıldı ve anayasa yeniden ilan edildi. Padişahın bütün iktidarı tek elde toplamasını, eşitlik, özgürlük gibi kavramlara önem vermemesini ve devletin içinde bulunduğu kötü durumdan kurtaramayacağı yönündeki propagandalarla kansız bir şekilde Abdulhamit'in yetkileri meclise devredildi. İTC yönetimindeki II. Meşrutiyet dönemi birçok anlamda Osmanlı devleti için oldukça önemli dönemdir. Eşitlik, özgürlük gibi kavramların çokça dillendirildiği, Abdülhamit döneminde çok fazla

uygulanan sansürün ortadan kaldırıldığı, azınlıkların kendi seslerini duyurmaya başladığı ve fakat aynı zamanda daha gür bir şekilde kısılmaya başladığı, Türk milliyetçi ideolojinin hem fikirsel hem kitle odaklı hareketlerini arttırdığı ve temellerini sağlamlaştırdığı bir dönem olarak okunabilir.

Abdülhamit'in istibdat döneminden sonra özgürlüğün geleceğinin vaat edildiği bir dönem olarak görülmesine rağmen, "hukuk metinleri üzerinde yapılan değişiklikler hem istibdadı yok etmemiş hem de gerçek manada hürriyetçi bir rejimin oluşmasına tam anlamıyla yol açmamıştır" (Tunaya, 1998: 34-35). İttihatçılar her ne kadar azınlıklara kucak açmış gibi görünseler de ulus devlet fikrinin olgunlaşmaya başlaması ile birlikte Meşrutiyet'in gayelerinden hızla uzaklaşmış ve deyim yerinde ise yeni bir istibdat dönemi ortaya çıkmıştır.

İTC 1919'a kadar doğrudan devlet yönetimini devralmadı. Bunun muhtemel sebepleri arasında kendilerini devlet yönetimi için henüz etkin görmemeleri ve halihazırdaki Bab-ı Ali yönetiminin bir süre daha devam etmesini istemeleri sayılabilir. Tam da bu noktada Bab-ı Ali'ye doğrudan müdahale edilmiyor, kazanılan özgürlüklerin ve hakların tehlikeye girmemesi için çabalıyorlardı. Bu süre içerisinde anayasanın yeniden kabul edilmesi ve meclisin açılması Osmanlı Devleti'ni bulunduğu durumdan kurtaramadı. "Ekim 1908'de Yunanlılar Girit'i topraklarına katmış, Avusturya Macaristan, Bosna-Hersek'i ilhak etmiş Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmişti" (Örs, 2012: 29). Sultan yanlısı gruplar da İTC'nin politikalarından rahatsızdı. Şeriatın tekrar ilan edilmesi gerektiği fikirleri sultan yanlıları tarafından yayılıyordu. Tarihe 31 Mart vakası olarak geçen İTC'yi devirme çabası ve anayasanın tekrardan iptal edilmesi için yaşanan olaylarda birçok Jön Türk ülkeden kaçmak zorunda bırakıldı birçoğu sokaklarda öldürüldü, gazete binaları yağmalanıp kapattırıldı. Kısa bir süre içerisinde tekrardan şehri ele geçirmek için harekete geçen İTC grubu kontrolü tekrar ele geçirdi, Abdülhamit'i tahttan indirerek (1909) yerine kardeşi V. Mehmet getirildi.

31 Mart vakası (1909) ile yönetimi daha sıkı bir şekilde elinde tutmak isteyen Jön Türk grupları yönetimlerinde daha sıkı olmaya, en ufak itaatsizliğe şiddetle karşı vermeye başladılar. Abdülhamit istibdatının yerini modern İTC otoriteriyenizmi almıştı. 31 Mart vakası ile beraber 1911 yılına kadar sıkıyönetim ilan edildi. Bu süreçten sonra da İttihatçıların modernist ve Osmanlıcı düşünceleri Osmanlıyı dağılmaktan kurtaramadı. “1912-1913 yılları arasında devam eden Balkan savaşlarında hem maddi hem manevi olarak büyük çöküş yaşayan Osmanlı Avrupası Edirne’ye kadar kaybedilmişti” (Tunaya, 1998: 36). Bu yenilgi politikaları arasında “I. Dünya Savaşı’nı da geçirecek süre içerisinde hükümet 1918’e kadar milliyetçi ve Türkçü politikaları ile ünlü yapmış “triomvira” denilen üç adamın egemenliğinde (Enver, Talat, Cemal Paşalar) fiili bir askeri diktatörlük halinde yönetildi” (Lewis, 2007: 224). Bu diktatörlük yönetimi içerisinde Türkçü politikaların hakim olduğu, diğer azınlık grupların inkarına gidildiği, fiziksel olarak yok etme politikalarının uygulandığı (1915 Ermeni Soykırımı) bir politika güdülmüş, diğer etnik grupların örgütlenmesine izin verilmemiş, Abdülhamit’in zamanında uyguladığı sürgün politikası devlet içerisindeki azınlık gruplarına İTC tarafından uygulanmıştır. Karşı devrim tehlikesini bertaraf eden Jön Türkler 31 Mart Vakası’ndan sonra karşılarına çıkan bütün muhalefeti ezip yok etme kararı aldılar. Jwaideh bu dönem sonrasını şöyle yorumlamaktadır;

Bundan sonra, onlarla aynı fikirde olmayan herkes susturuldu ve etkisiz hale getirildiler. Gericiler, liberaller ve özellikle de milliyetçilerin tümü, İTC’nin demir pençesini üzerlerinde hissettiler. Muhalefet öğelerini bastırmakla eş zamanlı olarak, Jön Türkler zorla Türkleştirme ve yüksek düzeyde merkezileşmiş bir idari sistem kurma planlarını da yürürlüğe koydular. Böylece, Jön Türklerle Türk kökenli olmayan Osmanlı milliyetçileri arasındaki kısa balayı da sona ermiş oldu. Son zamanlarda kurulmuş siyasal cemiyetler kapatıldı, gazeteler yasaklandı ve her tür milliyetçi faaliyet, ağır ceza tehdidiyle engellendi. Bu gibi baskıcı tedbirler sadece yüzeysel bir sükûnet yaratabildi. Çeşitli milliyetçi hareketler yeraltına çekildi ve baskı yalnızca bunların Türk egemenliğine direnme kararlılıklarını güçlendirdi (2009: 209).

Bu sürgün ve yok sayma politikalarının ana hedefinde olan etnik gruplardan biri de Kürtler oldular.

2. Geç Osmanlı Döneminde Kürt Örgütlenmeleri: 1898-1919

Kürt bölgelerindeki son emirlik olan Botan Emirliğinin dağıtılması ve Bedirhan'ın ailesi ile beraber sürgün edilmesi, Şeyh Ubeydullah isyanının bastırılıp aynı sürgün politikalarının Şeyh'e ve ailesine uygulanmasının bölgede bir kaos ortamı yarattığından söz edilebilir. Osmanlı'nın bir dağılma sürecine girmesi ve merkezi olarak İstanbul'da da bu kaos ortamının devam etmesi Kürtleri de bir çözüm ve arayış yoluna götürmüştür. Sürgün hayatı yaşayan Kürt ileri gelenlerinde oluşan hoşnutsuzluk durumu dile getirilmeye başlanmıştır. Osmanlı'yı savunmak, Osmanlı çatısı altında beraber yaşamak ve diğer etnik gruplara da eşit koşullarda davranmak tahayyülü İTC ile Kürt aydınlarının birçok sefer yollarını kesiştirmiştir. Hatta yukarıda da bahsettiğimiz gibi İTC'nin ilk örgütlenmesi olan İttihad-ı Osman'i Cemiyetinin (1889) ilk dört kurucusundan ikisi, Abdullah Cevdet ve İshak Sükuti isimli Kürt öğrencilerdi. "Fakat zamanla Jön Türklerin Türklük arayışına girmeleri, Kürtlerin de kimlik olarak kendilerini ifade etme arayışlarına itmiştir" (Kutlay, 2012:113) ve her iki kimliğin oluşumunda yola çıkış ortak olsa da sonrasında çok farklı ilerlemiştir.

Son yüzyıldır yaşanan merkezileştirme politikası neticesinde hem yereldeki Kürtler hem merkeze sürgün edilen Kürtler arasında Osmanlıya dair var olan hoşnutsuzluk artarak devam ediyordu. II. Meşrutiyet'e kadar politik yolunu İTC ile devam ettiren çoğu Kürt elit ise bu süreçten sonra kendi özgün örgütlenmelerini kurmaya başladılar. Bu dönemde Kürtlerin ulusal bir bilinç etrafında örgütlenmeye başlamalarında yayıncılık faaliyetlerinin etkisi oldukça büyüktür. Örneğin, *Kürdistan* gazetesi¹⁹ Jön Türkler içinde yer alan Kürtlerin bir araya gelmesinde etkili olmuştur. 27-29 Ekim 1907'de Paris'te "Jön Türkler meşrutiyet öncesi ikinci kongrelerini yaparken kongrede

---

¹⁹ Kürtlerin ilk basın-yayın organı olarak ortaya çıkan Kürdistan gazetesi Kahire'de 1898-1902 yılları arasında çıkmış olan ilk Kürtçe gazetedir. Her ne kadar gazete, kurucusu Mikdat Midhat Bedirhan'ın kişisel olarak çıkardığı bir mecmua olsa da yaygın dağıtımı sayesinde birçok Kürt'e ulaşmış ve gazetenin yayın politikalarından biri olan Osmanlı'yı eleştirmek ve Kürt bölgelerindeki yönetimlerde düzenlemeler istemek fikirlerini aşlamıştır.

Abdurrahman Bedirhan liderliğindeki Kürdistan gazetesi etrafında toplanan Kürt grubu ayrı bir grup olarak katılmışlardır” (Celil, 2000: 57).

Bu süre içerisinde aristokrat Kürtler Osmanlılık fikrinin etkisiyle İTC ile beraber hareket etmiş, Kürdistan’daki kötü durumdan sultan ve şeriat yönetimini suçlu bulmuş, bu düzeni düzeltecek ve Osmanlı’yı kurtaracak olan şeyin ise meşrutiyet ve anayasal yönetim olacağını düşünmüşlerdir. İTC’nin meşrutiyet ile beraber Osmanlı’dan ayrılan azınlıkların artık kopmak istemeyeceğini düşünmesi savı geçersiz kalınca, meşrutiyet sonrası 1912’de Arnavutların, 1913 yıllarında Müslüman bir topluluk olan Arapların dahi imparatorluktan kopmak istemesi İTC üyeleri arasında Türklere yönelmek ve bir Türk milliyetçiliği fikri daha yaygın bir hale geldi. Bu süreçle beraber Osmanlıcılık fikrinden yavaş yavaş vazgeçilmesi ve Türkçülük doğrultusunda politikaların ilerlemesi Kürtlerin de özerk örgütlenmeler oluşturmalarına ve milliyetçi fikirlerle tanışmalarına vesile olmuştur.

2.1.Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti

II. Meşrutiyet ile beraber ortaya çıkan anayasa ve meclis döneminin getirdiği rahat ve görece özgür ortamda birçok farklı dilde gazete ve broşürler yayınlanmış, dernekleşme miktarında önemli artışlar yaşanmıştır. “1908’deki bu Jön Türk devrimi ile beraber ortaya çıkan kültürel, siyasi ve düşünsel ortamda İstanbul’daki Kürt ayanına Kürt milliyetçiliğinin doğumuna sebep olan kültürel ve daha sonra da siyasi örgütleri kurmaları için benzersiz bir fırsat sağlamıştır” (Özoğlu, 2017: 144). Bu cemiyetler I. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar siyasi taleplerle hareket etmeseler de hem Kürt kimliğinin oluşum sürecinde hem dönemin içerisinde bir kültürel organizasyon olarak çeşitli bir araya gelişler organize etmiş ve hem teorik hem pratik olarak Kürt ulusçuluğuna giden yolda önemli adımlar atmışlardır.

“Bu anlamda Kürtler tarafından kurulduğu bilinen ilk cemiyet olarak Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (KTTC) karşımıza çıkmaktadır” (Malmisanij, 1999: 9).

“15 Eylül 1908’de birçoğu Abdülhamit rejimine karşı muhalefette bulunan 500 önemli Kürt şahsiyetin katıldığı bir grup Vezneci Kulübü’nde toplanmış ve cemiyetin kuruluşunu duyurmuştur” (Bajalan, 2012: 105). Cemiyetin başına daha önce İstanbul’a sürgün edilen Şeyh Ubeydullah’ın oğlu Şeyh Abdulkadir seçilmiştir. KTTC’nin kuruluş metnini yorumlayan Özoğlu şunları ilave eder; “Açıkça görülüyor ki bu satırlar, Kürtlerin Osmanlı İmparatorluğu’nun ayrılmaz bir parçası olarak konumunu tekrar belirtmek için oldukça dikkatli bir şekilde yazılmıştı ve Kürtlerin ayrılıkçı ve hatta özerklikçi politikalar gütmeye başladığını ima ediyordu” (2017: 147). Derneğin aynı isimde çıkartılan *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti Gazetesi*’nde çıkan haberlerde daha çok Kürtlerin okuma yazma oranlarının düşük olmasından, bölgeye atanan valilerin kötü yönetiminden, Kürt bölgelerinin geri kalmışlığından bahsedilmektedir; yani ağırlıklı olarak sosyo-ekonomik ve kültürel olguların işlendiği görülüyor. Derneğe üyelik için İstanbul’da ikame etme zorunluğu ve en az iki dil bilme zorunluluğu vardır. Bu derneğin genel yapısının Kürt elitlerinden oluştuğunun bir göstergesidir. O dönemde İstanbul’da yaşayan Kürt nüfusunun çok büyük bir kısmı Kürt bölgelerinden göç ettirilmiş elit Kürt ailelerden oluşmaktaydı. “Bu dernek aynı zamanda şimdiye kadar Kürt hareketinin liderliğini yapmış üç büyük Kürt aşiretinin (Bedirxanzade, Şemdinanzade, Babanzade) birleşmesine belirli ölçülerde yardımcı olmuştu” (Celil, 2000: 59). Bu üç büyük ailenin ortak hareket ediyor oluşu İstanbul’da yaşayan diğer Kürtler için de cesaret verici bir adım olarak görülmektedir. Resmi rakamlarla bir belge olmasa da dahi KTTC’ye birçok Kürt önde geleninin üye olduğu bilinmektedir. Kürtler arasında da bir Osmanlı kimliğinin hakim olduğu bu süreçte, bu kimliksel vurgular derneğin amaçları içerisinde kendisini çokça gösteriyordu: “Okullar açmak, Kürtleri idari ve yargı görevlerine atamak, Kürtçeyi resmi dil kabul ettirmek, üniversiteler açmak, anadilde siyasi gazete ve dergiler çıkarmak” (2000: 59-60) gibi kimliksel öğeler barındıran amaçlar içermektedir. Bu amaçlar bir anlamda modernleşme arzusunda olan İTC yöneticileri tarafından da benimsenen faaliyetlerdi. Bu anlamda İTC’nin de 1908’lerde hakim görüşü olan Osmanlı’nın modernleşmesi amacı Kürtler için de önemli bir noktada duruyordu. “Bu ortak amaçlarla beraber KTTC’nin anayasanın

ilanından sonra kendi gazetesi aracılığı ile yaptığı şeylerin başında Kürtleri anayasanın işlevliği ve iyiliği konusunda bilgilendirmek ve ikna etmek için yazılar yayınlamak oldu” (Duman, 2010: 150)²⁰.

Derneği önemli kılan özelliklerinden biri de derneğin Kürt bölgelerinde de şubeler açmış olmasıdır. Bu özelliğinden kaynaklı KTTC İstanbul’da kurulup da Kürdistan’da güçlenen en önemli Kürt örgütü (Alakom, 2011: 125) olarak da anılır. “Derneğin bir yıl sonra 1909 yılında kapatılma sebeplerinden biri olarak da anılan bu faaliyetler” (Bajalan, 2010: 116) Bitlis, Erzurum gibi yerlerde Kürtlerin bir araya gelişini hızlandırmış bu yüzden de aynı yerlerde şubeleri olan İTC yöneticileri tarafından kapatılma gerekçesi yapılmıştır. Fakat kapatma gerekçesi sadece Kürtlerin şubeler açması olarak görülmemelidir. Jön Türklerin giderek artan Türk milliyetçi duyguları, Kürtlerin kimlik vurgusu üzerinden yayın politikası ve faaliyetler yürütmesi bunu tetikleyen süreçler olmuştur. Her ne kadar neticesi derneğin kapatılması olsa da bu dönem KTTC ile İTC arasındaki ilişkiler, yıllardır devam eden Osmanlı kimliği etrafında ortak hareket etme eğilimlerinin son noktası olmuştur.

1910’da ise “Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti (KNMC)²¹” diye bilinen bir kültürel örgüt Kürt çocuklarına eğitim vermek amacı ile kurulmuştu. Fakat bu cemiyetler “Türkleştirme politikalarına hız veren Jön Türkler tarafından 1909 yılında kapatıldı” (Jwaideh, 2009: 210). Bununla beraber “KKTC her ne kadar Kürtlerin yaşamlarını iyileştirmeyi ve hükümetin dikkatini Kürtlerin sorunlarına çekmeyi amaçlasa da Kürtler için özel siyasi haklar talep etmedi, Avrupa ve Ortadoğu’daki etnik grupların “ön-milliyetçi” özelliklerini sergileyen sosyo-kültürel bir örgüttü” (Özoğlu, 2017: 149).

---

²⁰ KTTC’nin faaliyetleri ve KTTC gazetesinin detaylı bir analizi için bkz. Duman, Gülseren. (2010). *The Formations of the Kurdish Movement(s): 1908-1914. Exploring the Footprints of the Kurdish Nationalism*. Boğaziçi Üniversitesi. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi.

²¹ KNMC Kürtlerin aydınlanmacı politikalarının bir sonucu olarak okunabilir. Kürt elitlerinin kendi çabalarıyla Kürtçe eğitimi yaygınlaştırma çabaları ve Kürtlerin kötü koşullarının ancak eğitim ile çözülebileceği modernist anlayışın bir ürünü olarak doğmuştur.

2.2.Kürt Talebe Hevî (Umut) Cemiyeti

KTTC'nin kapatılmasından sonra yeni arayışlara girildiği bilinmektedir. İttihatçıların giderek artan Türkleştirme politikalarına karşın Kürt aydınlar var olan durumu kendi lehlerine çevirebilmek için çeşitli organizasyonlarda buluşmaya devam etmekteydi. Birinci Dünya Savaşı öncesi 1912'de kurulan ve savaştan sonra da kısa bir süreliğine de olsa faaliyetlerini devam ettirebilen Hevî Cemiyeti bu oluşumların en önemlisidir.

1912-1913 Balkan Savaşlarından sonra imparatorluğun temel gücü olarak görülmeye başlanan Türkler ve Jön Türklerin milliyetçi ideolojilerinin etkisi ile kurulan yeni dernek Hevî'de Kürtçülük duygusunun daha belirgin olduğu söylenebilir. İstanbul'da okumakta olan Kürt öğrenciler tarafından kurulan Hevî cemiyetinin amaçları arasında "Kürt öğrencileri arasında birliği sağlamak, Kürt dil ve edebiyatını düzenleyip kitaplaştırmak Kürt gençlerinin eğitimine destek olmak gibi maddeler sıralanabilir" (Kutlay, 2012: 147). "Her ne kadar kuruluşunu Kürt öğrenciler gerçekleştirse de Abdullah Cevdet, Mevlanzade Rifat gibi Kürt önde gelen isimler de dernekte yer alıyor, derneğin basın yayın organlarında yazılar yayınlıyorlar" (Malmisanij, 2013: 25). Bu da bir anlamda İstanbul'daki Kürtler arasında bir ortak hareket enerjisinin olduğu vurgusunu doğurabilir. Hevî aktif olduğu dönem içerisinde Kürt tarihinin ilk dergisi olan *Roj-î Kurd*'u (Kurmanci, Kürt Güneşi) dört sayı çıkarmış, derginin yasaklanması üzerine yoluna *Hetawî Kurd* (Sorani, Kürt Güneşi) ile devam etmiştir. Bu dergiler Kürt dilinin gelişmesi ve yazılı olarak da yaygınlaşması için faaliyetler de bulunmuş, eğitimin önemi üzerinde durmuştur. Kimlik ve geri kalmışlık vurgusunun yoğun olarak yapıldığı dergide yazarların birçoğunun "Türk ruhuyla" eğitilen ve Jön Türklerin kendi vaatlerini yerine getireceklerine inanan isimlerin olması bu dergiyi hala Osmanlı kimliğine inanan bir dergi olarak görmemize neden olmaktadır" (Celil, 2000: 79). Modernist anlamda bir milliyetçi politika gütmemiş olsalar da bu dergiler (Özoğlu, 2017:151), radikal bir şekilde Kürtçü politikalar yapmış (Bajalan, 2010: 129), tarih ve köken arayışlarına girmişlerdir. Hevî cemiyeti I. Dünya Savaşı öncesi Kürtlerin

kurdukları en etkili ve aktif dernek olmuştur. “Savaşla beraber dernek faaliyetlerine ara vermek zorunda kalmış ve savaş sonrası Hevî çalışmalarına tekrar hız vermiştir” (Alakom, 2011: 127).

2.3.1.Dünya Savaşı Sonrası Kürtler ve Kürt Teali Cemiyeti

1.Dünya Savaşından yenik bir şekilde çıkan Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918 yılında İtilaf devletleri ile bir antlaşmaya zorlandı. Bu antlaşma Osmanlının parçalanmasını ön gören bir antlaşma idi. “Osmanlı İmparatorluğu bu antlaşma ile son buldu ve o güne dek imparatorluk içerisinde kalmış olan azınlıklar ve çeşitli ulusal kimlikler kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kaldı” (Kutlay, 2012: 159). Bu sırada savaşın yenilgisinden yönetimi elinde tutan İTC sorumlu tutuluyordu. “Savaşın yenilgisinin muhatabı olarak İttihat ve Terakki’nin birçok üyesi ise yurtdışına kaçtı, partinin ikincil üyeleri ise tutuklanmış ve Malta’ya sürgün edildi” (Özoğlu, 2017: 152). “Jön Türklerin aldığı diplomatik ve askeri yenilgiler, Osmanlı otoritesinin dayandığı zemini sarsmaya başlamıştı ve bu yenilgiler, imparatorluk topraklarında kargaşa çıkmasına neden olmuş” (Jwaideh, 2009: 216), bu durum da bazı Kürt aydınlarının ayrılıkçı düşüncelere sahip olmasına sebep olmuştu. Osmanlı’nın yıkılacağını ve İttihatçıların bir Türk milliyetçiliği politikasından artık vazgeçmeyeceğini anlayan Kürt aydınları ise milliyetçi duygulara daha fazla ilgi gösterir olmuştu. Böyle bir durumun içerisinde Kürtler Kürt tarihi içerisinde oldukça önemli bir yer tutan Kürt Teali Cemiyeti’ni (1918, KTC) kurdu. Daha önceki dernek ve cemiyetlerde ortak faaliyet yürüten birçok ismin ve köklü ailelerin bu cemiyete kayıt olduğu bilinmektedir. Derneğin başkanlığına Seyyid Abdülkadir ve yardımcılığına Emin Ali Bedirhan getirilmiştir. Üyeleri arasında ise Halil Bey, Mehmet Ali Bedirhan, Mehmet Ali Efendi, Şükrü Babanzade, Fuat Babanzade, Dr. Mehmet Şükrü Sekban gibi önemli isimler bulunmaktadır. KTC’nin amaçları arasında Kürtlerin refahını sağlamak olduğu ve idarenin görevinin Kürdistan’ın ve Kürt halkının gelişmesi için çabalamak olduğu belirtilmiştir (Özoğlu, 2017: 154). KTC kendi tüzüğünde açıktan bir milliyetçi öge bulundurmasa da hem

sonraki faaliyetlerinden hem cemiyetin yayın organı olan *Jin* (Hayat) gazetesinden anlaşıldığı üzere Kürdistan’da yönetim olarak özerklik-ayrılıkçı temaların tartışıldığı bir cemiyet haline gelmiştir. *Jin* gazetesinde sıkça Kürtlerin “ortak ve kahraman” tarihine yönelik yazılar yazılmış, Kürtlerin, Türk ve Araplardan farklı bir millet olduğuna dair makaleler yayınlanmıştır. “Kendi bölgeleri olarak tanımladıkları Kürdistan coğrafyasında, orada yaşayan Türk, Ermeni, Arap ve diğer halklardan daha kalabalık olduklarını söyledikleri nüfusa dayalı yazılar yazmaya başlamışlardır” (Baykuşak, 2014: 135). “Wilson ilkelerine dayanarak kendilerine uluslararası alanda da dayanak bulmaya çalışmış ve 1919 yılından itibaren açık bir şekilde bağımsızlık ve özerklik taleplerinde bulunmuşlardır, bu sebepten daha önceki Kürt örgütlerinin aksine KTC’yi ilk “milliyetçi” örgüt olarak sınıflandırabiliriz” (Özoğlu, 2017: 156). Fakat örgütün Kürdistan’da çok etkin olduğu söylenemez. Çalışmalarının İstanbul ve Avrupa merkezli olması, KTC’nin fikirlerinin Kürt bölgelerinde yaygınlaşmamasına neden olmuştur. Mehmet Emin Bozarslan’ın, *Jin* gazetesinin tanıtım kısmında belirttiği üzere;

Genel olarak Kürt aydınları ile öğrencilerinin, özellikle de KTC’nin siyaseti, Avrupa ülkeleri ile dostluk ve onlardan destek umma doğrultusunda ilerlemiştir. Kürdistan’ın özgürlük ve kurtuluşu konusunda Wilson prensiplerine ve Paris konferansına bel bağlamışlar, o prensipler ile o konferans, hareketleri için adeta siyasal bir taban ve çıkış noktası olmuştur. O prensipleri Kürdistan’da da uygulatabilmek için bir yandan Avrupa Devletlerinden, özellikle de İngiltere’den yardım ummuşlar; bir yandan da çalışmalarının hemen hemen tümünü siyasal ve diplomatik alanlarda yoğunlaştırmışlardır. Fakat örgütün Kürt halkı içinde güçlendirilmesini ve Kürdistan’da bir siyasal ve askeri güç oluşturulmasını hepten ihmal etmişlerdir (Bozarslan, 1985: 24).

Bu ihmal hali bir yandan örgüt içi çekişmeleri de beraberinde getiriyordu. Örgütte etkisi çok yüksek olan Bedirhaniler ve Şemdinanlar arasındaki fikir ayrılığı örgüt içerisinde de bir bölünmeye ve ortak hareket etmemeye götürdü. Bedirhanilerin ayrılıkçı, Şemdinanlıların ise özerklikçi bir fikri benimsediği bilinmektedir. “Bütün bunlarla beraber dış politikadaki başarısızlıklar ve Türk milliyetçi etkisinin artık

kendisini göstermiş olması ve rakip Bedirhan ve Şemdinan ailelerinin liderliği altında kutuplaşan KTC dağıldı” (Özoğlu, 2017: 157).

3. Osmanlı Basınının Genel Durumu

Osmanlı’da yayıncılık faaliyetleri matbaanın imparatorluğa geliş tarihi ile doğrudan alakalı olarak Avrupa’ya göre geç bir tarihte başlamıştır. İmparatorluğun içinde bulunduğu gerileme dönemi ve çözüm arayışları kapsamında modernleşme-yenileşme hamleleri devam ederken matbaa da bunlardan biri olmuştur. Bu gelişmeler doğrultusunda 1726 yılında dönemin padişahı III. Ahmet tarafından bir ferman yayınlanmış ve ilk matbaanın kurulması istenmiştir. 1745 yılında İbrahim Müteferrika ve Said Efendi bu matbaanın kurulması için yetkilendirilmiştir ve Osmanlı’nın ilk matbaası olarak bilinen Müteferrika Matbaası kurulmuştur. Bu matbaada İbrahim Müteferrika 1745’te ölene kadar tarih, coğrafya, dil bilgisi türünden olmak üzere on yedi kitap basılmıştır.

Matbaa zamanla yaygınlık kazansa da matbaada gazete basımı 1831 tarihinde ilk resmi devlet gazetesi olan *Takvim-i Vakayi*’nin yayınlanması ile mümkün olmuştur. II. Mahmut’un emri ile çıkarılan bu ilk gazetenin basılması için İstanbul’da Takvimhane adında bir matbaa kurulmuştur. Çok dilli (Türkçe, Ermenice, Arapça, Rumca) yayın yapan bu gazetenin daha çok devletin resmi işleri ile ilgili bilgilendirme yapma ve dış dünyadan haberler aktarma amacıyla kurulduğu bilinmektedir. Tanzimat’tan sonra bir dönem yayını durdurulan *Takvim-i Vakayi* 1.2.1928’de *Resmi Gazete* adıyla çıkarılmaya devam etmiştir. Bu gazeteden sonra *Ceride-i Havadis* isimli gazete William Churchill tarafından çıkarılmıştır. “Yazarları daha çok *Takvim-i Vakayi*’nin kadrosundan oluşan gazetenin başlangıçta yıldızı o kadar parlak olmasa da gazetenin kurucusu Churchill’in Kırım Savaşı boyunca cepheden yolladığı savaş yazıları ile görece okunur hale gelmiştir” (Mardin, 1991: 167). Sefiller romanının çevirisinin yayınlanmaya başlanması gazeteyi aydınlanmacılar arasında daha popüler kılmıştır. Gazetenin dili de *Takvim-i Vakayi*’ye göre çok daha sade ve anlaşılırdır. Yarı özel

sayılabilecek bu gazetede roman ve oyun bölümlerinin yayınlanmaya başlanması gazetenin modernist düşüncelerle tanışmaya başladığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Sonradan devletten yardım alan ve sürekli devleti öven ve devlet aleyhinde hiçbir şekilde eleştirel yazılar içermeyen *Ceride-i Havadis*, bu tür haberlerinden dolayı da yarı resmi gazete sıfatına bürünmüştür. “Dolayısıyla 1860 yılında yayınlanan *Tercüman-ı Ahval*’i özel sermaye ile çıkarılan ilk Türkçe gazete olarak değerlendirebiliriz” (Kaya, 2008: 26).

Tanzimat döneminin de sembol gazetesi olarak görülen *Tercüman*, siyasi konularda da yazmaya başlayan ilk gazete olarak bilinmektedir. Şinasi’nin de birçok yazısının yayınladığı gazetede iç dış haberler, ülke dışında yayımlanan siyasal haber ve makalelerin çevirisi ve ansiklopedik bilgiler yer alıyordu. Altı yıl yayın hayatını sürdüren gazete 1866’da yayın hayatına son verdi. Şinasi bu gazetenin kapanması üzerine kendi gazetesi olan *Tasvir-i Efkar*’ı yayınladı. *Tasvir-i Efkar* Şinasi’nin de modernist fikirlerinin etkisiyle kendinden önceki gazetelerinden çok rahat ayırt edilebilen farklı ve radikal konular işlemeye başladı. “Dili oldukça sade olan *Tasvir-i Efkar* siyasî fikirler kadar yeni edebî ifadeler için de bir forum haline geldi” (Mardin, 1991: 169). Genç Osmanlıların fikirlerini yaygınlaşması ile beraber gazete hem daha revaçta bir hale gelmiş hem tirajı oldukça yüksek olmuştur.

Her milliyetçi proje gibi Jön Türk’ler de kendi fikirlerini gazeteler üzerinden yaygınlaştırmaya çalışmışlardır. Bu amaçla da gazeteler çıkarılmış, bir yandan Osmanlı Padişahlarını eleştiren, bir yandan yeni millet ideallerini yazdıkları yazılar yayınlamışlardır. Bu gazetelerden biri *Muhbir* gazetesidir. Gazetenin yazarlarından Ali Suavi ağırlıklı olarak Osmanlıdaki eğitim sistemini eleştirir ve dini eğitimin katılığından yakını. Hürriyet isimli bir makalesinde Bab-ı Ali’nin politikalarını ve Avrupa’nın iç işlerine karışmasını eleştirir. 1868’de yayınlanan *Hürriyet* gazetesi ise Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin yayın organı olarak Londra’da Ziya Paşa ve Namık Kemal tarafından çıkartılır. Osmanlı’nın politikalarının eleştirildiği ve özgürlük fikirlerinin yansıdığı bu gazete dildeki sadeleşme hamleleri ile de milliyetçi fikirlerin

dağılmasına ışık tutmuştur. 1870'lerde çıkarılan *İbret* gazetesi ile beraber gazetenin başyazarı Namık Kemal tarafından yazılan kız çocuklarının eğitime dair yazılar, bu fikirlerin toplumsal tabanını oluşturmak için yapılan çabaları da gözler önüne seriyor.

3.1.Osmanlı Dönemi Kürt Medyası

Osmanlı Kürt yayıncılık faaliyetleri Osmanlıya göre yarım yüzyıllık bir gecikmeyle başlamıştır. Bunun temel nedenleri arasında Kürtlerin 1800'lerin sonlarına ve hatta 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar müstakil bir Kürt ulusu ve devleti düşüncesinden ziyade Osmanlılık kimliği etrafında mobilize olmaları ve imparatorluktan bağımsız bir gelecek tahayyül edememeleri sayılabilir. Bu düşünce biçimi tabiatıyla bağımsız Kürt yayıncılık faaliyetlerini de geciktirmiştir. Ancak gecikmeli de olsa Osmanlı'daki yayın faaliyetleri ile aynı yüzyıl içinde Kürtler de yayın faaliyetlerine başlamışlardır.

İlk Kürtçe gazete olan *Kürdistan* gazetesi 22 Nisan 1898'de Kahire'de Mikdat Mithat Bedirhan tarafından yayınlanmıştır. Gazetenin toplam 31 sayı çıktığı bilinmektedir. İlk beş sayısı Kahire'de geri kalanı ise Cenevre ve Londra'da basılmıştır. İlk Kürtçe gazete olması açısından Kürtler için özel bir yeri olan gazete Bedirhan'ın kişisel çabalarıyla çıkartılmıştır. Döneminde çıkan diğer gazetelere göre oldukça sade bir dili olan gazetede Osmanlı kimliğinin vurgusu sıkça yapılmaktadır. II. Meşrutiyet'e kadar çıkartılmış tek Kürtçe gazete olması, meşrutiyet öncesi Kürtlerin taleplerini ve yaşamlarını anlamlandırma noktasında önemli ipuçları vermektedir. Gerek gazetenin gerekse de gazete yazarlarının betimlemelerine göre; "Kürt fakirdir, zavallıdır, bilgisiz ve cahildir ama aynı zamanda dinine ve inancına bağlıdır; tam da bu yüzden iyi Müslümandır" (Issı, 2013: 134). "İyi Müslüman" vurgusu Osmanlı kimliğinin bir yansıması olarak görülebilir. İlk beş sayıda Kürtçenin ve eğitimin önemine sıkça vurguların yapıldığı *Kürdistan* gazetesi gördüğü baskılardan dolayı²² "yayın merkezini Avrupa'ya taşımasıyla gazetesinin yayın periyodunda "Avrupa Dönemi" olarak

---

²² Dönemin Padişahı Abdülhamit tarafından gazetesinin kapatılması için sıkça uyarılar gelmektedir gazete ve gazetenin Kürdistan içerisinde dağıtımını yasaklanmaktadır.

adlandırılabilir” (Kaya, 2008: 44). Avrupa’ya taşınan gazetenin sorumluluğunu Abdurrahman Bedirhan yürütmüştür ve bu noktadan sonra “gazete genel olarak Kürtlerin padişaha şikayetlerinin yazıldığı bir mecraya dönüşmüştür” (2008: 45). 1902’den sonra yayın hayatına devam edemeyen *Kürdistan* gazetesinin kuruluş yıldönümü olan 22 Nisan, hala Kürt basınında Kürt gazetecilik günü olarak kutlanmaktadır.

1908 Meşrutiyet ilanı ile beraber ortaya çıkan görece hürriyet atmosferi Osmanlı medyası ve Kürt medyasındaki fikri özgürlüğü de doğrudan etkilemiştir. 1908’de II. Meşrutiyet’in ilan edilmesi ile yoğun baskı dönemi sona ermiş ve sürgünde olan veya benzer siyasi sebeplerle ülke dışında bulunan birçok Kürt entelektüeli yurda dönmüştür. “Bu bağlamda kurulan yeni cemiyetler ile birlikte yayıncılıkta bir patlama ve yayın hayatında ise büyük bir çeşitlilik yaşanmıştır” (Işık, 2013: 45-46). Bunlardan ilki, KTTC’nin yayın organı olan *Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi (KTTG)*’dir. Gazete Türkçe ve Kürtçe olarak İstanbul’da yayınlanmaya başlanmıştır. İstanbul’da yayın hayatına başlayan ilk Kürtçe gazete olma özelliği de taşıyan gazete (Alakom, 2011: 137) aynı zamanda ilk legal Kürt yayınıdır da. Gazetenin toplam dokuz sayı basıldığı bilinmektedir. 31 Mart Vakası’nda birçok yazarı tutuklanan (Işık, 2013: 49) gazetenin yayın hayatına devam edemeyerek 1909’da kapatıldığı bilinmektedir (Malmisanij, 2013: 24). *KTTG* genel olarak Kürt Tarihi ve Edebiyatıyla ilgili makaleler yayınlamıştır (Özoğlu, 2017: 149). 1908 sonrasında Kürt cemiyetlerine ait olan yayınlar dışında hem İstanbul dışında hem başka amaçlarla çıkan gazete ve dergiler de mevcuttur. Balkan göçmenleri ile Kürtler tarafından birlikte çıkarılan *Şark ve Kürdistan* gazetesi ağırlıklı olarak Müslümanların sorunlarına değinen haber ve yorumlar yapmıştır. Bu gazetede Kürt bölgelerindeki sorunların çözümü için okullaşma meselesi ile Kürtçe eğitim sıkça dile getirilmiş, ünlü Kürt ileri geleni Said-i Nursi de bu konuda gazeteye “Kürt Alimi” adında bir yazı yazmış ve eğitim, ilim konularını ele almıştır. “Gazetenin toplamda kaç sayı çıktığı bilinmemektedir” (Alakom, 2011: 138). Bir diğer önemli gazete ise Kürt Talebe Hevî Cemiyetinin yayın

organı olarak yayınlanan *Yekbûn* (Birlik) gazetesidir. 1913 yılında yayın hayatına başlayan gazete siyasetten uzak durduğunu ve Kürt gençlerinin de uzak durması gerektiğini tembih etmiştir. “Gazetenin kaç sayı çıktığı bilinmemektedir ve nüshalarına ulaşılmamıştır” (Malmisanij, 2013: 25).

Bu dönem içerisinde gazete yayıncılığında olduğu kadar dergi yayıncılığında da bir artış konusudur. Kürt tarihinin ilk dergisi olan *Roj-î Kurd* (1913) bu dönem içerisinde basılmıştır. Kürt Talebe Hevî Cemiyeti tarafından çıkartılan dergi ancak dört sayı yayınlanabilmiş sonrasında kapatılmıştır.” Dergide ortak bir geçmiş, şanlı tarihi figürler, ortak bir dil yaratılması gibi temalar işlenmiştir” (Duman, 2013: 52). *Roj-î Kurd*’un kapatılmasının ardından devamı niteliğinde olan *Hetawî Kurd* dergisi yayınlanmıştır. “1914 yılına kadar yayımına devam eden derginin ilk beş sayısı ve onuncu sayıları bulunabilmiştir” (Alan, 2017: 28). “Bu sayılarda genel olarak sosyal ve kültürel konular ele alınmış, onuncu sayısının da ise derginin amacının Kürtlüğe hizmet olduğu ifade edilmiştir” (Kaya, 2008: 65-66). 1914’te Birinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesi ile beraber Hevî Cemiyeti faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmış, bundan mütevellit *Hetawî Kurd* da yayın hayatına son vermiştir.

Geç Osmanlı Dönemi içerisinde çıkartılan son yayın organı KTC’nin yayın organı olan *Jin* (Yaşam) gazetesi ve dergisidir. *Jin* dergisi (1918) toplam 25 sayı çıkartılmıştır. “Milliyetçi duyguların hâkim olduğu dergide Kürt edebiyatına ve hukukuna ilişkin tartışmalar siyasi konularla birlikte yazıldı” (Kutlay, 2012: 141). Derginin yazarları, farklı Kürtçe lehçeleri olmasına rağmen bir ulusal dilin olması gerektiğini vurgulamışlardır. “Kürt kimliği Kürtçe ile beraber tanımlandığı için, bu dil, Kürtleri topraklarını paylaştıkları diğer halklardan ayırmak için kullandıkları bir unsur haline gelmiştir” (Baykuşak, 2014: 137).

Geç Osmanlı Dönemi Kürt basını Osmanlı’nın içerisinde geçtiği döneme paralel olarak bir dönem izlemiştir. Meşrutiyet ilanı sonrası bir ifade özgürlüğü ortamında

görece rahat yayın yapabilen gazeteler ve dergiler, ittihatçıların milliyetçi politikaları keskinleştikçe ya kapatılmış ya da kapatılmak zorunda kalmışlardır.

3.2.Dönemin Osmanlı Medyasında Kadın Meselesi, Kürt Kadınlar ve Kürt Kadınları Teali Cemiyeti

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde kadının yeri ve toplumsal hayattaki rolü şeriat kurallarına göre düzenlenmiş, kadınlar dini referanslarla yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Görücü usulü evliliklerin yapıldığı “özel” yaşamda evin en büyük erkeği otoriteyi elinde bulundurmuş ve bu iktidar paydaşlığı yaş olarak küçük erkeklere paylaştırılmıştır. Haremlik ve seramlık geleneğinin yaygın olduğu bu evlerde kadınlar ve erkekler ortak alanları paylaşmamışlar, ev içerisinde kadın ve erkek ayrı alanları kullanmışlardır. Kamusal alanda ise yer alamayan kadınlar evin içi ve çocuklar ile ilgilenmekle yükümlü tutulmuş özel olarak atfedilen ev içi ile sınırlandırılmışlardır. “Evin dışında ise tramvay, vapur, lokanta gibi yerlerde kadınlar ayrı bölümlerde oturtulur ya da araya tahta bir perde çekilirdi” (Çakır, 1996: 171). Cinslerin birbirleri ile her türlü teması ancak ev içinde ve eşler arasında olabilirken, görücü usulü yapılan evliliklerde temel amaç soyun devamı olarak görülmüştür. Kıyafet olarak da her kadının çarşaf ile örtünme zorunluluğu olmuştur. “Bu düzenleme ile biçimlenen giyimden sadece mahremliliğin, cinselliğin korunması değil, toplumsal düzenin de korunması amaçlanmıştır” (1996: 174). Bu toplumsal düzenleme içerisinde yaşanan kadının ev içine hapsolme halinin eleştirisi Osmanlı dönemindeki yenilik hareketlerinin artması ile başlamıştır. Kadınların kamusal alana dahiliyeti arzusu, ev içi ilişkilerin sorgulanması özellikle milliyetçi düşüncelerin etkisiyle kendisini göstermiştir. Evin ve kadının konumunu ilk olarak bu anlamda milliyetçi erkekler tarafından sorgulanmaya başlanması tesadüfi değildir. Kandiyoti bu erkeklere dair şu belirlemeleri yapar;

Ortadoğuda yapılan kadın çalışmalarında istisnasız görünen feminizmden yana olan, eve kapatma, dayak, çok karılılık, kadınları cahil bırakma gibi

uygulamalara karşı çıkan “aydın” erkeklere rastlanır: Bu erkeklerin varlığının nedeninin sorgulamaya gerek yoktur. Çünkü onların ortaya çıkışının bir dizi açıklaması olduğunu düşünüyorum; sömürgeci yayılma sonunda Batı’ya açılma, bu bağlamda yeni sınıfların ortaya çıkışı ve yeni gelişen milliyetçi projelere özgü moderniteye yönelik daha evrensel bir eğilim (2015: 199).

Bu eğilim yukarıda da bahsi geçtiği gibi kadından yana tavırlar almış görünse de modern dünya tahayyülünde yeni bir patriyarkal iktidar biçimini doğurmuştur. Bu düzen değişikliğini kendi iktidarsızlıkları çerçevesinde talep eden bu milliyetçileri yaratan toplumun cinsiyet ilişkileri (Sirman, 2008: 235) bu anlamda yeni bir cinsiyet yapılandırması ve iktidar dağılımını beraberinde getirmiştir. Bu meselelerin en fazla tartışıldığı ve fikir telakkisinin yapıldığı yerler dönemin dergi, gazete ve romanları olmuştur. Sadece düşünce yayma değil, şekillendirme için de çok uygun bir araç olan basın-yayın yolunun etkisini Sancar şu şekilde açıklamaktadır;

Çağın ruhuna uygun bir biçimde, yazı ile kendi kafalarındaki yeni toplum, aile ve insan tahayyüllerini dile getiren aydınlar bu yazılı metinler aracılığı ile diğerlerinin zihinlerine ve tahayyüllerine ulaşmış, o kafalardaki arzularla iletişim kurmuşlar; ortak ya da çatışan imgeler aracılığı ile tartışmış ve hayata şekil vermişlerdir (2017: 83).

Milliyetçiliğin yükselmesi ile beraber kadınlar hakkında yazılan yazılarda Osmanlı basınında bir artış yaşanmıştır. Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa, Abdullah Cevdet, İbrahim Temo gibi isimler hem yazdıkları yazılarla hem roman ve edebiyat eserleri ile kadınların ev içinden çıkması gerektiğini ve fakat bunları yaparken İslam ahlakına aykırı düşmeyecek şekilde ve Batı’ya özenmeden kendi “öz”lerini koruyarak yapmaları gerektiğine dair eserler vermişlerdir.²³ Bu yazılı metinler sadece erkekler tarafından değil kadınlar tarafından da çokça ele alınmıştır. Modernizm tartışmalarının Osmanlıya taşınması ile beraber kadınlar erkeklerden farklı olarak bir iktidar bölüşüm amacından ziyade var olan eşitsiz şartların düzeltilmesi için dernekler kurmuş, yayımlar

---

²³ Osmanlı’nın son dönemlerinde modernleşme pratiklerine katılan erkeklerin durumları için şunları belirtmiştir Mardin; “Türk kültürünü konu alan tarihçilerin belirttiği gibi, bu yazarlar en çok iki sorunun üzerinde durdular; kadının toplumdaki yeri ve üst sınıf erkeklerin Batılılaşması.” Detaylı analiz için. Mardin, Şerif. (1991). Türk Modernleşmesi, İstanbul: İletişim Yayınları.

çıkarmışlardır. “Kadınların taleplerini duyurmaya çalıştıkları en etkin yol bu anlamda yine basın olmuştur” (Çakır, 1996: 22). Bu mesele üzerine kapsamlı bir çalışma hazırlayan Çakır Osmanlıda çıkan ilk kadın dergisinin²⁴ *Terakki-i Muhadderat* (1869) olduğunu (1996: 25) ifade etmektedir. Her ne kadar ilk kadın dergisi olarak atfedilse de yazar kadrosunun tamamı ve sahibi kadın olan²⁵ ilk dergi *Şükufezer* (1886) olmuştur. Kadınların kendi isimleriyle yazdıkları yazılarda erkekler ile olan eşitsizliklerini eleştirmişlerdir. Osmanlıda yenilik hareketleri arttıkça kadın dergilerinde ve örgütlenmelerinde de büyük artış göze çarpmaktadır. Bunlardan bazıları *Mürüvvet* (1888), *Hanımlara Mahsus Gazete* (1895), *Alem-i Nisvan* (1906) dergileridir. Bunlar arasında *Hanımlara Mahsus Gazete*’nin yazar kadrosunun tamamına yakın kadınlardan oluşmaktadır ve 1908 yılına kadar basın hayatına devam ederek toplam 604 sayı çıkartılmıştır. Bu en uzun süreli çıkartılan kadın dergisidir (1996: 28-29). “*Hanımlara Mahsus Gazete*’nin ilk yayınlanma yıllarını göz önünde bulundurulduğunda taleplerinin ve politik çizgisinin kadınların eğitim hakkından başlayarak erkeklerle eşit olmasalar da eşdeğer kabul edilerek vatandaşlık statüsü kazanma mücadelesine yöneldiğini görüyoruz” (Osmanağaoğlu, 2015: 25). Bu hak talepleri mücadelesi II. “Meşrutiyet sonrası tıpkı diğer politik örgütlenmelerde olduğu gibi kadın mücadelesinde de bir artış göstermektedir. 1908’de ilkin *Demet*, ardından *Mehasin*, *Kadın* yayınlanır” (Çakır, 1996: 32). Basın yayın faaliyetlerinin arttığı bu dönem içerisinde birçok kadın dergisi çıkarılmış, kadınların kendi hak arayışları devam ettirilmiştir. Bu dergiler içerisinde 1913-1921 yılları arasında yayınlanmış olan *Kadınlar Dünyası* dergisi ayrı bir yere ve öneme sahiptir. Dergi hem “Osmanlı

---

²⁴ Bu dergi Türk-Müslüman kadınların çıkardığı ilk dergidir. İlk olarak 1842 ‘te İstanbul’da *Kipseli* adında Rumca bir kadın dergisi çıkmıştır. Bknz. Ekmekçioğlu, Lerna. (2017). “Bir Yokluğun Anatomisi”. Der., Bilal, Melissa, Lerna Ekmekçioğlu. İç. *Bir Adalet Feryadı*. İstanbul: Aras Yayıncılık.

²⁵ Dergilerdeki erkek ve kadın yazarların ayrılması kadınların talepleri ile erkeklerin talepleri arasındaki farkları görebilmek ve esas itibarı ile kadınların taleplerinin neler olduğunu bilebilmek açısından önemlidir. Örneğin 1880’de yayınlanan *Aile Dergisi*’nin ön sayfasında “Aileye, yani kadınlara çocuklara ve ev işyerlerine müteallik mebahis-i mütenevviayı cami mecmuadır” ibaresi yer almaktadır. Kadınları bilgilendirmek amaçlı çıkarıldığı söylenen bu dergide imza yoktur, ancak yazılanların hepsi Şemseddin Sami’nin kaleminden çıkmaktadır (Çakır, 1996: 25).

Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti”nin yayın organı olması vesilesi ile hem de bir hak arayışı temelli yayın politikası ile hareket ettiğinden önemli bir konumdadır. Bu dergiler hem kadının konumunu sorgulamış bir yandan da milliyetçi projelere destek olmuşlardır. Sadece kadın dergilerinde değil İTC’nin yayın organı olan *Tanin* başta olmak üzere, *Servet-i Fünun*, *Sabah*, *Millet* gibi İstanbul’da çıkan çeşitli günlük gazetelerde de yazmışlardır. Eski aile yapısının yıkılması gerektiğini yazan kadınlar yeni aile modeli içerisinde daha fazla hak talep etmişlerdir. Fakat Osmanlı’nın yıkılıp yerine Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması ile beraber ortaya çıkan aile modeli erkek iktidarını modern bir veçhede devam ettirmeye ayna tutmuştur. Yeni ailenin kuruluş biçimi hem kadınlar hem erkekler tarafından tarif edilmiş, milliyetçi bir söylemla yeniden bir inşaya gidilmiştir. Kuşkusuz bu inşada kadınların ana talepleri erkekler ile eşit şartlar altında yaşamak olsa da tahayyül ettikleri yeni model, şeriatın kurallarının yerine milliyetçi-politik bir baskı mekanizmasını doğuracaktı ve güncel hali ile bir kadın sorunu olarak nitelendirilecekti. Kandiyoti’nin isabetli belirlemesi gibi;

“Kadın meselesi” ve daha geniş olarak cinsiyetin “politikleştirilmesi”nin, sömürge sonrası (Osmanlı örneğinde, imparatorluk sonrası) kimlik bunalımlarının toplumsal cinsiyet ve aile içi bunalımı olarak ifade edilebildiği yükselen ulusal kimlik bilinci bağlamında ortaya çıktığı ileri sürülebilir (2015: 224).

Bu ulusal kimlik belirlemesi Osmanlı kadınlarını tanımlarken de ayrı bir öneme sahiptir. Serpil Çakır’ın oldukça değerli ve kapsamlı bir çalışması olan *Osmanlı Kadın Hareketi* isimli kitabı Gülhan Balsoy’un tanımlaması ile Osmanlı kadın kimliğinin nasıl tanımlandığı üzerine eleştiriye açık bir noktada duruyor;

Osmanlı bağlamında kadın kategorisinin nasıl inşa edildiği, ‘Osmanlı kadını’nın nasıl tanımlandığı son derece önemlidir. ‘Kadın’ kategorisi kadınlar arasındaki sınıfsal, etnik, kültürel bir dizi farklılığı görmezden geldiğinde sorunludur. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı kadın tarihi üzerine yapılan çalışmaların önemli kısmı yaptıkları önemli katkıya karşın ‘Osmanlı kadını’ kavramını genel anlamda Sunni, Türk, şehirli, eğitilmiş, üst sınıf kadınlarla eşdeğer tutmaktadır. Bu çalışmalar ‘kadın’ kategorisinin içerisindeki sınıfsal, etnik, dini, kültürel farklılıkları büyük ölçüde göz ardı etmektedir. Bu bazı

deneyimler gün ışığına çıkarılırken diğerlerinin görmezden gelinmesine, bazı kadınların hikayelerinin diğerlerininkinden daha muteber sayılmasına, kısacası bazı kadınların diğerlerinden daha eşit sayılmasına yol açmaktadır (2015: 227).

‘Bazılarının’ daha eşit olarak anlatılması en azından isimlerinin, yerlerinin daha fazla bilinmesi kuşkusuz onları daha görünür kılmaktadır. Lerna Ekmekçioğlu ve Melissa Bilal’in *Bir Adalet Feryadı* isimli kitaplarında beş Ermeni feminist yazarın hayatları anlatılmakta ve Türk-Sunni kimliği içerisinde olmayan kadınların görünmezlikleri sorgulanmaktadır. Aynı kitapta Lerna Ekmekçioğlu “Bir Yokluğun Anatomisi” makalesinde bu yokluğun nasıl yaratıldığını tarihçi Trouillot’un “sessizleştirme” kavramı ile açıklamaktadır. Sessizleştirmenin dört kritik aşamadan geçtiğini belirten Ekmekçioğlu, kaynakların oluşturulması, bu kaynakların diasporalaşması, anlatının bu “yokluk” üzerine kurulması ve anlam yaratma-tarih metninin yazılması aşamaları olarak vermektedir (Trouillot’tan Akt. Ekmekçioğlu, 2006: 332-33). Arşiv belgelerinde isimleri olmayan ve yahut yazılı kaynaklara konu edilmeyen kadınların belki de bu noktada sorgulanması ve neden yoklar sorusunun cevabının aranılmaya çalışılması manalı cevaplar doğuracaktır. Eleştiriye bahsi geçen Çakır’ın kitabının bu noktada önemli eksiklikleri olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Çakır kitabının en sonuna Osmanlı dönemi kurulan cemiyetlerin tüzüklerini ekleyerek bu konuda bilgilenmemizi sağlarken²⁶, tezine konu olan *Kadınlar Dünyası* dergisinde ilk kez tüzüğü basılan Kürt Kadınlar Teali Cemiyeti’nin (1919) tüzüğünü koymamıştır. “Çakır, Osmanlı Kadın Hareketini ayrıntılı bir biçimde analiz eder fakat bu yıllarda Osmanlı’nın başkentinde yaşayan Kürt kadınlarının durumlarından nedense pek değinmez” (Alakom, 2013: 88). Örnek olarak; Mes’adet Bedirhan, Bedirhan ailesinin bir bireyi olarak dergide çok fazla makale kaleme almış, *Hasbihal* isiminde bir tiyatro oyunu yazmıştır. Bedirhan ailesinin yaşadığı sürgün ve göç süreçlerini göz önüne aldığımızda Kürt illerine nazaran farklı

---

²⁶ Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye Tüzüğü, Teal-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti Tüzüğü, Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği Tüzüğü, Ma’mulat-ı Dahiliyye İstihlakı Kadınlar Cemiyet-i Hayriyyesi Tüzüğü, Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti Tüzüğü, Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi Tüzüğü, Osmanlı Birinci Kadın İşçi Taburu, Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti Tüzüğü, KadınBirliği Tüzüğü. (Çakır, 1996: 321-342).

bir kültür ile yaşamak zorunda kalan İstanbul'daki Kürt kadınlar her ne kadar Osmanlı kimliği çerçevesinde bu kadın dergilerinde kendilerine alan bulmuşlarsa da (*Kadınlar Dünyası* dergisinde her etnik ve dini kökenden kadınların yazması istenmiştir) bu kaynaklar üzerinden analizler yapılan metinlerde evrensel bir Osmanlı kimliği kategorisinde “eritilmişlerdir”.

Bu kategorilerden biri olan Kürt kadınlara ve yaşamlarına ait akademik çalışmalar ve araştırmalar maalesef çok kısıtlı sayıda bulunmaktadır. 20.yüzyılda modern Kürt milliyetçiliğinin başkenti olan İstanbul'da hem çalışmak üzere hem zorla göç ettirilmiş birçok Kürt ailesi bulunmaktadır. “Bu ailelerin eşlerine dair sınırlı bilgiler bulunmakla beraber birçoğunun “ev hanımı” olarak yaşamlarını sürdürdüğü ve bazılarının öğretmenlik, çocuk bakıcılığı gibi işler yaptığı” (Alakom, 2011: 153) bilinmektedir. Üst sınıf ailelerin eşleri modernizm ve milliyetçilikle beraber artan basın yayın faaliyetlerinde hem Osmanlı kadın mecmualarında hem Kürt basınında kısıtlı da olsa yazılar yazmıştır. Özellikle Bedirhan ailesinden kadınların yazdıkları yazılarda özgün bir Kürt kadın vurgusundan ziyade Osmanlı kadınlarının genel problemleri üzerinde durulmuştur. Mes’adet Bedirhan, *Kadınlar Dünyası* dergisine yazdığı “Kadınlık Ne Vakit Anlaşılacak?” isimli yazısında “Milleti yetiştirecek kadındır, millet yetişmemiş olduğunda kadınlığın cemiyetin idame-i hayatındaki mevki ve nüfus ve ehemmiyetini takdis edemiyor” (Bedirhan, sayı 135: 4-5) diyerek hangi milleti kast ettiği “tartışmalı” olsa da milliyetçi projelere destek veren yazılarla bu projeye destek olmuştur.

Bu tartışmaların ışığında 1919 yılında Kürt Kadınları Teali Cemiyeti isminde bir cemiyet kurulduğu bilinmektedir. Birçok ulus-devlet projesinde kadınların “erkeklerin istediği ve davet ettiği ölçüde” (McClintok’tan Akt. Altınay, 2016: 27) bu projelere katıldığı bunun için çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Genelde eklemlenerek politik faaliyetler yürüten kadınların kurdukları bu cemaatlerden biri Kürt kadınların kurduğu Kürt Kadınları Teali Cemiyetidir. Milliyetçi bir örgüt olan Kürt Teali Cemiyeti’nin teşvikleriyle kurulduğu bilinen bu cemiyetin İstanbul’da yaşayan Kürt kadınların kurdukları bir örgütlenme olduğu bilinmektedir. Bu kadınların çoğu 1800’lü yıllarda

Osmanlı'nın sürgün politikası ile İstanbul'a gelen ailelere mensup olduğu bundan mütevellit yine çoğunun elit bir tabakaya ait olduğu söylenebilir. Cemiyetin yöneticilerine ve üyelerine dair maalesef detaylı bilgilere sahip değiliz. Kürt Kadınlarının kurduğu ilk cemiyet olması ise (Karakışla, 2003: 19) bu cemiyetin önemini daha da artırmaktadır. Cemiyetin kurulduğu *Jin* dergisinin yirminci sayısında Memduh Selim Beg tarafından yazılan "İki Hayırlı Olay" isimli yazı ile duyurulmuştur. Cemiyete üye kadınlardan herhangi biri maalesef o dönemin Kürt basınında kendi çalışmalarını anlatan bir yazı yazmamıştır. Cemiyetin bilindiği kadarı ile Sultanahmet Meydanı'nda okuttuğu bir mevlit ve Şişli Etfal Hastanesinde düzenlediği toplu sünnet bulunmaktadır. Bunların duyurusunu da yine Aziz Yamulki isminde bir yazar *Jin* dergisinin son sayısı olan yirmi beşinci sayısında duyurmuştur. Sultanahmet meydanında okutturulan mevlitte konuşma yapan derneğin aktivistlerinden Encum Yamulki'nin "Kürt kadınlarının çağdaş bir zihniyete ulaştırılması için çalışmaları gerektiği"ni anlatan bir konuşma yaptığı ve ırk, dil, din ayırmaksızın bütün kadınları bu mücadeleyi sahiplenmeye çağırdığı bilinmektedir. Encum Yamulki'nin derneğin başkanı olup olmadığı bilinmemektedir. Fakat beyannamesinde yazdığı üzere derneğin bir başkanı, iki başkan yardımcısı, altı asil üyesi, sekreter ve kasa görevlisi mevcuttur. Bahsi geçen beyanname uzun zamanlar kadın odaklı dergicilik yapan *Kadınlar Dünyası* 'nda basılmıştır. "KKTC ile ilgili çok kısıtlı bir bilginin yer aldığı diğer önemli kaynak Tiflis'te çıkan *Zarya Vastoka* isimli gazetedir" (Akt. Alakom, 1998: 40). "Kürt Kadın Komitesi" başlığı ile yer alan haberin yazarı belirtilmemektedir. 1929 yılında kaleme alınan bu haberde kadın yazar şunları aktarmaktadır;

Büyük olayların meydana geldiği 1919 yılında, Kürt aydınlarının desteği ile birkaç kültürel örgüt ile beraber Kürt Kadınları İlerleme Komitesi kuruldu. Kürt kadınlarının enlektüel düzeyini geliştirmek, maddi durumlarının ve toplumsal yaşamlarının değişmesi için çalışmak ve onlara yardımcı olmak hedefi ile kuruldu. Ama bu komitenin çalışmaları uzun sürmedi. Konstantinopolis

milliyetçilerinin hilekarlıkları ve soruşturmaları yüzünden dernek tüm şubeleri ile beraber kapatıldı (Akt. Alakom, 1998: 40).

Bu haber metninde derneğin birden çok şubesi olduğunu görebiliyoruz. Fakat nerede açıldılar ne tür faaliyetler yürüttüler bu konuya dair maalesef yeterince bilgi yok. Derneğin hangi zaman dilimi içerisinde ne kadar faaliyet yürüttüğü tam olarak ne zaman kapatıldığı konusunda da bilgi sahibi değiliz. Bir yandan iddialı bir şekilde ortaya çıkan bir kadın örgütünün bir devlet-politik baskı ile kapatılması Kürt kadınlarının diğer Osmanlı kimliklerine nazaran (Türk-Sunni) çok daha zor şartlarda olduklarını göstermektedir. Bilgi eksikliği ve ulaşılamaz oluşu aslında birşeylerin yapılmadığını değil, bu haberde de görüldüğü üzere yapıldığının ama kanıtlarının, tanıklarının kalmadığını göstermektedir. Buradaki bilgi eksikliği bambaşka şeyleri de anlatmaktadır; baskı altında kalan Kürtlerin ve Kürt kadınların çeşitli sorunlarla baş etmek zorunda kaldığı ve bu zorlukların sonunda tarihlerinin eksik kalması.

Faaliyetleri hakkında sınırlı sayıda bilgi olsa da cemiyet hem ilk olması açısından hem birçok konuya değinen tüzüğündeki milliyetçi öğeler açısından detaylı olarak bu çalışmanın analiz bölümünde incelenecektir.

Bu çalışmaya konu olan zaman aralığında (1898-1919) çalışmanın konusu itibari ile Kürt kadınlarının Osmanlı dönemine ait yaşamlarının bir tarih anlatısı yapılmayacaktır. Fakat mevzu bahis olan dönemde Kürt kadınların kendileri hakkında neler söylediklerinin ve Kürt milliyetçi erkeklerin kadınları nasıl tanımladığı üzerine öngörülen metinler üzerinden analiz edilmeye çalışılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ERKEN DÖNEM KÜRT BASININDA TOPLUMSAL CİNSİYETİN İZİNİ SÜRMEK

1. Dil-Söylem, İktidar ve İdeoloji İlişkisi

Dil, toplumsal yapı içerisindeki, iktidar ve ideolojik ilişkilerin ortaya çıkmasında ve yeniden üretilmesinde temel bir yere sahiptir. Dilin kendisi toplumsal yapı içinde gerçekleşen olaylar silsilesini sadece tarafsız bir biçimde tanımlama işlevinin aksine onları doğrudan kuran, mana yükleyen ve kendi dolayımıyla yeniden ve yeniden üreten bir mekanizmadır. Dili bir semboller toplamı ya da sesler ahengi, bir iletişim sistemi ya da bir anlamlandırma sistemi olmanın ötesinde güç ve iktidar ilişkilerinin üretildiği bir alan olarak ele alan sosyal teori söylemin ve söylem analizinin eleştirel bir teori olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Dilbilim alanının öncü çalışmalarını ortaya koyan İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure, dili düşüncelerin ifade edilmesinde kullanılan bir tür “göstergeler” sistemi olarak ele alır. Saussure, dil (langue) ile söz (parole) arasında bir ayrım yaparak, dilin toplumsallığını, sözün ise dilin bireysel düzlemde gerçekleşme alanı olarak tanımlamaktadır (Dağdaş, 2003: 50; Sancar, 2014: 89). Saussure’ün lingüistik kavrayışında “bir işaretler sistemi” olarak tanımlanan dilin gösteren ve gösterilen arasındaki rabitanın “keyfi” yani dışsal bir etkiden uzak olması yaklaşımı dilin anlam üretimi noktasındaki yaklaşımlarında belirgin değişikliklere gidilmesine yol açmıştır. Bir başka deyişle, eğer gösteren ile gösterilen arasındaki ilişki sabitlenemez bir ilişki içinde ise anlamın üretimi de farklı tarihsel momentler içinde ele alınabilir ve zorunlu olarak değişkendir (Dağdaş, 2003: 52; Durna ve Kubilay, 2010: 48-49). Saussure’ün dilin kendi içinde var olan değiştirilemez yapısına yaptığı vurguya ve dil içinde herhangi bir biçimde bir iktidar sorunun olup olmadığı sorusuna eğilmemesine rağmen, kendisini takip edecek olan Levi Strauss, Roland Barthes gibi yapısalci düşünürlerin çalışmalarına bir zemin oluşturduğu kuşku duyulmayacak bir gerçekliktir (Durna ve Kubilay, 2010: 49-50; Sancar, 2014: 104).

Dil ile ideoloji arasında doğrudan bir ilişki kuran ve ideolojinin dil vasıtasıyla yeniden üretildiğinin altını güçlü bir vurgu ile çizen isim Sovyet filozof V.N. Voloshinov’dur. Yazar göstergeler olmaksızın ideolojinin var olamayacağını öne sürmektedir.

Voloshinov'a göre "göstergelerin nüfuz sahası ve ideoloji aynı yer ve zamanı kapsayan şeylerdir" (Eagleton, 1996: 270). İdeolojiye bakışta dili merkezine alan Voloshinov'a göre "nerede bir gösterge varsa orada bir ideoloji vardır" (Akt, Dağtaş, 2003: 29). Eagleton'a göre, Voloshinov'un çalışmalarının ortaya koyduğu şey, "karşıt toplumsal çıkarların göstergeler düzeyinde" biçimlendiği ve "toplumsal iktidarın" dil dolayımıyla kurulmasına yapılan vurgudur. Söylem kuramı çalışmalarında öncü isimlerinden biri olan Voloshinov, Eagleton'ın deyiimiyle "toplumsal iktidarın dil içinde nakşedilmesine" dair ilk somut çalışmaları ortaya koyan isimdir (1996: 71-72). Voloshinov'a benzer şekilde Bakhtin de dilin bir tür iktidar mücadelesi alanı olduğunu vurgular çalışmalarında (Durna ve Kubilay, 2010: 51).

İngiliz Kültürel Çalışmalarının önemli isimlerinden biri olan Stuart Hall, ideolojiyi manalar çerçevesinde gerçekleşen bir mücadele alanı olarak tanımlar. Hall'e göre ideolojiler "izole olmuş kavramlardan oluşmaz, farklı öğelerin farklı anlamlar setinde eklemelenmesinden oluşur" (Larrain, 1994: 74). Hall, Gramsci'nin "hegemonya" kavramından hareketle söylemler içindeki mücadeleyi bir "ekleme" mefhumu ile açıklar. Hall, Voloshinov'un aksine, ideoloji ve dilin birbirleri ile çok yakından ilgililerinin bulunduğunu vurgulamasına karşın, bu iki kavramın "bir ve aynı" şey olmadığını altını çizer (Hall, 2005: 107). Söylemin kendisi bir toplumsal mücadele alanı olsa da ideoloji zorunlu olarak bir sınıfa ait ve o sınıf tarafından üretilen bir kavram olarak ele alınamaz. Zira Hall'e göre farklı toplumsal kesimler ya da güçler herhangi bir göstereni verili anlam sisteminden koparmak için ideolojik bir mücadele yürütebilir, farklı bir anlam(lar) zincirine yeniden eklemleyebilir (Hall, 2005: 108). Hall'e göre hegemonyanın sağlanmasında ideoloji başat bir rol oynar;

Gramsci, hegemonyanın yalnızca bir yönetici sınıf (ya da daha ziyade yönetici sınıf fraksiyonların bir ittifakı, bir "tarihsel blok"), tabii bir sınıfı kendi çıkarlarına uyum göstermeye zorlamaya muktedir olduğu zaman değil, bu tabii sınıflar ve bütün olarak toplumsal formasyon üzerinde "total bir toplumsal otorite" uyguladığı zaman da var olduğunu savunur. Başat sınıf fraksiyonları yalnızca yönetmekle kalmayıp *yönlendirdikleri*-önderlik ettikleri-zaman "hegemonya" işler haldedir: Yalnızca zor kullanma gücüne sahip oldukları

zaman değil, aynı zamanda sürüp giden yönetimlerine tâbi sınıfların rızasını kazanacak ve bu rızayı hâkim kılacak şekilde aktif olarak örgütlendikleri zaman. Nitekim hegemonya güç ve iktidarın bir bileşimine dayanır (2005: 213-214).

Dolayısıyla egemen sınıfların oluşturdukları gerçeklik tanımları ve söylemleri tâbi olanlar üzerinde bir dayatmaya mahal verir. Buradan hareketle Althusser'in devletin zora dayalı aygıtlarının aksine, ideolojiye dayalı ve görünürde zoru içermeyen ideolojik aygıtlar olarak tanımladığı (medya, kültür ve eğitim kurumları gibi) failer aracılığıyla hegemonyanın inşa edildiği ve üst yapıya ait ideolojik aygıtlar tarafından yeniden üretildiğini söyleyebiliriz (2003: 167-173).

Klasik Marksist kuram ve onun savunucularının dile getirdikleri, proletaryanın devrimci bilince sahip olmasıyla birlikte burjuva egemenliğinin yok olacağı ve dolayısıyla "ideolojisiz" bir tür "kendiliğinden doğru" vasıtasıyla yeni toplumun kurulacağına dair varsayımının karşısında, liberal ideoloji kuramlarının "demokratik idealin" yaygınlaşması ile ideolojinin sonunun geldiği yönündeki belirlemelerinin her ikisi de "ideolojinin olası tüm temsil biçimlerini kurucu olarak" konumlandırmadığı açıktır (Çelik, 2005: 18-19). İdeolojinin maddiliğine yapılan vurgu ve ideolojinin dil felsefesi ile yeniden kurgulanışı hem ideolojiye yeni bir boyut kazandırmış hem de dil, söylem, iktidar ve ideoloji momentlerinden hareket edilerek söylem kuramlarının gelişime katkı sağlamıştır.

Söylem teorisi içinde Foucault, Laclau ve Mouffe'un oldukça önemli bir yeri bulunmaktadır. Foucault'un söylem yaklaşımının temelinde bilgi ile dil arasında kurulan ilişki başat rol üstlenmektedir. Bilgi dil aracılığıyla üretilir ve bu bağlamda dilin anlam yaratma ve bu anlamlara yön verme gibi bir işlevi vardır. Foucault, iktidarın bilgiden ayrıksı düşünülemeyeceğinin altını çizerek, bilginin sürekli olarak "iktidar etkisi" yarattığını vurgular (Larrain, 1994: 130-131). Foucault'a göre, söylem kendi başına "doğru ya da yanlış", "bilimsel ya da ideolojik" olamaz, önemli olan söylemsel kuruluşun hangi koşullara göre belirlendiği ve bağlamsallığıdır. Foucault'un iktidar

kavrayışı, iktidarın “mikro ilişkilerini” açığa çıkarmak üzerine kurgulanmıştır, bu bağlamda “iktidarın bireylerin hücrelerine nüfuz ettiği alanlar” ve “iktidarın küçük ölçekli işleyişleri” üzerinde durur. Modern iktidarın üzerine kurulu olan “mikro” işleyiş biçimleri Foucault’un “bioiktidar” mefhumuyla somutlanmaktadır. Foucault’un bu iktidar kavrayışı eş zamanlı olarak modern toplumun işleyişine dair bir yaklaşımı da beraberinde sumaktadır ki bu dilin ve söylemin merkeziliğine vurgu yapar (Larrain, 1994: 130; Durna ve Kubilay, 2010: 52).

Söylem teorisi bağlamında bahsedilmesi gereken iki isim ise Laclau ve Mouffe’dur şüphesiz. Laclau ve Mouffe’un söylem kuramı esas olarak Gramsci’nin hegemonya kavramından hareketle kurulur. Ancak yazarlar, Foucault’un söylem kavramını ve Althusser’in “üstbelirlenim” kavramını revize ederek, alt yapı ve üst yapı kategorilerini bir anlamda aynı söylemsel süreçlere dahil ederek eklemlenimin altını çizerler. Bir diğer ifade ile bu kategorilerden birinin bir diğeri üzerinde etkili belirleyici olmayacağını vurgularlar (Çelik, 2005: 29). Laclau ve Mouffe, bütün söylemsel pratiklerin maddi karakterlerine vurgu yaparak, söylemi salt dilsel pratiklere içkin bir kavrayış olarak algılamaz, onu toplumsal fenomeni de kapsayan bir bütünsellik içinde ele alırlar (Laclau ve Mouffe, 2012: 73-74). Yazarlara göre, söyleme dayalı olan ve söyleme dayalı olmayan pratikler arasında bir ayrımın yapılması söz konusu değildir ve vurgulandığı üzere tüm nesnelere “söylem nesnelere olarak oluşturulmuş” ve her söylem maddi bir karaktere sahiptir, “toplumsal ilişkiler ve çelişkiler” de dahil olmak üzere toplumdaki her şey söyleme dayalı olarak oluşur (Larrain, 1994: 193-140).

Laclau ve Mouffe’un söylem kuramı çerçevesinde toplumsal yapı içerisinde herhangi bir kimliğin önceden verili ve evrensel nitelikler taşıması söz konusu değildir. Laclau’nun gösterileni olmayan gösterge “boş gösteren olarak tanımladığı, bir gösterenin aynı anda hem bir gösterilene iliştilirilmiş olmaması hem de bir anlamlandırma sisteminin parçası olması durumu, tikelin kendi taleplerini gündeme getirmede evrensel bir sunumu engelleyen ve aynı zamanda radikal demokratik hareketin gelişimini sağlayan bir momente işaret etmektedir (Laclau, 2012: 9). Özetle

Laclau ve Mouffe'un kavrayışına göre, toplumsal yapı içindeki politik ya da kimliksel taleplerin tamamı kendilerini söylemsel bir düzlem içinde var ederek ortaya koyarlar. Foucault, Laclau ve Mouffe gibi isimlerin söylem kuramına dair yaklaşımlarını kısaca bu çalışma kapsamında aktarmamıza rağmen, çalışmada özellikle medya metinlerinin çözümlenmesinde ve medya metinleri üzerinden eleştirel söylem çözümlemesi esas alınacağından kısaca eleştirel söylem analizinde de bahsetmek yerinde olacaktır.

Medya metinleri üzerinden yapılan söylem ve eleştirel söylem çözümlemesinde bahsedeceğimiz bazı önemli isimler söz konusudur. Eleştirel söylem çözümlemesi temel olarak, yukarıda kısaca tartışmaya çalıştığımız iktidar, güç, hegemonya, dil, ideoloji, bağlam gibi alanlar içinden yapılan bir analizdir. Eleştirel söylem analizi temel olarak aslında bir ideoloji ve iktidar çözümlemesidir. Eleştirel söylem çözümlemesi içinde farklı yönelimlerin varlığı bir gerçeklik olarak karşımızda dursa da Fairclough ve Wodak eleştirel söylem analizinin bazı ortak müştereklerine dikkat çekerler. Yazarlara göre bunlar, tarihsel sorunlarla ilgili olmak, iktidar ilişkilerini sorunsallaştırmak, söylemin inşa edici rolünün altını çizmek, söylemin ideolojik yanına vurgu yapmak, tarihsellik ve metinler arası bağlantılara ve son tahlilde söylemin açıklayıcılığı ve toplumsallığı olarak özetlenebilir (Akt, Durna ve Kubilay, 2010: 62-63).

1.1.Çalışmanın Yöntemi ve Kavramsal Çerçeve

Bu çalışmada geç Osmanlı dönemi içerisinde çıkartılmış iki gazete ve üç dergide yer alan makaleler ve haberler analiz edilmeye çalışılacaktır. Gazeteler; ilk Kürtçe gazete olan *Kürdistan* gazetesi (1898-1902), Kürtlerin ilk cemiyeti olarak bilinen Kürt Teavün ve Terakki Cemiyetinin gazetesi olan *Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi* (1908-1909) ve Kürt Teali Cemiyeti'nin yayın organı olan *Jin* (1918-1919) dergisi olarak seçilmiştir. Dergiler ise Kürt tarihinin ilk dergisi olan *Roj-î Kurd* (1913) ve bu dergi kapatıldıktan sonra devamı niteliğinde çıkan *Hetawî Kurd* dergisi incelenecektir. Her iki gazetenin ve üç derginin de transkripsiyonları mevcuttur. Türkçe ve Kürtçe olarak yazılan

metinler özellikle Mehmet Emin Bozarslan'ın çevirileri ile mevcuttur. *Kürdistan* gazetesi, *Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi* ve *Jin* dergisi Mehmet Emin Bozarslan'ın İsveç Upsala'da, Deng Yayınevi tarafından basılan transkripsiyonlarının orijinal hali ile incelenecektir. *Roj-î Kurd* dergisi için Kürdoloji Çalışma Grubu'nun bir çalışması olarak İstanbul'da Kürt Dil Enstitüsü Yayınları (Kürdoloji Grubu, 2013) tarafından basılan baskısı kullanılacaktır. *Hetawî Kurd* ise Ahmet Alan'ın derginin transkripsiyonu ve değerlendirmesi ile beraber Avesta Yayınlarından çıkan kitabı kullanılarak analiz edilecektir (Alan, 2017). *Hetawî Kurd*'un 6-7-8 ve 9.sayıları maalesef henüz bulunabilmiş değil. Bu yüzden diğer sayıları esas alınacaktır. *Kürdistan* gazetesinin yayınlanmış 31 sayısı, *Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi*'nin dokuz sayısı, *Jin* dergisinin 25 sayısı elimizde mevcuttur. *Roj-î Kurd* ise dört sayı basıldıktan sonra kapandığı için dört sayısı, *Hetawî Kurd*'un yedi sayısı mevcuttur. Bu çalışmada belirtilen gazete ve dergilerde kadın temalı tüm metinler ve cinsiyet olgusu taşıyan anlatımlar analize tabi tutulacaktır.

Bu çalışmada eleştirel söylem analizi esas alınacak olsa da eleştirel söylem analizine geçmeden önce incelenecek olan medya metinlerindeki (gazete ve dergilerin) kadın meselesinin tartışılmasına dair basit bir içerik analizi öncelikle yapılacaktır. Medya metinlerinin gazete-dergilere göre dağılımı, metin yazarlarının cinsiyeti, konuya dolaylı ya da doğrudan değinilip değinilmediğine ilişkin veriler, medya metninin türü gibi basit bir içerik analizi daha sonra eleştirel söylem analizini kolaylaştıracak bazı basit ama kullanışlı bilgiler sunacaktır. Basit içerik analizinin diğer bir parçası olarak kadın meselesinin medya metinlerinde hangi temalar vasıtasıyla kendine yer bulduğunun (Örneğin, Vatan, Namus, Toprak, Kahraman vb.) incelenen gazete-dergilere göre dağılımı yapılacaktır. Bu basit içerik analizi benzer şekilde söylem analizini destekleyici veriler sunmasının yanı sıra söylem kategorilerinin belirlenmesini de kolaylaştıracaktır.

Basit içerik analizinden sonra belirtilen gazete ve dergilerdeki kadın temalı tüm metinler eleştirel söylem analizi yöntemi ile çözümlenecektir. Söylemin bir iktidar ve

ideoloji çözümlenmesi olduğunu temel alarak ve bunun da dil üzerinden gerçekleştirildiğini yukarıda söylemin kısa serüvenini anlattığımız bölümde belirtmiştik. Bu çalışmada medya metinlerinin analizine odaklanacağından esas olarak Teun A. Van Dijk'ın (1988; 1991; 2001) eleştirel söylem analizi modeli esas alınacaktır.

Söylem analizinin tarihsel arka planını antik Yunan'daki retorik çalışmalarına kadar götürmek mümkündür nitekim aslında retorik analizini de içeren söylem analizi 1960'lardan itibaren klasik retorik çalışmalarının yeniden farklı disiplinlerden beslenerek yorumlanması ile ortaya çıkmış bir analiz modelidir (van Dijk, 1988: 18). Söylem analizi çalışmaları 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle disiplinler arası bir yeni model olarak gelişmiştir. Linguistikten retorik çalışmalarına, tarihten sosyolojiye ve medya çalışmalarından antropolojiye kadar geniş bir yelpazeden birçok disiplinin bir arada kullanıldığı bir analiz modelidir (van Dijk, 1998: 17). Söylem temel olarak bağlama ilişkin bir eylemdir ve dolayısıyla toplumsal ve ideolojik olandan ayrı değerlendirilemez aksine söylemin temel amaçlarından biri söylem metnindeki toplumsal ve ideolojik ilişki ağlarını ortaya çıkarmaktır.

Van Dijk'ın söylem teorisine yaptığı en önemli katkılardan biri “bilişsel” model önerisidir. “Buna göre, ideolojik yapılar söylemi icra edenlerin zihninde belirli kalıplar, şemalar oluştururlar ve bu da üretilen söyleme doğrudan yansımaktadır” (Fairclough, 1995: 29). Söz konusu bilişsel yapının gelişmesinde toplumsal ilişkiler, gelenek, güç ve iktidar ilişkileri doğrudan etkili olmaktadır. Başka bir ifade ile toplumsalın kendisi bilişsel yapıyı oluşturmakta ve o da dil vasıtasıyla söyleme yansımakta ve var olan toplumsal ilişkileri söylem vasıtasıyla yeniden üretmektedir.

Van Dijk'e göre eleştirel bir söylem analizi belirli özellikler taşımalıdır;

Eleştirel söylem analizi sosyal bir problem ya da politik bir meseleyi konu almalıdır, disiplinler arası olmalıdır, betimleyici değil, yapılar arası ilişkileri sorgulayan ve derinleştiren bir formda olmalıdır, söylemi çözümlerken güç,

iktidar ve diğer toplumsal-ekonomik ve politik ilişkileri dikkate almalıdır (2001: 353).

Yukarıda verilen nitelikler çerçevesinde eleştirel söylem analizi aynı zamanda tarihsel bir analiz olmak zorundadır. Van Dijk medya metinlerini incelerken metinleri bir söylem nesnesi olarak ele alır ve onları temel olarak iki kategoride inceler; bu kategoriler makro ve mikro kategorilerdir. Makro kategori medya metninin şematik ve tematik olarak birlikte ele alınmasını merkeze alırken mikro yapıda medya metninin dili, retoriği, tümcelerin yapısı, söz dizimi, anlam ve bağlam ilişkileri ele alınır (van Dijk, 1988: 26-34). Dolayısıyla söylemin kendisi ile birlikte üretilme pratiklerini de disiplinler arası bir yolla analiz etmek, dönemin tarihsel ve politik bağlamı içerisinde oluşturulan söylemin yapılarını ortaya çıkarmak bu çalışmanın temel amaçlarından biridir.

Bu çalışmada değerlendirmeye konu olan metinlerin hangi iktidar araçlarını ve koşullarını oluşturmak için dillendirildiği, yazılan metinlerin dil ve yazı aracılığı ile neyi ima ettiği analiz edilmeye çalışılacaktır. Kadın ve erkek cinsiyet rolleri kapsamında yapılacak olan eleştirel söylem analizi, feminist söylem eleştirisinin katkılarıyla ortaya çıkan dilin erilliği ve erkek iktidarının dil ile olan bağlantısı bağlamında yapılmaya çalışılacaktır.

2. Geç Osmanlı Dönemi (1898-1919) Kürt Basınında Toplumsal Cinsiyet Meselesi

Milliyetçilik tipik olarak, erkekleştirilmiş hafızadan, erkekleştirilmiş aşağılanmadan ve erkekleştirilmiş umuttan doğmuştur. Cynthia Enloe

Modernizm tartişmaları ile beraber ortaya çıkan milliyetçilik ve ulus-devlet fikri beraberinde getirdiği yeni yaşam formunda hayatın birçok alanında kökten bir değişim talep etmiştir. Bu taleplerin ortaya koyulması ve sahiplenilme çağırısı da çoğu zaman erkekler tarafından dile getirilmiştir. Bir erkek akılı ürünü olarak milliyetçilik ve onun

yönetim hali ulus-devlet kendi ikna gücünü ve var olma savaşını her ne kadar rasyonel temeller üzerinden rasyonel talepler ile kursa da bu ilkeye bağlılık ve devamlılık milliyetçiler tarafından inşa edilen manevi duygular ile devam ettirilmiştir. Aşk, özlem, kavuşma, sevgili gibi neredeyse 20.yüzyıla kadar ilahi güçlerde ve kişide (kadında) somutlaşan duygular, milliyetçilik ile beraber vatan sevgisine eklenmiştir. 19.yüzyıldan itibaren, sınırları belli olan ve içinde birbirine “benzeyen”, kendilerini “biz” olarak tanımlayan toprak parçası (vatan) aşk, özlem, kavuşma gibi kadına duyulan duyguların yeni nesnesidir. Ancak bu yeni nesne kendi başına, müstakbel bir nesne değil bilakis kadınla da özdeş kılınacak olan bir nesnedir artık. Dünyanın farklı yerlerinde vatana ya da ulusa duyulan özlem ve aşkın yolu sıklıkla kadınla kesişmiştir. Modern uluslar çağında ulusa ve onun üzerinde yaşadığı toprak parçası olan vatana karşı büyütülen tek his aşk, özlem ya da sevgi değildi şüphesiz ama yine önemli ölçüde kaynağını bu üçlemeden alan ve hisleri korumak adına başta namus olmak üzere, onur, haysiyet, şeref, şan gibi birbirine manaca yakın olan kavram setleri de ulus-vatan-kadın formülasyonu etrafında kuruldu.

Tüm ulus ve vatan anlatılarında ve pratiklerinde olduğu gibi ulus-vatan-kadın arasındaki eklemli söylem Kürt uluslaşma süreci içinde de tatbik edilmiştir. Osmanlı tebaası olarak uzun yıllar Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Kürtlerin 19.yüzyılın sonları ile başlayan milliyetçilik serüvenleri 20.yüzyılın başlarında hızlanmış ve bir Kürt ulus-devleti (Kürdistan) kurabilmek amacı ile çalışmalar yapılmış, bu çalışmalar çıkarılan yayınlara taşınmıştır. Bu bölümde aynı anda Kürt uluslaşma sürecine de tekabül eden Osmanlı dönemi Kürt basınının da toplumsal cinsiyet söylemi dönemin Kürt dergi ve gazeteleri üzerinden analiz edilecektir. Bu bağlamda *Kürdistan* gazetesi, *Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi*, *Roj-î Kurd*, *Hetawi Kurd* ve *Jin* dergilerindeki yazılar toplumsal cinsiyet nazarında analize tabi tutulacaktır. Belirtilen yayın organlarında yer alan metinlerdeki toplumsal cinsiyet söylemi belirlenen temel temalar etrafında incelenecektir. Araştırmaya konu olan yayın organlarındaki metinlerde en sık rastlanan temalar, “Namus”, “Yiğitlik”, “Vatanseverlik”, “Arzu Nesnesi”, “Ana”, “Ulusun

devamı ve vatanın neredeyse kendisi” olarak belirlenmiştir. Bu temalar gazete ve dergilerde mutlak suretle birbirlerinden müstakil bir biçimde değil aksine çoğu zaman aynı anda ve eklemli bir içerikte karşımıza çıkmaktadırlar. Temalar metinlerde müspet ya da menfi olarak kendisine yer bulmuş ve *Kürdistan* gazetesinden, *Kürt Teavün ve Terakki Gazetesine*, *Roj-i Kurd* ve *Hetawî Kurd'dan Jin* dergisine kadar milliyetçiliğin değişen seyrinin etkisiyle toplumsal cinsiyet söylemi de değişmiş, eski Kürt yazınında yer alan aşk şiirleri, şarkıları vatan aşkı için yazılmaya başlanmış, adı anılmayan kadınlar yazılara konu olmaya başlamıştır. 1898-1919 yılları arasında Kürt basınındaki toplumsal cinsiyet söylemi Osmanlı kimliğine sahip çıkma isteğinden ulus-devleti kurmaya kadar geniş bir yelpazede yer tutmuş, bazen satır aralarında bazen uzun makalelerde tartışılmıştır. Bu basın yayın organları nasıl ve hangi söylemlerle kadın kimliğinin kurulmaya çalışıldığına, dönemin cinsiyet anlayışına dair metinler sunmaktadır. Vatan, anne, kadın, toprak, namus, kahramanlık, cahillik gibi temalar etrafında tartışılan “kadınlık” meselesi milliyetçilik temalarının sabit bileşenleri olarak Kürt basınında yerini almıştır.

2.1.Toplumsal Yasadan Kadın Bedenine: “Namus”

Namus kavramı kökeni itibari ile Latince *nomos* kelimesinden gelen ve kurallar-kaideler zinciri, toplumsal yasalar (Kalav, 2015: 6) anlamına gelen bir kavramdır. Kavramın Türkçedeki kullanışıyla “namus” doğrudan aynı anlamda değildir çünkü “namus” Türkçede toplumsal ahlak kuralları ve bu kurallara bağlılık gibi anlamların yanı sıra “ıffetli” olma anlamına gelir. “İffet” ise doğrudan cinsel bir gönderme yaparak, cinsel bir bağlamda toplumsal kurallara bağlılık anlamına gelir. Yani, bir başkasının dokunmaması gereken şeyi manasındaki “ırz” kelimesiyle aynı manadadır. Her ne kadar ilk kullanımı toplumsal bir gönderme yapsa da yaygın anlaşılabilirliği doğrudan “ıffet” ve “ırz” ile sınırlanmış ve bu iki sözcük de kadının korunması gereken ya da kadında korunması gereken bir alan olarak anlaşılmaktadır. Dolayısıyla namusun vatanla birlikte kullanılma konteksi *nomosun* sınırlarını erkek lehine daraltan ve kavramı kadın cinselliğine yaklaştıran bir muhtevadadır.

Nomos kavramı da sadece Türkçe de değil diğer batı dillerinde de *honour, purity, honneur, pureté* gibi sözcüklerle kadın aleyhine bir daralma yaşamış, zamanla kural ve kaidelerin, toplumsal işleyişin “düzeni” içerisinde sadece kadına indirgenmiş, erkeğe bu namusun “koruyucu-kollayıcı” görevi verilmiştir. Kadın bedeninin kontrol altına alınmaya çalışılması, erkek iktidarının kadın üzerinde kendisini var etmeye başladığı dönemlerin uzaklığına dayanmaktadır. Birçok kavram ile bütünleştirilip bir beden olarak kadında vücut bulan namus kelimesi, kadının korunması gereken bedeniyle beraber bir toplumsal düzen sembolüdür aynı zamanda. Toplumun devamlılığı ve istikrarı, bir anlamda toprağın güvenliği kadının namusu olarak özdeşleştirilmiş, “ötekilere” karşı hem bir savunma nesnesi hem bir koruma nesnesi haline getirilmiştir namus. Sadece cinsellik ve cinsel davranışlarla sınırlı olmayan namus olgusu, bir bütün olarak kadınların davranışlarını denetleme ve kontrol altında tutma mekanizması olarak işlemektedir. Aile içerisinde ailenin erkekleri tarafından (dede, baba, abi, amca...) uygulanmaya konulan toplumsal denetim mekanizması olarak namus, mahalleden başlayarak sokakta tanınmayan insanların dahi dahil olduğu bir ayıplama, yargılama ve koruma olgularıyla devam ettirilen bir denetim mekanizması olarak sınırları ve mekanları aşan bir kavram haline gelmiştir.

Zaman içerisinde namus kavramına yüklenen misyonlar da kadın-erkek eşitsizliğini devam ettirerek ulus-devletin “ihtiyaçlarına” göre farklı veçhelere bürünmüştür. Namus, ulusun bir erillik imgesi ile vatanın dışıl tanımlamalarla yer bulmasında önemli bir kavramdır. “Kökleri İslam düşüncesinde bulunan namus kavramı, milletin dinsel bir cemaatten ulusal bir cemaate dönüşmesiyle beraber dinsel anlamından (*namus-ı İslam*) koparılarak ulusal bir anlam kazanmıştır (*namus-ı İran*²⁷)” (Najmabadi, 2016: 131). İslam namusundan ulus namusuna bu geçiş sürecinde kavram her ne kadar kendine içkin olarak kullanılmaya devam edilse de birçok alanda kurulan yeni

---

²⁷ Afsaneh Najmabadi bu değerlendirmeyi İran milliyetçiliği üzerinden dile getirirse de şeriat kurallarına yönetilen ve İslami bir toplumsal düzen içerisinde yaşayan Osmanlı devleti milletleri için de aynı paralel değişimi görmekteyiz. Bkz. Najmabadi, Afsaneh. (2016).

söylemlerle beraber vatan aşkı söylemine yedirilerek yeni bir çağrışım olgusu haline gelmiştir. Najmabadi'nin cümleleriyle, “kadının korunmasına dair başlı başına bir söylem yarattı; yabancıların emellerine, tacize, tecavüze karşı korunmaya muhtaç bir vücut ve namus bekçiliğini milliyetçiliğe yükleyen yeni bir namus söylemi doğurdu” (2016: 133). Bu anlam değişiminde belki de en göze çarpan ve görünür olan bir vatan algısı ile beraber ortaya çıkan modern ailenin ve ulus-devletin ulusu bir kadın bedeninde cisimleştirmeye çalışması ve ulusun sınırlarını bir kadın bedeninin sınırları olarak çizmeye çalışmasıdır. Bu noktada kadına yönelik yapılan herhangi bir dış saldırı ulusa yapılmış sayılmış, ulusa yapılmış bir saldırı ise “namus” saldırısı olarak kavramsallaştırmaya çalışılmıştır. Her ne kadar feodal düzenlerin bir ögesi olarak görülse de namus olgusu ulus devletlerde farklı bir kalıp içerisine alınmıştır. Bir toplumsal ahlak normu olarak “cinsiyetsiz namus” (haysiyet, onur, şeref anlamları kast edilerek erkekleri de kapsayan bir kavram olarak), modern aile tahayyülü ile beraber sevgi sözcüğü eşliğinde anılmaya başlanmış, cinsiyetsizleştirilmiş kadın bedenlerinin doğal olarak yapması ve vatan için gönüllü olarak kabul etmesi gereken kurallar bütününe dahil edilmiştir. Serpil Sancar ulus devlet tahayyülü içerisindeki kadın bedenlerinin çoğu zaman aseksüel olduğunu belirtir ve ekler;

Ulus-devlet projelerinde evlilik siyasi bir proje değil, kişisel ve duygusal bir seçimdir. Erken dönem romanlarında kahramanların cinsel arzuları, kadın veya erkek fark etmez, yıkımla sonuçlanır, mutlu bir evliliğe ulaşmaz...Modern erkeklerin yoldaşı olmayı kabul eden kadınlar “cinsiyetsiz” kadınlar olurlar; cinsellikleri ve arzuları yok olur, vatan aşkı dışında başka bir aşka yer kalmaz. Modern kadın arkaik eril zihniyetteki gibi, et, makine, hizmetçi olmaktan çıkar, vatanın annesi, milletin öğretmeni olur. Modern Türk kadını, sade, ciddi, Batıcı değerlerden uzak, cinselliği belirsiz, bireysel aşk yerine milli ideallere bağlılığı olan bir aktördür (2017: 138-140).

Her ne kadar Sancar son cümlede Türk kadınına atıf yaparak söylese de milliyetçilik serüvenleri ve hayalleri uzun yıllar aynı yönde ilerleyen Kürtler ve Kürtlerin milliyetçilik tahayyülündeki kadın ve ulus imgelemi aynı yönde ilerlemiştir. Sancar'ın sevgi ve cinsellik kavramları üzerinden belirttiği gibi;

Cinselliğin sevgi temelinde bir duyguyla düzenlenmeye çalışılması sonucunda namus kavramının önemini yitireceği öngörülmüş; fakat sevgi namusun yerini almak yerine, namusun işleyişinde akraba grubunun ve hanenin oynadığı rolü, ulus devletin iki hayali unsuru olan ulus ve ailenin oynamasını sağlamıştır (2006: 53-54).

3. Kürt Basınında Namus ve Cinsellik Söylemi: “Namûsa İslam’dan Namûsa Millî’ye”

*Ebdulhemid, irz û namusa xwe difiroşin; ser selteneta du roje dinyaye, zaruyen xwe nav sefaletêk musteqbel dihelin; axreta xwe xeyb dikin.*²⁸ Abdurrahman Bedirhan

1989-1919 Kürt basınına toplumsal cinsiyet nazarında bakıldığında incelenen dergi ve gazetelerde en sık rastlanan sözcüklerden biri namus sözcüğüdür. İlk Kürtçe gazete olan *Kürdistan* gazetesinden cumhuriyet öncesi son yayın olan *Jin* dergisine kadar çok fazla kullanılan bu kelime kimi yerlerde “erkekliğe sığmayan davranış”, “toplumsal mertlik, yiğitlik, onur” olarak kullanılırken, milliyetçi düşüncesinin etkisi ile beraber Kürdistan’a sahip çıkma arzusu, kadınların ulus-devlet, modern düşüncedeki yeri gibi konularda geçen yazı ve satır aralarında geçmektedir. Osmanlı kimliğinden ulus-devlet kimliğine geçişte, sahiplenilen toprak ve arzu duyulan devlet algısı değiştikçe namusun da kullanım alanları ve anlamları farklılıklar göstermeye başlamaktadır.

Kürdistan gazetesi (1898), *KTG* (1908-1909), *Roj-î Kurd* (1913) ve *Hetawî Kurd* (1914) gibi dergi ve gazetelerde dönemin ruhunu ve olaylarını taşıyacak şekilde bir namus, bekaret kavramı üzerinde durulmuştur. *Kürdistan* gazetesinde daha çok Osmanlı topraklarının ilhakı ile bütünleştirme, *KTG*’de özgürlük “sarhoşluğu”nun verdiği özgürlüğe methiyeler dizme, *Roj- Kurd* ve *Hetawî Kurd*’da ise milliyetçilik akımının iyiden iyiye hissedilen etkisiyle Kürdistan ve Kürtlük ile olgularda namus ve bekaret kavramını kullanma görülmektedir. *Jin* dergisi ile beraber ayrılıkçı-özerklik

---

²⁸Türkçesi; “Abdulhamit iki günlük dünya saltanatı için ırz ve namusunu satıyor, kendi çocuklarına sefaleti hak görüyor, kendi ahiretini elinden geçiriyor”.

yanlısı talepleri bir arada arayan Kürtler milliyetçiliğin etkisi ile vatanın namusundan ve kadınlardan çok daha fazla bahsetmeye başlamışlardır. *Jin*'de sadece erkekler değil kadınlar da namus ve millet meselesini ele alan söylemler kurmuşlardır.

Kürdistan gazetesinin 12. sayısında yer alan “Girid” başlıklı yazısında Bedirhan, Girid'in Yunanistan tarafından Osmanlı'dan geri almaya çalışmasına Sultan II. Abdülhamit'in sessiz kalmasına tepki göstermiş bunu ırzına ve namusuna sahip çıkamamak olarak görmüş, toprağı gözden çıkarmayı da ırzını ve namusunu satmak olarak görmüştür. Osmanlı imparatorluğu içerisinde topraklara sahip çıkmak bütün tebaanın bir görevi olarak görülmüş, toprağa sahip çıkmak bir namus (nomos) biçimi olarak algılanmıştır. Bu anlamda bir kişinin toprak ile olan sahiplenme bağı ve sorumluluğunu yerine getirememesi, “erkeklığın” bir noksanlık göstergesi olarak algılanmaktadır. Hane halkı örgütlenmelerinin temel özelliklerinden olan toplumun büyümesiyle, ailenin büyüyeceği algısı ile cinsellik hakkındaki tasavvurlar cinselliğe sahip olan bireye değil, topluma verilmiştir. Bu anlamda Bedirhan'ın yapmaya çalıştığı Osmanlı toplumunu (aslında Osmanlı erkeğini) ve padişahı bu konuda duyarlılığa çağırarak bunu ise namus ve ırz gibi toplumun “hassas” olarak bilinen noktalarından bir öfke ve kızgınlık duygusu yaratmaya çalışmaktadır. İrzın doğrudan cinsellikle ilgili bir çağrışım yapması ve bu çağrışımı kadın bedeninde toplaması, toprak ilhakına karşı durmamakla ırza geçmeyi eş değer gören bir algılayış da doğurmaktadır. Aynı yazı içerisinde yapılan bu çıkarım, toprağa sahip çıkmamanın sonuçlarını da yine aynı kavramlarla açıklamaktadır. “Lama lawe xunkar wan, bi waliye Giride. Hingi ew bi wali, Girid yekcar ji dest me derket; we dere gelek Musulman hatin kuştin, irz û namusa wan qurbana zulma Ebdulhemid bi.”²⁹ Girid'i kaybetmenin sonucu olarak Müslümanların ırz ve namuslarının gittiğini kaydeden Abdurrahman Bedirhan, namusun ve Osmanlı topraklarını korumanın anlamında paralellikler kurmaktadır. Buradaki namus bir kadın cinselliğini denetim altına alma mekanizmasından ziyade

---

²⁹ Türkçesi; “Hünkarın oğlu Girid'e vali olduğu zaman Girid elimizden bir kere gitti. Birçok Müslüman öldürüldü. Bu Müslümanların ırz ve namusları Abdülhamit zulmünün kurbanı oldu”.

toplumsal bir norm olarak kullanılmış gibi görünse de bu tek başına bir açıklama değildir. Yazar “Müslümanların ırz ve namusları” ifadesinde açıkça bir toprak parçasının kaybedilmesi ile korunması gereken kadın bekaretinin kaybedilmesi arasında ilişki kurmuştur. İmparatorluğun topraklarına sahip çıkmak ve savunmak her Osmanlı tebaasının görevidir. Fakat bu göreve çağrı yapmak ve insanları manevi olarak öfkeye çağırmak için namus mitosunu kullanmak, “düşman” “gavur” olarak görülen diğer topluluklara karşı en büyük öfkeyi kamçılayacak bir unsur olarak da görülmektedir. Gazetenin 16.sayısında yer alan “Keçen Musulmana bi kuteke direvinin dikin File, irzen wan paymal dikin; malen wan talan dikin...”³⁰ cümlesinde “ötekinin” kirli olan “ötekinin” -ki burada temizlik aslında el değmemiş olma halidir yani bakire olma hali- kirlenmesi bir toprak kaybının neticesi olarak sorunsallaştırılıyor. Başka bir ifade ile toprak ve onun üzerinde kurulu olan ev ve onun içinde yaşayan kadın bir bütün olarak namus olarak algılanıyor ve hem bir toplumsal şahsiyet/onur kaybı olarak görülürken bir yandan ırza gönderme yaparak kadın bedeni çağrışımları da kullanılıyor.

Gazetenin 9.sayıda ise “Yurt-Vatan” başlıklı yazısında Abdurrahman Bedirhan, "Eğer Kürdistan'ın sürekli olarak elinizde kalmasını istiyorsanız ve kadınlarınızla çocuklarınızın perişan ve yoksul olmalarını istemiyorsanız, zalim memurları yurdunuzdan kovmanız gerekir." cümlesi ile 19.yüzyılda Osmanlı tarafından Kürdistan'a atanan memurların bölgeden çıkartılması çağrısını ulusun kırılğan ve korunmaya muhtaç bileşenleri olarak kadınları ve çocukları işaret ederek dillendirmiştir. Ancak yine ülkenin yani Kürdistan'nın korunması ile kadının korunması arasında bir analogi görülmektedir. Gazetenin 26.sayısında Abdurrahman Bedirhan Osmanlı tarafından kendisine verilen bir cezayı anlatırken bu cezaya tepkisini şöyle dile getirmiştir, “İnsana vicdan bakımından üzüntü ve acı verecek olan hükümler, yurtseverlik duygusuna sahip olan namuslu insanları üzeceği gibi, namus ve yurtseverlik yolunda, vatan ve millet uğrunda çarptırılacak bu gibi hükümler ise, tam

---

³⁰ Türkçesi; “Müslüman kızlar dayakla Fileler (Gavur) tarafından kirleniyor, ırzları yağmalanıyor, evleri talan ediliyor...”

tersine kıvanç duyulmasına neden olur.” Yurtseverlik ve namuslu olmak arasında sıkı bir bağ kuran yazar, namus ve yurtseverlik ile vatan ve millet arasında kurduğu ilişkide, namusu vatana, yurtseverliği millete eş değer olarak kullanılmıştır. Kendisine verilen cezayı her ne kadar toplumsal bir *nomos* olarak doğru bulmasa da bu cezaya verdiği tepki ve aslında karşı tarafı hitap ettiği “namussuzluk” en ağır anlamda hükümeti ve organlarını aşağılamaya yönelik bir tutum takınmaktadır. Kendi halkını yani Kürtleri de vatan-namus ilişkiselliği içerisinde duyarlı olmaya çağırmanın ve vatanını seven herkesin bu cezaya kayıtsız kalamayacağını da mesajını vermektedir. Her ne kadar vatandan kasıt Kürdistan toprakları değil de Osmanlı olsa da namus Kürt basınında toprağın “yumuşak karnı”dır.

II. Meşrutiyet ilanı sonrası artan yayıncılık faaliyetleri Kürtler içinde yeni bir dönem olarak okunabilir. Bu dönemde Kürt neşriyatında da bir canlanma görülür. Bu gazetelerden biri olan *Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi*'nde yer alan “Milletin İlk Egemenlik Gelin Alayı”³¹ isimli yazı özgürlüğe biçilen anlamda ve bir pre-milliyetçilik döneminin getirdiği algılayışta meşrutiyeti ve beraberinde getirdiği düşünülen özgürlük havasını kadın bekareti üzerinden bir tanımlamaya gidilmiştir. Bahsi geçen yazıda Ahmed Cemil şunları aktarmaktadır;

Sandıkların sağında solunda masumca yer alan, tekdüzen el değmemiş giysileri ile süslenen sekiz on yaşlarındaki hanım kızlarımız, o sandıkların birer koruyucu meleği ve tüm varlıklarının özgürlüğünün birer güzellik perisi neşesiyle gülüp seviniyorlar, bu beyaz güvercinler...Kutsal özgürlüğün bu güzel manzaraları, milletin ilk egemenlik gelin alayıdır (Cemil, 1908: 7-8).

Gelin olma hali ve kadının bekareti kavramı toplumsal olarak kabul gören ataerki kodlara göre biçimlendirilmiş ve kadının sahip olması zorunlu konulmuş bir masumiyet ve saflık karinesidir. Bu karinede toplumsal roller, kadın istese de istemese de saflığı ve el değmemişlik olarak “bekareti” kutsar ve bu özelliklerin kadında

---

³¹Mehmet Emin Bozarıslan transkripsiyonunu yaptığı KTTG'nde bu yazıya şöyle bir dipnot (54.dipnot) koymuştur; Meşrutiyetten sonra Osmanlı sınırları içerisinde yapılan seçim ve seçim sandıklarının taşınması sırasında yapılan şenlikler, bu başlıkla gelin alayına benzetilmiştir (Bozarıslan, 1998: 114).

bulunmasını zorunlu kılınır. Bu bekaret ve saflık hali tamamen erkeğin iktidarında olan ve “zeval” gelmesi halinde erkekliğin bir sorunu olarak görülen bir kavramdır. Pre-milliyetçi düşüncenin etkisi ile beraber dinsel metaforların modernist, ulus-devlet düşüncesi metaforuna bırakan bu dönemde istibdatın kaldırılması ve yerine meşrutiyetin getirilmesi kadın bedeninin kutsallığı üzerinden nitelendirilmeye çalışılarak el değdirilmemesi ve özenle korunması gereken bir konu olarak anlatılmıştır. Yazarın bu anlamda el-değmemiş betimlemesi, el-değmesi de makul olmayan ve suç sayılacak bir unsur olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Her ne kadar bu betimlemeyi çocuklar üzerinden yapsa da saflığı, el değmemişliği ve masumluluğu kız çocukları üzerinden anlatmaya girişmesi çocukların cinsiyetsizliğini kast etmesi değil aksine çocuk bedeni üzerinden bu kutsallığın daha da büyük bir mevki üzerine taşırılması olarak görmesindedir. Bununla beraber aynı zamanda “milletin” ilk “egemenlik” gelin alayı dediği, yani millet egemenliğini vurgulanıldığı için Kürt ulusal özgürlüğüne de gönderme yapılmıştır.

Hetawî Kurd dergisinde yer alan “Uyan” isimli bir makalede Kürtlere olan sitemini yazar şu sözlerle dile getirirken şu cümleleri kurmuştur;

Zavallı Kürtlüğüm! Sen ne kadar bedbaht ne kadar mensi ve ne kadar mahkursun!... Sen bütün saadetini ulviyetini, şerefini kaybetmiş, şuyul-u asarın cereyan-ı kahrına terk etmiş ve uzaktan bir seyirci kalmışsın. *Üzerinde parlayan, bekaret hüsnüyle alemi meftun eden* geceleri ki gecelerinin o nücümü-füsunkarına çaldırmışsın. Güzel, güzelliği kadar sefil ve giryan topraklarının üzerinde biraz et, biraz kan ve bir ceket (M.N, 1909: 6)

Kürtlerin durumuna dair karamsar bir tablo çizen yazar, yazının başlığında da olduğu gibi Kürtleri uyanmaya ve modernleşme serüvenine katılmaya çağırmaktadır. Fakat kendi ülkesini yani Kürdistan’ı tasvir ederken alemi kendisine aşık eden Kürdistan güzelliğini ülkenin bekaret hüsnüne yani el değmemiş güzelliğine bağlamaktadır. Ülkesini güzel ve füsunkar (büyüleyici) yapan, Kürdistan’ın el değmemiş güzelliğidir. Osmanlı dönemi divan şiirlerinde çokça görülen sevgiliye yazılan şiirler ve tanımlamalar ülkeye, toprağa yazılmaya başlanmıştır. Bu güzelliğin en önemli

parçasını ise vatanın “el değmemişliği” oluşturmaktadır. Bu olgu bir yandan vatanın şimdiye kadar kimsesiz sahipsiz olduğu olgusunu doğururken bir yandan da sahip çıkılması gereken, kollanması ve denetim altına alınması gereken bir nesne haline de getirir. Kadın-vatan bu anlamda aynı kadere sahip olma durumundalar. İkisi de el değmemişlik halini ve saflık durumunu korumak-erkek tarafından kollanmak durumundadırlar. Aksi türlü erkek iktidarının bir alanı olarak bekaretin kaybına (vatanın kaybına) yol açar. *Hetawî Kurd*'un 4.sayısında yer alan “Bismillahirrahmanirrahim” diye başlayan Kürtçe başka bir yazıda Mihemed Zekî bin Mela Celî isimli bir yazar tarafından yazılan “Namûsa millî, ji me ra eger padîşahê manewî ya, hale ew hale îsal çar pênc sal meşrûtiyeta daîma namusa kurda çewan bûye hedef³² (Mela Celî, 1913).” Meşrutiyet sonrası görece özgürlük ortamından herkesin eşit şartlarda ve Osmanlı kimliği etrafında eşit koşullarda yararlanacağı düşünen Kürtler bir süre sonra İTC yönetiminin baskısıyla karşı karşıya kalmıştır. Kürt aydınlarının çıkardığı *Hetawî Kurd*'tan önceki dergi olan *Roj-î Kurd* dergisi kapatılmış, cemiyetlerinin örgütlenmelerine birçok engel getirilmiştir. Yazar burada “milli namus” tanımlamasıyla meşrutiyet dönemi ile gelen özgürlüğü kast etmiş olmakla beraber bu özgürlüklerinin hedef haline getirilişini eleştirmektedir. Namusun milli olarak tanımlanması, namus-a İslam'dan namus'a milliye de geçişin bir aşamasıdır. Toplumsal bir norm ve bir “duygu tetikleyici güç” olarak nomos kavramı artık özgürlük, meşrutiyet, ulus-devlet gibi kavramları nitelemek için kullanılmaya başlanmıştır. Namusun manevi bir padişah olarak tanımlanması ise, karşı konulması suç olunan ve emrettiklerini yapmak zorunda bırakılan tek iktidar güç olarak yeni bir iktidar biçimine yani özgürlüğe aynı misyonu biçtiğinin bir göstergesidir. Fakat arada bir fark vardır: Bu yeni namusun “manevi bir padişah” olması, maddi yaptırımlara değil gönüllülük, arzu, şefkat gibi manevi duygulara hitap eden ve daha “kadınsı” nitelemelerle takdim edilen bir namus nitelemesidir.

---

³² Türkçesi: Eğer milli namus bizim için manevi bir padişahsa, bu 4-5 yıldır Kürt namusunun daimi meşrutiyeti nasıl hedef olmuştur.

Jin dergisinin 9.sayısında “Jin Yönetim Kurulu Yüce Tarafına” isimli yazıda, ismi Midyalı Tanin Monlazade (Bir Bayan Öğretmen diye de altına yazılmış. Tanin Monlazade isminin gerçek olmama ihtimali yüksektir) isimli bir kadın öğretmen tarafından şunlar aktarılmıştır;

Ah, ben ne kutsal ümitlerle öğretmenliğe çalıştım. Bugün o ümidim gerçekleşiyse de özlediğim biçimde güçlü bir bayan öğretmen olamamak bahtsızlığıyla hastalıklıyım. Yurdumun, *namuslu milletimin* ihmal edilen zavallı yavrularının bilgi nimetinden paylarını aldıklarını görmenin ateşiyle yanarım. Gelecek kuşaklarımızı, tüm insanlık ve kişisel haklarına sahip, aydın görüşlü olarak görmek isterim (Monlazade, 1919: 5).

Kadınların da milliyetçilik projelerine katıldıkları bu amaç uğruna çalıştıkları bilinmektedir. “Her ne kadar milliyetçi projelerde kendilerine verilen anlam ve misyon erkeklerin destekçisi pozisyonunda ya da ulusun yeniden üretimi ve inşasında kullanılan ideolojik söylemlerin merkezinde yer alan semboller olarak” (Yuval-Davis, 2016:19) olsa da milliyetçiliğin taşıdığı ruh ve arzu kadınlara da sirayet etmiştir. Yukarıda alıntıladığımız pasaj dergide yazısı çıkan tek kadın yazarın yazısıdır. Bu yazıya derginin 9.sayısının son sayfalarında Türkçe makalelerin en arkasında yer verilmiştir. Kadın yazar yazısının başında yangından dolayı evini kaybettiğini ve bundan mütevellit zor zamanlar yaşadığını ve öğretmenliği icra edemediğini dile getirir. Bu örneği yazının tamamında daha vurgulu konular olmasına rağmen vermemizin sebebi, kadınların millet ve milliyetçilikle kurdukları bağı hangi nitelermeler ile örneklediğidir. Milliyetçilik tartışmalarının ayrılıkçı talepler etrafında çok fazla yapıldığı *Jin* dergisinde bir kadın yazarın milleti “namuslu” olarak nitelmesi, Kürtler arasındaki milliyetçilik tartışmalarının kadınlara da sirayet ettiğinin bir göstergesi olarak okunabilir. Kuşkusuz her milliyetçi programda olduğu gibi bu projeden etkilenen kitle çoğunlukla elit bir kesimdir. Fakat dönemin koşullarına göre öğretmen olmayı başarabilmiş bir kadın olarak “bilgi ve fazilet bakımından pek aşağı bir düzeyde olduğumdan, cesaretsizliğim mazur görülsün” cümlesi ile sadece sembolik bir düzeye indirgemıştır kendisini. Kadın milliyetçilerin destekleyici, sembolik,

genellikle de bastırılmış ve geleneksel rollerde kalmaları yönünde baskı hissettikleri (Nagel, 2016: 81), her ne kadar milliyetçiliğe ait kavramları kullansalar da (namus gibi) erkeklerin gölgesinde kalmaktan kurtulamadıkları bir realiteyi göstermektedir. Bu anlamda yazarın vatanı namus olarak nitelmesi O'nun toplumsal statüsünde bir değişim yaratmaz ve aslında kavramsallaştırdığı “namuslu millet” erkek tezahürünün ortaya koyduğu anlamdan farklı değildir: Milletin dokunulmaz ve “kutsal” olarak gösterilmeye çalışılmasının en hassas noktası olarak vatanın namuslu muhtevası.

Jin dergisinde Kürtlerin geçmişten gelen bir ulus olduğunu ispatlama çabası yani bir köken arayışı çok fazla yapılmıştır. Dehak efsanesinin anlatıldığı 1.sayıdan, 21.sayıda “Kürtler İranlı Değil Midir?” (Bitlisi, 1919) isimli yazıya kadar ciddi bir köken arayışı vardır. Bu köken arayışları içerisinde Kürtlerin nasıl insanlar olduğu, “eskiden beri böyleyiz” söylemi ile anlatılmaya çalışılmıştır. Bu yazılardan biri 10.sayıda yer alan “Ahlak ve Karakterleri” isimli, yazarı belli olmayan bir yazıdır. Kürtlerin nasıl insanlar olduğuna dair anlatımların yapıldığı bu yazıda hem kadınlara hem namus anlayışlarına dair cümleler kurulmuştur;

Kürd erkekleri göz alıcı ve yakışıklı, çevik ve güçlü olup, boyları nadir olarak pek uzundur. *Kürd kadınları ise peçe taşımazlar ve serbest yaşama hakkına sahiptirler.* Kürd, soy olarak gururlu, doğru ve konukseverdir. Şeref ve namusu konusunda katı ve bağnaz bir anlayışa sahiptir (*Jin Dergisi*, 1919).

Sumit Sarkar'a göre “erkeklerin kadınları “özgürleştirme” veya özgür gösterme çabaları, Batı'dan benimsenmiş liberal ve rasyonel değerlerin yarattığı etkiden ziyade, Batı tarzı eğitim almış erkeklerin ilk kuşağının aile içindeki ilişkilere ayak uydurmakta uzun süre çektikleri sıkıntıdır (Sarkar'dan Akt. Chatterjee, 2016: 106). Mesele kadınların özgürlük meselesinden veya reformist erkek aklının “liberal” etkisinden ziyade “toplumdan dışlanma ve tecrit edilmeye karşı karşıya kalan erkeklerin ‘eşlerini sınırlı ve kontrollü bir biçimde özgürleştirme’ çabaları, toplumun düşmanca tavrı karşısında hayatta kalabilmek için kişisel bir zorunluluğu” (Sarkar'dan Akt. Chatterjee, 2016: 106).” olarak ortaya çıkmıştır. Burada araçsallaştırılan ve kendi taleplerini toplumsal kabullerle sunmaya çalışan bir erkek akli metaforu ile karşı karşıya kalındığı

bilinmektedir. Bu metaforların ayakları yere basan bir çerçeveye oturtulmasında milliyetçi erkeklerin mutsuz yaşamlarını mutlu kılacakları ve Batı'nın cazip gelen yaşam tarzını kendi cemaatlerinde uygulayabilme arzusu ve bu arzunun yollarını arama halinin etkisiyle şekillenmiştir. İslam devletlerinde bunun en etkili yollarından (ve en az tepki toplayan) biri olarak namusun devamlılığı hali milliyetçi erkeklerin en fazla ve en kullanışlı argümanları olarak namus kavramına sarılmalarına neden olmuştur. Namus ve şerefe gönülden ne kadar bağlılık var ise ulusu ve yeni yaşamı hak etme durumunuz o kadar artacaktır. Burada namusu yazar her ne kadar katı ve bağnazlık olarak nitelendirse de yazının yazılış amacını düşündüğümüzde kendi emel ve arzularını kabul ettirme isteği görülmektedir. Burada Kürtlerin iyi bir ulus oldukları, eğer bir ulus-devlet kurabilirlerse iyi birer ulus olarak modern dünyaya hizmet edebilecekleri duyurusunu yapmakta hem dünyaya hem dönemin Osmanlı yönetimine hem kendi halkına bunu kabul ettirmeye çalışmaktadır. Bu noktada buradaki namusa ve şerefe düşkünlükleri bir ulus olabilmek için gerekli ve önemli bir nitelik olarak görülmektedir. Namus ve şeref konusunda fazla bağnaz olduklarını söylemek, eski anlamda namusun yıkılıp yerine yeni tahayyülü ile “modern namus” kavramını öven bir söylemle yazılmaya başlandığının da habercisi oluyor. Aynı pasajın içerisinde ilgi çeken bir diğer nokta, Kürt erkeklerini ve kadınlarını anlatırken kullanılan tasvirlerdir. Peçe takmak Osmanlı kültüründe dini bir referans ile namus bağlantısı kurulurken, modern ulus tahayyülünde “sınırları” belli bir örtünme hali ortaya çıkmakta ve peçe namus göstergesi mahiyetini daha az taşımaya başlamakta ve serbest yaşam bir özgürlük sembolü olarak görülmektedir. Ulus-devlet içerisinde kadınların var olabilmek koşulu olarak cinsiyetlerini ve cinselliklerini gizlemek, bunu ön plana çıkarmamak, önemli olanın iyi eğitilmiş ve ulusa layık kadınlar olduğu bilinmektedir. Erkeklerin ilgi çekici fiziksel özellikleri ulusun bir artı değeri olarak anlatılırken (çevik ve güçlü olmak nitelikli bir ulusun nitelikli bireyleri olarak ulus tartışmalarında önemli bir yer

kaplamaktadır.³³), milliyetçilik tartışmaları ile beraber açığa çıkan “yeni namus” kavramında, önemli olan kadının dış görünüşünden ziyade gönüllü olarak kabullendiği ve manevi duyguları temsil ettiği bir noktaya taşınmıştır.

14.sayıda yer alan “Kürd Hanımı” isimli yazıda Kürt kadınları ve İslam dini ilişkisi üzerine bir analiz yazısı yazıldıktan sonra yazının sonlarına doğru anlatılan bir hikâye ve bu hikâyenin bütün Kürt kadınlar için bu şekilde olduğuna dair olan söylemler ilgi çekicidir. M.C. Selimbeg isimli yazar hikayeye şöyle başlamaktadır;” Kürd hanımının *üstün ve seçkin bir özel karakteri* de vardır. Size gerçek bir örnek sunayım” der ve devam eder;

Koca evde olmadığı bir vakit, Kürd olmayan yabancının biri gelir. Yaz günüdür. Genç Kürd hanımı, misafire evin önündeki ağacın altında yer yapar ve usule uygun olarak yemek ikram eder. Misafir yemeğini yerken, genç hanımı arzusuna uygun görür ve yemeği unutmak ister. Hanım ciddiyetini bozamaz. Misafir de yemeğini bitirir. Şimdi kendisinde daha çok ümit uyanmasın mı? Şımarır. Ahlakı gibi pazuları da güçlü olan genç hanım, bu nankörü hemen yanındaki ağaca bağlar. Misafir orada bekleye dursun, akşam evin ağası gelir ve şaşkınlıkla sorar:

-Bu kimdir?

-Hanım: Senin malını çalmak isteyen birisi. Hırsızlığa mı gelmiş? Kim bağladı?

-Hanım: Evet, senin ırzını çalmak istedi, ben de öyle bağladım.

Kürdün namusluluk duygularını kabartan bu olay karşısında bu hırsızın yaşamını kadının şu sözleri kurtarır: Sabahtan beri böyle çektiği ceza yeter; ötesini bana bağışla. Bu, yüksek bir karakterin sağlamlığının olağan bir örneğidir. Böyle örnekler Kürdlük toplumunda o kadar çoktur ki genele yaklaşır (Selimbeg, 1919)

Hikayeler sosyal ve toplumsal alanı şekillendiren, kurgular halinde olsalar dahi belli bir olaya dair “olma ihtimali olanlar ve olması beklenenler” olarak gerçek hayata gönderme yaparlar. Yazar burada ilginç ve aslında maalesef ki “pek de mümkün” olmayan bir olayı basit, sıradan ve doğal bir kurgu içerisinde anlatmıştır. Hikayedeki her bir olay taşıdığı karakterlerle beraber farklı anlamlar taşımaktadır. Bu hikayeyi

---

³³ Ulus literatüründe ojenist söylem olarak bilinen bu yaklaşım, bir nüfus politikası olarak nüfusun niceliğine değil niteliğine gönderme yaparak “kaliteli” nesiller yetiştirmenin önemli olduğunu düşünen nüfus politikası ve ulus-devlet yaklaşımıdır.

Partha Chatterjee'nin *ghar* ile *bahir* yani ev (manevi benliğimiz) ve dünya (dışsal, maddi alan) çözümlemesi üzerinden okumaya çalışacağız. Chatterjee dünyayı yani maddi alanı pratik kaygıların belirleyici olduğu ve tuzaklarla dolu bir alan olarak gördüğünü belirtirken (aynı zamanda tipik olarak erkeklerin alanıdır da) “ev, özünde maddi dünyanın etkisiyle kirlenmemesi gerektiğini ve bu alanı da kadının temsil ettiğini” (2016: 109-110) söyler. Her ne kadar evin kadınla dış dünyanın erkeklerle özdeşleştirilmesi ulus-devlet süreçlerine ait bir olgu olmasa da milliyetçi düşünce ile beraber birçok kavram gibi mekân kavramı da farklılık göstermiş ve özel anlamlara bürünmüştür. Ev/dünya dikotomisinin bu yeni anlamıyla, toplumsal rollerinin toplumsal cinsiyetle belirlenişi arasındaki bağı anlamamanın, milliyetçiliğin kadın sorununa verdiği ideolojik çerçeveyi anlamamızı sağlayacağını söyleyen Chatterjee eklemektedir;

Ulusal mücadele boyunca en önemli iş, ulusal kültürün çekirdeğinin, manevi özünün korunması ve güçlendirilmesiydi. Bu iç mabede hiçbir yabancıya dokunmasına izin verilmemeliydi. Batı normlarını taklit edip bunlara ayak uydurmak, dış dünyada bir gereklilikti; ama evde, kişinin kimliğini yitirmesi anlamına geliyordu. Milliyetçi paradigma seçme esasına dayalı bir ideoloji getirdi. Bu modernitenin dışlanması değildi; yapılmaya çalışılan daha ziyade moderniteyi milliyetçi bir projeye tutarlı hale getirmektir (Chatterjee, 2016: 110-11).

Evin manevi bir öz olarak kodlanması ve hiçbir yabancı gücün dokunmasına izin verilmemesi gerektiği tam da bahsi geçen hikayedeki tezahürle aynı durumu paylaşmaktadır. Kadın manevi alan olan evin temsilcisi, ev sahibi olarak erkek dışarıdan gelip izahat verilen iktidar öznesidir ve misafir dışarıdan gelen bir tehlike olarak anlatılmaktadır. Bu tehlikede rol alan adam tecavüz istemi olan olarak kadınlaştırılan ulusun (ev mekanının seçilmesi), kendilerini kurtarıcı olarak çağırdığı kurgusunu da yaratma olanağı vermekte, “dış düşman başka bir erkek olarak tahayyül edilmekte ve ulusu iğfal eden, ulusun namusuna hanel getirmek isteyen erkekler olarak kodlanmaktadır” (Enloe, 2016: 216). Ve bu da doğal ve meşru bir savunma ve saldırı hazırlığı doğurmaktadır. “Kadın olarak vatan” evin içinde kendi alanındaymiş gibi bir

portre çizilse de erkeğin eve gelmesiyle beraber kadının “senin ırzını çalmaya gelmiş” diye açıklama yapması, namus olgusunun tamamen erkeğe addedildiği, kadının bu davranışı erkek için yaptığı görülmektedir. Burada kadının temsil ettiği namus koruyuculuğu görevi, vatanın iç mahrem alanı (dış alandan daha önemli olan) kadının marifetleri ve himayesi altındadır. Fakat en nihayetinde onu koruyup kollayan ve hakkında nihai karar verecek olan erkektir. Ulus-devlet tahayyülü, ev metaforunda kadına, erkeğe ve dıştan gelen tehlikeye göre yeniden namus ölçüsü baz alınarak çizilir ve vatanın bedeni olarak kadın bedenine gelebilecek herhangi bir saldırı “gönüllü olarak kadın tarafından” püskürtülmesi beklenir. Erkeklerin bu noktada kadınları zorlamadığı çünkü vatanın anneleri olarak kadınların tıpkı yavrularına dönük iç güdülerinde olduğu gibi kendiliğinden tepki vereceği düşünülür ve talep edilir. Tıpkı yazarın bunu üstün ve seçkin bir hareket olarak vermesi gibi. Hikâyede “düşman” olarak tasvir edilen genç adama yönelik çok ağır ithamların yapılmaması aslında modernist bir düşman algısının da göstergesi aynı zamanda. Çağdaş dünyada her şey daha modern ve “konuşularak” anlaşılacak bir bağlama yerleştirilmeye çalışılmakta, eskiden yaşanması halinde kan davalarına ve uzun çatışmalara sebep olacak böyle bir olayın artık daha “modern” ve eski usullere göre değil, ulusun kadının zaten böyle bir tehlikeye kendi iradesi ile girmeyeceği, kendi bedenine yani aslında ulusuna böyle bir saldırı yapılmasına manevi alanını koruyarak karşı çıkacağı/çıkması gerektiği mesajı ile sonlandırılmıştır. Kendisinden hoşlanılan ve buna cevap olarak erkeği ağaca bağlayan kadın olmasına rağmen “hikayedeki” özne kadın olmayacaktır. Namusu ancak erkek (ulus) için vardır. Najmabadi’nin isabetli belirlemesi gibi; “milliyetçi söylem, çoğunlukla vatanın bir kadın bedeni olarak temsil edilmesini, erkek kardeşlerden kurulu bir ulusta, erkeklerin birliğine dayanan bir ulus kimliği inşa etmek üzere kullanılmıştır” (2016: 129).

4. Ulus-Devletin Üretim ve Yeniden Üretim Alanı Olarak Kadın-Aile-Eğitim ve Çocuk

Milliyetçilik tartışmaları ile beraber açığa çıkan temel meselelerden biri cahillik ve eğitim olmuştur. Ulusun iyi eğitilmiş olması, ulusu ileriye taşıyabilecek, modern dünyadan haberdar olan bireylere ihtiyacının olduğu düşünülmesi ve bu ihtiyaçların giderilmesi için önce kadınların eğitilmesi, eğitilen kadınların da eğitilmiş çocuklar yetiştirmesi beklenmiştir.

“Modern düşüncenin önemli bir karakteristiği, modern öncesi dönemlerden kökten biçimde farklı olarak, kadın ve erkek olmanın biyolojisinin birbirinden çok farklı psikolojik, toplumsal ve davranışsal özellikleri insana dayattığına inanmasıdır” (Sancar, 2017: 23). Bu toplumsal ve davranışsal özelliklerin başında da herkesin okuma-yazma biliyor olması gerektiği, sosyal-beşeri-ilmi konularda belli bir eğitimi almak gerektiğidir. “Bu anlamda kadınların eğitimi bir insani hak talebi olarak değil vatana yararlı evlatlar yetiştirmeye hizmet edeceği için onaylanır” (2017: 55). Çocukların vatanın geleceği olacağı söylemi ve vatanın devamlılığı için çocukların eğitiminin önemi üzerinde durulması ulusu “ötekilerden” farklı ve “ötekilere” karşı yenilmez ve medeni göstereceği için bir temel devamlılık ilkesidir aynı zamanda. “Ulus, kadın ve erkeklerin ‘doğal’ rollerini oynadıkları, başında erkek reis bulunan bir ailedir. Kadınlar, milliyetçi hareketlerde ve siyasetlerde tahakküme uğrarken ulusun anneleri olarak merkezi, sembolik bir yer işgal ederler” (Nagel, 2016: 84). Bu görevi “gönüllü” olarak üstlenmesi gerekenler olarak da ulus prototipinin örgütlenmesi olan ailelerin gönüllü öğretmenleri olarak kadınlar gösterilmiştir. Bu da “eski, cahil” kadının reddi anlamına gelmektedir. “Milliyetçilerin tahayyül ettikleri kadınlar “lüks kadınlar” gibi bencil, “geleneksel kadınlar” gibi cahil olmamalı, okumuş, bilgisini ailesi ve vatani için kullanmayı bilen, fedakâr “yeni kadınlar” olmalıdırlar” (Sirman, 2008: 237).

Bu yeni kadının eğitim serüveni toplumun ihtiyaç ve arzularına göre şekillendirilmiştir. Eğitimin hem geleneksel yönleri törpülenmeli hem de Batı’nın bir taklidi olmaması gerekmektedir. Çünkü kadınlar bir yandan milletin ruhunu, diğer yandan başka milletlerden farkı belirleyen simgeler oluyordu (2008: 230). Milliyetçilik projesini sömürge toplumlarında maddi ve manevi alanlar olarak ikiye ayıran Patha Chatterje,

kadınların bu projelere manevi alanların sürdürücüleri olarak katıldıkları belirlemesi bir iç mesele olarak eğitim için de önemli bir noktada duruyor. Milliyetçi orta sınıfın dünyasında önemli değişimler geçirdiğini ve bu değişimin yeni bir ataerki düzen yarattığını ifade eden Chatterje, bu “yeni aile düzeninde “yeni kadının” modern olacağını, ancak milli geleneğin simgelerini de sergilemek zorunda olduğunu bu şekilde “batılı” kadından özü itibari ile de farklı olacağını (2002: 101) belirtmektedir. Yeni kadından beklenen bütün bu özellikler onun nasıl bir eğitim alması gerektiği çerçevesini sunmaktadır. Aldığı ve çocuklarına aktarmak zorunda olduğu eğitim, kadının “geleneksel cahilliğini” ortadan kaldırmalı ama “özünü” yani maneviyatını koruyarak icat edilen geleneklerin aktarımını da yeni nesillere yapmalıydı. Osmanlı dönemi milliyetçiliğinde de modernist, reformist erkeğin yüksek sesle seslendirdiği şey bu oldu.

Ulusun, kadınların eğitimine verdiği önem uzun zamanlar devletin “feminist” bir politikası olarak algılansa da resmi ulus-devlet ideolojisinin yeni bir ataerki kodlaması ürettiği, ulus devlet ve kadın çalışmaları ekseninde ortaya çıkmıştır. Kandiyoti’nin isabetli belirlemesinde değindiği gibi; “Yüzyıl dönümünde Osmanlı aile törenlerine ilişkin tartışma edebiyatı, tek bir esas kurbanı, yani kadını ortaya çıkarmıştır. Kadının cehaleti, tecrit edilmişliği, çok karıllık gibi meseleler reformist erkeğin seslendirdiği şeyler olmuştur” (2015: 230). Cehalet söyleminin altındaki reformist erkeğin kendisine aradığı entelektüel eş arzusunun etkisi, okumuş ama ulusuna ve evine faydalı bilgilerle donanmış kadın profilini makbul kılmıştır. Bu profil istediği kadar entelektüel birikime sahip olabilir fakat sınırı ev ve ulus ile çizili olduğundan maddi alana, yani Batı’lı alana erişmesi makbul görülmez ve erkekle eşit şartlarda olma veya önüne geçme olasılığı her zaman çok düşüktür.

5. Kürt Basınında Kadınların Eğitimi ve Medenileşme Söylemi: Ulus Mutfağının Gönüllü ama Görünmeyen Neferleri

Bir milletin kadınları, gelişme derecesinin terazisidir. Ergani Madenli Y.C.

Osmanlı dönemi modernleşme hamleleri her ne kadar milliyetçilik tartışmalarından önceye kadar gitse de bu hamlelerden kadınların payına düşen çok az şey olmuştur. Serpil Çakır'ın doktora çalışması olan *Osmanlı'da Kadın Hareketi* isimli çalışmasında gösterdiği gibi “kadınlar kendi çabalarıyla dernekler ve gazeteler kurmuşlar bunu ise ancak bir avuç elit Osmanlı kadını yapabilmiştir” (Çakır, 1996). Fakat milliyetçi düşüncelerin etkisi ile beraber bu mesele erkekler tarafından da bahse konu edilmeye ve büyük bir sorun olarak görülmeye başlanmıştır. Kürt milliyetçilerinde de eğitim ve cahillik meselesi öncelikle modernleşme fikirlerinde daha sonra ulus-devlet hayalinde büyük yer tutmuştur. Bu meselenin mesuliyeti kimi zaman kadınlara, kimi zaman Osmanlı yönetimine, kimi zaman erkeklere, kimi zaman mele, şeyh, seyyid gibi bölgedeki dini liderlere atılmıştır.

Kürdistan gazetesinde cahillik ve eğitim meselesi, gazetenin iki yazarı olan Mikdat Mithat Bedirhan ve Abdurrahman Bedirhan tarafından çok fazla dillendirilen meselelerden olmuştur. Gazetenin birinci sayısında Mikdat Mithat Bedirhan açılış yazısını eğitim üzerine yazmıştır. İlk Kürtçe gazetenin ilk yazısının cahillik ve eğitim temalı olması bu meseleye verilen önemin göstergelerinden biridir aynı zamanda. Mithat Mikdat Bedirhan; "Kürdlere yazıklanıyorum. Kürdler birçok ulustan daha akıllı ve zekidirler, daha cömerttirler ve dinlerine daha güçlü bir biçimde bağlıdırlar; buna rağmen öbür uluslar gibi okumuş değiller, zengin değillerdir" (1898: 1) diyerek sitemini dile getirmektedir. Buradaki eğitim ve cahillik meselesi kadınlara atfedilen bir mesele değildir. Genel olarak Kürtler kast edilmiştir ve Osmanlı tebaası olmanın hem sebebi hem sonucu olarak cahillik görülmektedir. Gazetenin ikinci sayısında Mikdat Mithat Bedirhan gene bu konuyu ele almış vatan sevgisinin vatana okula yaptırmak olduğunu ve vatanın çocuklarını okutmak olduğunu (Bedirhan, 1898: 2) vurgulamıştır. Fakat *Kürdistan* gazetesinde var olan baskın Osmanlı kimliği savunuculuğu düşünüldüğünde vatan sevgisinin emaresi olarak görülen okul açmanın Osmanlı Kürdistanını kast ettiği söylenebilir. Burada modernizme ayak uydurmak ve geleneksel olan eğitim anlayışının yıkılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu satırlarda vatanın

çocuklarına bu eğitimi kimin vereceği veyahut kimler tarafından verilmesi gerektiğine işaret eden emareler bulunmamaktadır. Bu da anneye ya da kadınlara böyle bir misyon henüz biçilmediğini göstermektedir. Bir özneye işaret etmeden bu problem bütün Kürdistan'ın problemi olarak görülmektedir.

Roj-î Kurd dergisinde temel tartışılan konular eğitim, tarih, dil gibi ağırlıklı olarak kültürel konulardır. Derginin birinci sayısında Doktor Abdullah Cevdet, “Bir Hitap” isimli yazısında “Bir milletin mükemmelen yazılmış bir tarihi yoksa o millet hiç yaşamamış gibidir” (Cevdet, 1913: 2) demektedir. “Mükemmelen” yazılacak tarih hiç kuşkusuz eğitimle alakalıdır ancak bu tarih yazımını kimin yapacağını konusunda bir fikir edinmek mümkün görünmemektedir en bu yazıda ve fakat tarih yazımının kendisinin yakın döneme kadar erkeklerden müteşekkül ve ayrıca “bir erkek tarihi yazımı” olduğunu düşünürsek bu Abdullah Cevdet’in hitabetinin muhatabının kadınlar olmadığı sonucunu çıkarmak çok güç değildir. *Roj-î Kurd*'un son sayısı olan dördüncü sayısında Kürt basınında ilk kez sadece kadın temalı bir yazıda, “Kürtlerde Kadın Meselesi” başlıklı yazıda eğitim meselesi ve kadınların durumu üzerine cümleler kurulmuştur. Yazar Ergani Madenli Y.C. birinci dalga feminizmi kast ederek “Kuzey Avrupa ve Amerika’da kadın dünyası ilerleme sahnesinde çok büyük adımlar atıyor, bütün üniversite ve okulların yarısını oluşturuyor, ev dışındaki yaşamda da erkeklerle rekabet ediyor ve daha fazla yükselmek için mücadele ediyor” (Ergani Madenli, 1913: 8) diye belirterek kendi coğrafyasındaki kadınlara da bir davette bulunuyor. Anne McClintok bunu bir davet anaolojisi olarak değerlendiriyor. “Fanon’un anlatımında kadınlara dışarıdan verilmiş bir öznellik ve eyleycilik konumu söz konusudur; ancak davetle mümkün olan bir konum, davet edenler ise ulusal hareket içindeki erkeklerdir kuşkusuz, iktidar davet edenin elindedir” (McClintok’tan Akt. Altınay, 2016: 27). Kadınların eğitime davet edildiği bu tespitle amaç ulusun gösterenleri ve görsel sembolleri olarak kadınları “medeni ve çağdaş” dünyaya uyumlu gösterebilmektir. Yukarıda da yer yer değindiğimiz gibi bir yandan Batı’da eğitim almış erkeğin kendi arzularını entelektüel olarak tatmin edecek eşler istemesinin de bir sonucudur. Y.C.

“Osmanlı aleminde ‘kadın’ın maddi ve manevi durumunun içler acısı olduğunu söyleme gerek yoktur. Erkeklerimiz baştan başa koyu bir cehalet içerisindedir. Kadınlarımız ise erkeklerimizin bu cahilce gururuna kurban olmuş hem cahil hem de zavallılardır” (Ergani Madenli, 1913: 7) diye eklemektedir. Milliyetçi projelerde erkekler sorunları kendilerinden azade görmektedirler çoğu zaman. Osmanlı dönemi içerisinde Osmanlı’nın geri kalmışlığı II. Abdulhamit’in uyguladığı istibdat dönemine bağlanmıştır. Burada kadınların eğitimsizliğini erkeklerin sırtına yükleyen dönemin bakış açısına göre farklı ve özneyi daha görünür kılan bir söylem kurulmuştur. Cahiliyetin sorumlusu kadınlar değildir, bu cahilliği ortaya çıkaran ve müsebbibi olan erkekleri sorumluluk almaya çağıran ve ilkelden erkekleri mesul tutan bir yaklaşım bulunmaktadır. Yazının devamında yer alan “Kürt gençleri, kadın ve aile sorununun bir hayat ve yaşam sorunu olduğunu idrak etmelidir. Her şeyden önce Kürtlüğün kadını yükseltme çarelerine bakmalıdır” (1913: 8) ifadesine bakıldığında Madenli, kadın sorununun ulus-devlet projesi içindeki yeri ve önemini bir milliyetçi olarak kavramıştır denebilir. Modern anlamda bir ulus-devlet kurmanın temeli olarak kadınları “yükseltme” yani eğitilmiş hale getirme bir ulusun en asli sorumluluğu olarak görülmektedir ve bu sorumluluk da şüphesiz yine erkeğe aittir onun “kudreti” ve öncülüğünde gerçekleşmelidir. İç alanın temsilcisi ve dış dünyanın sembolü olarak kadın, her iki dünyada da ulusun devam ettiricisi olduğu görülmektedir.

Roj-î Kurd’un devamı niteliğinde çıkan *Hetawî Kurd* dergisinde de eğitim kapsamlı bir tartışma konusu olmuştur. Dergide “Kürtlerin geri kalmışlığının yegâne sebebinin eğitimsizlik olduğu vurgulanmıştır” (Alan, 2017: 74). Modernist bir söylem içerisinde Kürtlerin içerisinde buldukları kötü durumun ancak eğitim ile çözülebileceğini ifade etmiştir birçok yazı. Yine gazetenin birinci sayısında ilkyazı olarak “Hetawî Kurd Gazetesi Muharrirlerine” isimli yazıyı yazan Doktor Abdullah Cevdet şunları kaydetmiştir; “Ey Kürt gençleri, bir Kürt köyünde ilkokul öğretmeni olmayı, başka bir yerde müdür veya kaymakam olmaya tercih ettiğinizde, işte o zaman düşülmesi gereken yola düşmüş olur ve Kürt kardeşlerinizin dertlerine derman olursunuz” (1913:

2). *Hetawî Kurd*'da eğitim ve cahillik üzerine yazılan yazıların birçoğu genel bir eğitim seferberliği başlatmak, ilim öğrenmenin önemi gibi genele atıfta bulunan bir özne çağrısı yapmayan yazılar. Eğitim ve cahillik meselesi öncelikle Kürt gençlerinin el atması gereken onların sorumluluğunda olan meseleler olarak görülmekte bu minvalde çağrılar yapılmaktadır. Derginin 4-5.sayısında “Beyana Civata Hêvî” ya Feqeê Kurdan”³⁴ isimli beyannamede “Ji bo Pêşçûna dîn û dewletê û ji bo felat û rehatiya kurdîtî, ferz û eyane ku biçûk-mezin, pîr-ciwan, jin-mêr, dewlemend-feqîr, şêx-mela, gava-şivan bixebite û îlm û marifet bielimî û bielimîni³⁵” (1914: 4-5) şeklinde ifade edilerek herkesi eğitim için çalışmaya çağırmaktadırlar. Fakat bu eğitim alma meselesi içerisinde kadınlara özgü bir noktadan bahsetmemektedirler. Bu, kadınların eğitim ile ya da erkeklerin kadınlara bu konuda özel bir anlam vermediği anlamına gelmemektedir. Erkek milliyetçilerin tahayyül ettikleri ve arzuladıkları toplumlarda, modern ve Batı usulü bir yaşama geçebilmek için bütün toplumun değişmesi gerektiğinin farkında olarak yazılan cümlelerdir. Toplumun her kesiminin bu değişimi onaylaması, en asit tabiri ile özgür evlilikler ve entelektüel birliktelikler kurmak istedikleri zaman karşılıklarına toplumsal bir engelin çıkmasını istememelerinin veyahut hayal ettikleri toplumun bilgi nimetinden eksik olmayan entelektüel bir toplum arzusundan da geçmektedir.

Jin dergisi eğitim meselesini dönemin şartlarına göre daha ‘profesyonel’ anlatma ve milliyetçiliğe-modernizme hizmet etme anlamında daha sistematik ele almıştır. Derginin 14.sayısında “Kürd Hanımı” başlıklı yazıda Memduh Selimbeg isimli yazar Kürt kadınlarının seçkin karakterli olduğunu dile getirerek şunları ekler;

Kürd kadını çocuğunun mutlak ve tek eğiticisidir. Her Kürd çocuğunun ruhunda, anasının eliyle ve ruhuyla karıştırılmış pek çok ve güçlü bir karışım vardır... İşte Kürd kadınının doğal durumu, günümüzün gereklerine bu ölçüde uygundur. Eksik olan bir şey varsa, ulusal alışkanlıklardan doğup, yazılı

³⁴ Türkçesi. Hevî Gençlik Cemiyetinin Beyannamesi.

³⁵ Türkçesi. Kürtlerin kurtuluşu ve refahı için büyük-küçük, yaşlı-geç., kadın-erkek, zengin-fakir, şeh-mele, gavan ve çoban demeden herkesin çalışması, ilim öğrenmesi ve öğretmesi farz ve ayndır.

olmayan ulusal gelenekler içinde gelişen karakter belirleyici bu terbiyenin, aydınlatıcı kurallarla ve çağdaş öğretim kuralları ile de olgunlaştırılıp taçlandırılmamış olmasıdır (Selimbeg, 1919: 8).

Kürd kadını diye başlasa da Selimbeg, ulus-devlet metaforlarında kadın çocuğun, evin, manevi alanın üreticisi ve eğiticisi olarak görülmüştür. Ortak köken arayışlarında olan milliyetçiliklerde çocuk da kadın gibi ayrı sembolik değerler çerçevesidir. Bu yüzden “milli bir topluluğa yeni bir bebeğin katılımı, sadece bir biyolojik mesele olmaktan uzaktır” (Yuval-Davis, 2016: 63). Çocuğun toplumda edineceği yerden geleceğinin kurgulanmasına kadar ulusun çıkar ve istekleri de göz önüne alınır ve çocuğun eğitimine özel bir anlam biçilir. “Kadınlar kolektif muhayyilede çocuklarla ve dolayısıyla kolektif gelecek de birlikte düşünülmektedir” (2016: 94). Vatanın anası olarak kadın bu anlamda önce çocukları sonra bütün bir ulusu eğitmekle görevlendirilir. Yazarın Kürd kadınlara “mutlak” olarak bu görevi biçmesi, tartışılmasına ve başka bir olasılığın olmasına imkan olmayan bir rol biçmektedir kadınlara. Her ne kadar ilme ve okul yaptırımına, Kürdistan’da eğitimin yaygınlaşmasına genel olarak çok önem atfedilse de yazarın belirlemesi ile çocukların tek eğitimcisinin kadınların olması; asıl alan olarak manevi alanın inşası ve devamlılığı olarak görülmesinin ve Batı ilminden daha önemli olarak Kürt kültürünün taşıyıcılığı ve ulusun özü olarak görülen gelenek-göreneklerin devamıdır. Ulusların sembolik figürleri olarak kadınların yüceltilmesi, ulusun gelecek sembolleri olarak çocukların da yüceltilmesini beraberinde getirmiş ve yazar çocukların annelerinden aldıkları güçle ruhlarında güçlü karışımlar olduğunu iddia etmiştir. Yazısının sonunda “kadın sorunu” için reçetesini belirleyen yazar, Kürd kadınında zaten var olan “asil ve güçlü” karakterine çağdaş bir eğitim verilerek ulusun istediği modele getirilebileceğini savında çağdaş eğitimin sadece ufak tefek dokunuşlarla kadına yetebileceği düşünülmektedir. Kadının taşıdığı “özel manevi eğitim” ulus için asıl ve önemli olandır.

Derginin 25.sayısında geçen “Kürd Kadınları Teali Cemiyeti Müsameresi” isimli yazıda da Aziz Yamulki, KKTC’nin Şişli Etfal hastanesinden altı koğuş çocuğu ücretsiz sünet ettirmesini ve ardından yapılan müsameresini “İstanbul'da oturan soylu ve temiz Kürd ailelerinin görüş birliğiyle, Kürd kadınlığının çağdaş bir anlayışla yükselip gelişmesini sağlamak ve aile yaşamında köklü sosyal reformlar gerçekleştirmek” (Yamulki, 1919: 9) amacıyla kurulan derneğin bir etkinliğe olarak duyurmuştur. Milliyetçi projelerin üst sosyal ve ekonomik tabakadan insanlar tarafından ilk kabul görüldüğü ve onlar tarafından tartışıldığı bilinmektedir. Bu kadınlar için de geçerlidir. Milliyetçi projelere katılan kadınların birçoğu milliyetçi projelerde yer alan erkeklerin çevresinde olan veya aynı sosyal gruba dahil olan kadınlardan oluşmaktadır. Bu projeleri destekleyen ve ulus-devlet için çalışan insanlar da ulusun soylu ve temiz bireyleri olarak nitelendirilmiştir. Soyluluk tanımı hem kökene işaret ederek bu kişilerin “yüksek işler yapan, ailece görgülü-medeni” insanlar olduğunu ifade ederken, bir yandan bu tabakanın gerisinde kalanları, yani kendisi gibi olmayanları ötekileştiren bir yerde durmaktadır. Burada ulusun saf ve üstün bir ırka mensup olduğu söylemi, hayali ulusu cazip kılan ve arzu nesnesi haline getiren söylemlerden biri haline de getirir aynı zamanda. Soyluluk algısı tasavvur edilen milletin mensubu olması istenen kişilerde aranan özelliklerden biri haline de gelmiştir. “Bir ailenin mensubu olmak için kişinin kan bağı veya evlilik yoluyla edinilmiş yasal bir bağa olan ihtiyacı, milliyetçilik ideolojisi tarafından “bir milletin mensubu olabilmek” için de kullanılmıştır” (Şerifsoy, 2016: 171). Bu soyluluğu yaratacak olan ve soyun devam ettiricisi milletin biyolojik üreticisi (Yuva-Davis, 2054) olarak kadınlar, soylu bir ırkın devamı için kültürlü ve eğitilmiş olma zorunluluğuna tabi tutulmuştur. Aile eğitiminin en önemli aktörü olarak kadınlar, ulusun inşa alanı olarak evlerde yeni bir yaşam tarzının birinci dereceden sorumlu bireyleri olarak tutulmuştur. Yazar metnin devamında şunları eklemiştir;

Çünkü her ulusta olduğu gibi, Kürd uygarlığının gelişip ilerlemesinde de en önemli ögeyi, kadınların gelişip ilerlemesi ve yükselmesi sağlayacaktır.

Bunların gelişip yükselmesi, yetiştirecekleri çocuklar ve bu çocuklara ana kucağında verecekleri dinsel ve ulusal terbiye, ulusal gelenekler, daha sonra ırklarına ve uluslarına bağlılık, altı bin yıllık tarihsel yurtlarına bağlı olarak gösterecekleri fedakârlıkların çekirdeğini oluşturur (Yamulki, 1919: 9).

Ulusun geleceğini tayin edici olarak kadınlara hem manevi alanın gerek ailede gerek toplumda uygulanış hallerinin sorumlusu olarak, hem de bu işe bağlılıklarının gönüllü çalışanları olarak görevler addedilmiştir. Fakat ulusun gönüllü eğitimcileri olarak kadınlar, kendi hayatına değil ulusun hayatına ve var oluşuna içkindir. “Kadınlara eğitim verilmesindeki amaç, ailenin, ulusun ve devletin menfaatleri için iyi ve ahlaklı annelik yapabilecek kimseler yetiştirmektir” (Saigol, 2016: 236).

6. Erkeklerin Değişen Arzu Nesnelere; Sufilikten Dünyevi Aşka Beden Bulmuş Erotizm

Aşk, sevgi, evlilik, birliktelik gibi kavramlar modernite ile beraber zamanın ruhuna göre yeniden inşa edilmiştir. Değişen yaşam koşulları ve milliyetçi ruhun hâkim olduğu yeni bir dünya formunda erkeklerin arzuları, Enloe'nin deyimiyle erkekleştirilmiş hafızadan ve erkekleştirilmiş umuttan yeniden doğmuştu ve bu arzuların yön verdiği, arzuların çerçevesini belirlediği yeni bir yaşam ve aşk arzusu ortaya çıkmıştı. Milliyetçiliği bu denli vazgeçilmez ve “ateş”li duygularla milliyetçilere bağlı kılan şey, uğruna ölüme götüren ve her türlü tehlikeyi göze almasını sağlayan yeni bir aşkın doğuşunun sonucudur. Aşk kuşkusuz ki yeni bir duygu hali değildir. Burada kast edilen ulus-devlet ideolojisi ile beraber değişen aşkın arzu nesnesi ve kazandığı yeni anlamlardır.

Bu bölümü yazmaya karar vermemi sağlayan Kürt basınında denk geldiğim metinlerin yanı sıra Afsane Najmabadi'nin “Sevgili ve Ana Olarak Erotik Vatan: Sevmek, Sahiplenmek, Korumak” (2016: 129-167) isimli mükemmel makalesidir. Najmabadi bu makalesinde İran toplumunda milliyetçiliğin gelişim serüvenini incelerken *değişen arzu nesnelere* (Allah'tan, kadın-vatan arzusuna dönüş) *dönüşen fikirler yaratmasını* İslam geleneğinin sufilik geleneğinden yola çıkıp İran'daki şiir, edebiyat,

destan gibi sanatsal ögelere akıttığı arzusunu ve sahip olma isteğini bir erkeklik metaforu dahiliyetinde incelemektedir. İran'ın sömürgeleştirilmiş bir toplum olmamasının sonucu olarak kendi milliyetçiliğini kendi edebi-sanatsal metinleri üzerinden gerçekleştirdiğini belirten yazar sadece sevgi, aşk gibi olguların değil koklamanın, görmenin, dokunmanın yani duyuların yeni bir anlama büründüğünü, erotize edildiğini bütün bu dönüşümlerin zamanla yeni bir erkek cinselliği doğurduğunu ve bu cinselliğin yöneldiği yeni bir erotik vatan-kadın imgesi ortaya çıkardığını iddia etmektedir. Najmabadi bunu eski ve yeni metinlerin karşılaştırılması ve yüklenen anlamların değiştiğini göstererek yapmaktadır. Erotizm ve arzuların “ayağa kalkması” hem mobilize edilmek istenen kitle üzerinde etki bırakmada hem bir zorunluluk olarak “bağlılık” duygusunun gelişmesinde çok büyük rol oynamıştır. Milliyetçilik ile ilgili birçok ortak duyguyu -vatanseverlik, eğitime verilen önem, ideolojik değişim- kadınların da paylaştığını görebiliyoruz zaman içerisinde. Fakat sufilik geleneğinden gelen bir kaide olarak “insan-ı kâmil” mertebesine erenler sadece erkekler olduğu için arzunun bu dönüşümünü yaşayanlar da çoğunlukla erkekler olmuştur. Kadınlar bu arzunun nesnesi haline gelmekten kurtulamamışlardır. Arzunun bu dönüşümü tıpkı ulus-devlet gibi sadece bilinçli bir değişime uğramaz. Saigol'un belirlemesi ile;

Meşrulaşmış şiddetin bir biçimi olarak ulus-devlet hem bilinç düzeyinde hem bilinçdışı düzeyde, zihinlere işler. Bu süreç, muazzam çağrışım gücü olan imgeler yoluyla gerçekleşir. Bu imgeler, arzu uyandıran başka nesnelere çağırıştırır. Arzunun ulus-devlete kaydırılmasıyla, ulus-devlet hayli erotik bir nitelik kazanır; bir arzu nesnesi haline gelir, şarkılara, şiirlere konu olur (2016: 231).

Aynı kültürü paylaşan benzer toplumlarda arzunun odak noktası da benzer bir hale bürünmektedir. Kürt ve İran toplumları farklı ulus-devletler içerisinde kalmış olsalar da çok uzun yıllar (devam etmekte olan) ortak kültürler taşımışlardır, taşımaya devam etmektedir. Hala İran ulus-devleti içerisinde büyük bir Kürt nüfusu yaşamaktadır. Ve

sufilik, Allah aşkı gibi olgular her iki toplumda da çok önemli olgular olarak görülmüştür. Milliyetçi düşüncelerin Ortadoğu coğrafyasında birçok ulusu aynı zaman dilimi içerisinde etkilediği düşünülürse farklı motivasyon ve politik süreçler geçirse de aynı kültürel ve dini olguların paralel bir ilerleme ve değişim geçirdiğini düşünebiliriz. Özellikle kadın, sevgili, vatan, cinsellik gibi olguların milliyetçilik projeleri içerisinde çoğu zaman ana hatlarıyla aynı şekilde ilerlediği görülmektedir. İslam'ın bu konuda çok büyük bir etkisi vardır. Bu bölümde de İran'da değişen aşk olgusunun Kürtlerde de ortaya çıktığını ve ilahi aşktan vatan aşkına doğru ortaya çıkan arzusunun milliyetçi ideolojilerdeki yeri incelenmeye çalışılacaktır. Kürtlerde aşk, cinsellik, kadın, sevgi gibi konular Türk modernleşmesinde³⁶ olduğu gibi edebiyat, sanat gibi alanlarda ortaya çıkamamıştır. “Tıpkı Osmanlı romanının Osmanlı aydınının aşk ve cinsellik ütopyası” (Sancar, 2017: 135) olduğu gibi Kürtler de kendi edebi metinlerini (şiir, hikaye, tiyatro vb.) ancak çıkardıkları gazete ve dergilerde kısa pasajlar halinde yayınlamışlardır ve bu konuları kendi duygularıyla buralarda dile getirmişlerdir. Kürt milliyetçiliğinin öncü kadrolarının hem Osmanlı dönemi hem İTC yönetimi altında sürekli sürgünlerle ve asimilasyonla yüz yüze kalması bu durumu ortaya çıkarmıştır denebilir. Fakat gene de Kürtlerin gazete ve dergilerinde ortaya koydukları edebi metinlerin de vatan algılarındaki değişim ve sevgiliye (vatana) duyulan hasret, özlem bir çok makalede romantik bir dille ifade edilmiş, *Jin* dergisinde yayınlanan ilk Kürtçe piyes olarak tarihe geçen Memê Alan piyesinden, yazılan şiirlere kadar Kürtlerin de (Kürt milliyetçilerinin) uluslaşmaya çalıştıkları süreçte vatan, sevgili, aşk algıları değişmiş, Kürdistan'ın dağlarına, ovalarına duydukları hasreti dile getirmek için kullanılan yoğun edebi metinler yazılmıştır. Yazar Kemal Fevzi'nin Kürdistan'dan uzaklaşmak zorunda kalanlar için “Koynunda sevdalı perilerin halay çektiği bahçelerinden ayrılmışlardı” betimlemesi gibi Kürt kadınlar birer tanrıçaya, periye, anka zümrüte

---

³⁶ Türk modernleşmesinde edebiyatın, sanatın rolü üzerine Tanzimat döneminden Cumhuriyete kadarki süreç içerisinde çıkarılan roman, hikaye, tiyatro eserlerinin detaylı bir analizi için bkz. Mardin, Şerif, (1991). Türk Modernleşmesi, İstanbul: İletişim Yayınları.

dönüşmüştü. Bu dönüşüm kendisi ile beraber bir vatan aşkını ve vazgeçilemez bir milliyetçilik duygusunu doğurmuştu.

7. Kürt Basınında Değişen Arzu Nesnesi; Evîniya Welat³⁷

Nebatî qendî lêwî to deway bêçarey zeman e.³⁸

Kürt sözlü geleneğinde var olan şiirler, efsaneler, destanlar hikayeler zaman içerisinde anlatımda değişikliğe uğramışlardır. Bunların birçoğu tek başına okuduklarında bir sevgiliye yazılmış ve yahut bir özlemi dile getiren metinler gibi görünse de gazete ve dergilerde yer alan yazıların milliyetçi ahenkleri ve düşünceleri içerisinde ve kullanılan imgelemler aracılığı ile bir dönüşüm yaşamıştır. Bu dönüşüm ilahi aşktan, vatan aşkına sürüklenen bir arzunun hikayesidir aynı zamanda. Vatanın kadın bedeni olarak kurulan söylemi, milletin erkek kardeşler cemiyeti olarak ortaya çıkması millet olarak korunması gereken bir vatan unsurunu doğurmuştur. Bu milliyetçi ideolojinin kendini hissettirmeye başlaması ile daha görünür bir veçheye bürünmüştür. 1898’de *Kürdistan* gazetesi yayınlandığında henüz milliyetçilik duygusu Kürtlerde modern anlamda belirmemiş, bir Osmanlı kimliği (vatani) vurgusu yapılmıştır. Düz yazılar haricinde yayınlanan şiirlerin neredeyse hepsi Allah aşkı (sufilik) temalı, tasavvufi içeriklerdir³⁹. Gazetede, gazetenin ilk sayısından itibaren Kürt destanı olan Mem û Zin destanı yayınlanmıştır. Mem û Zin bir anlamda milliyetçi duygulara seslendiği için çok uzun süre milliyetçi bir eser olup olmadığı tartışılmıştır.⁴⁰ Fakat bu eserin tasavvufi bir içerik

---

³⁷ Türkçesi; Vatan Aşkı

³⁸ Türkçesi; Dudakların şifa otuna benziyor, zamanın dertlerinin çaresidir. (Kürtçenin Soranice lehçesinde yazılmıştır.)

³⁹Bu tasavvufi şiirlerin birçoğunu düzenli olarak yayınlanan Mem û Zin eserinin parçaları oluşturmaktadır. Fakat bu sürece kadar yazılı basınları, özgün kitapları çok nadir olan (ilk kitap olarak Mem û Zin bilinmektedir o da 1918 yılında kitaplaştırılmıştır) Kürt tasavvufi edebiyatı için yazılı kaynak bulmak maalesef ki çok zor. Bu çalışma içinde de kullanılan tasavvufi metinler, şiirler ancak Kürt basınında var olanlar kısıtlıdır.

⁴⁰ Mem û Zin’in milliyetçi muhtevaya sahip olup olmadığı tartışması için bir görüş olarak Martin Van Bruinessen’in makalesine bkz. Bruinessen, Martin Van, 2005. *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*. İçinde, Ehmede Xani’nin Mem û Zin’i ve Kürt Milli Uyanışının Çıkışındaki Rolü. İstanbul: Avesta Yayınları.

taşıdığı tartışmasızdır. Peygambere ve Allah'a yapılan övgülerle eserine başlayan Xani, "Kürt destanı Memê Alan destanından etkilenerek fakat hem içerik hem biçim olarak çeşitli değişimler yaparak Farsça bir mesnevi şiir formunda yazmıştır" (Bruinessen, 2005: 64) eserini. Klasik aşk edebiyatının bir örneği olan Mem û Zin'in *Kürdistan* gazetesinin beşinci sayısında yayınlanan "Di Ne'ta Qeleme Mes'nuat û Serdeftere Mewcûdat û Aqîle Maqûlat û Peşedeste Mexûqat Hezrete Seyyid'Us-sadat Muhemmed'ul-Mustefa Eleyhi Efdel'us-Selewa"⁴¹ isimli bölümünde Hz. Muhammed'in güzelliğinden bahsetmiş ona sonsuz övgüler yollamıştır. "Ewwel biriqi ji husne sermed nûrek, bûye maneya Muhemmed"⁴² dizelerinde olduğu gibi Muhammed'in yüzü nura benzetilmiş, kişinin sevgisi, arzusu ona yönelmiştir. Başlıkta dahi, geniş bir övgü dizmiş, Hz. Muhammed'i birçok olumlu özelliğın birleştiği tıslımlı bir kişilik olarak anlatmıştır. Namus bölümünde gösterdiğimiz gibi, namus-i İslam'dan namus-i Kurdi"⁴³ye geçişte "dine ve dini önderlere dizilen methiyeler dinsel anlamından koparılarak ulusal bir anlam kazanmıştır" (Najmabadi, 2016: 131).

"Vatan, bir kimsenin doğup büyüdüğü yeri temsil ediyorken, sürgüne gönderilen şairlerin ve yazarların, sözünü ettiğimiz anlamıyla vatana duydukları hasreti anlattıkları zengin bir edebiyat söz konusudur; ama Darü'l İslam'ın parçası olan ülkelerde gezen bu sürgünlerin dile getirdikleri duygu, siyasal bir bağlılıktan çok nostaljik bir sevgidir" (Lewis'ten Akt. Najmabadi, 2016: 135). İslam'ın ulus devleti savunduğu düşüncesi, milliyetçi retoriğın İslam inanışlarının yaygın olduğu yerlerde en çok kullandığı "argüman"lardan biri olmuştur. Hz. Muhammed'in "hubbu'l-vatan min el-îman"⁴⁴ hadisinde her ne kadar vatan ahiret olarak adlandırılan "öteki dünyayı" temsil etse de milliyetçi düşüncenin etkisi ile beraber birçok kavram gibi yeni anlamlara bürünmüştür. *Kürdistan* gazetesinin ikinci sayısında Mikdat Mıthat Bedirhan, "Vatan

---

⁴¹ Türkçesi; Yapılmış şeylerin övgülüsü, varolan şeylerin bilgilisi, düşünülmüş şeylerin akli, yaratılmış şeylerin rehberi; Hazreti Muhammed.

⁴² Türkçesi; Önce parladı yüzünden bir nur, nurun manası olmuş Muhammed.

⁴³Afsane Najmabadi adı geçen makalesinde namus-i İslam'dan namus-i İran'a nitelemesini kullanmıştır. Ben kendisinden alarak Kürt milliyetçiliğine uyguladım.

⁴⁴ Türkçesi; Vatan sevgisi imandandır.

sevgisi imandandır” diye başladıktan sonra eklemektedir; “Beyler, ağalar, paşalar! Size soruyorum; hanginiz şimdiye dek vatanına ne yapmıştır ki vatanınızı sevdiğinizi bilelim! Vatan sevgisi, düşmanın vatana girmesine olanak vermemek demektir” (1898: 2). Burada modern anlamda bir vatan tahayyülünden bahsedemezsek de (Rusya’ya ve Yunanlılara karşı Osmanlı topraklarını savunmak gibi bir anlam içerisinde kullanılıyor daha çok) Bedirhan’ın hadisi kullanarak Osmanlı’yı kast etmeye başlaması vatanın imgesel olarak değiştiğini göstermeye başlamaktadır. Bu değişen algı, *Jin* dergisinin birinci sayısının ilk sayfasında “Kürd’ün vicdanındaki sevgili, din ve imanından ibaret olduğuna göre” (Haydarizade, 1919: 3) cümlesi ile artık vatan sevgisine bürünen iman imajından vazgeçilmiş, vicdanlardaki sevgili “yeni iman”ın yerini almıştır. Bu vicdanlardaki sevgili de bir toprak parçası olarak mekansız aşktan sınırları belli bir vatan aşkıydı.

Vatanın sınırlarının keşfi vatani bir kadın bedeni olarak tahayyül etmenin getirdiği bir durum olarak ortaya çıkmıştı. Bu beden erkek tarafından korunup, kollanıp, sahiplenilmesi gereken bir olguydu. Fakat ulus-devletin kadınlara biçtiği “gönüllü” olma ilkesi ulusun erkekleri için de geçerliydi. Bunu yaparken hem bir toplumsal zorunluluk varmışçasına hissedip hem bir yandan can-ı gönülde bunu yapmalıydılar. Bunu yapacak en etkili şey ise korunması ve sahip çıkılması gereken şeye bir sevgi ile yaklaşmak ve bunu “içten” gelen bir davranış olarak göstermekti. Vatan için oluşturulacak bu durumun en özgün nesnelere toplumun en “masum” bir o kadar “fedakâr”, “üretken” ve “dış saldırılara en uzak” olarak kadın bedeni görülmeye başlandı. “Bu bedeni, kadın olarak kuran söylem ise klasik aşk edebiyatının, yurtsever şiire eklenmesiyle beraber oluşturulmuştu” (Najmabadi, 2016: 133). Şiirsel bir dil kullanılarak yazılan öykü, hikâye, betimlemeler ve yazılar da bu söylemi kuran diğer öğelerdi. Kürt erkeklerini tıpkı sivilikte olduğu gibi bu aşka ölümüne sahip çıkmaya, hiçbir çıkar gözetmeden canını feda etmeye ve uğruna her şeye katlanmaya çağırıyordu bu aşk. Fakat artık ulvi tanrısal inançlar zamanın ruhuna uygun bir aşk öznesi değildi. “Nebatî qendî lêwî to deway bêçarey zeman e” (Termo, 1919:16)

dizelerinde olduğu gibi, kadınların dudakları (vatanın konuşan dili) artık zamanın çaresi olarak görölmeye başlanmıştır.

Kürt Teavün ve Terakki Gazetesinin beşinci sayısında yer alan “Tıbbiyeliler Tiyatrosuna Ziyaret” isimli yazıda Ahmed Cemil özgürlüğe olan arzusunu şöyle dile getirmiştir;

Bencil bir hükümdarın kendi istibdadından ileri gelen çirkinliğinin nefret edilecek manzarası, yumuşak huylu bir perinin kan pahasına savunduğu namus ve günahsızlığımızın niteliği, bir aşk ve iffet güzelliği sevgilisinin üzüntülü vaveylası, fedakâr bir atlının temiz babalık duygusu ve adaletin zulme, özgürlüğün istibdada, ışığın karanlığa karşı zafer kazanacağını gösteren ve tüm dünyada itaat edilen Cenab-ı Allah'ın kanunu açıklanıp tasvir edilirken, istibdadı ruhlarının ta içinden alaya alıp sahteliğini gösteren ve *en güzel sevgili olan özgürlüğü* pek yükseklerden alkışlayan tıbbiyelilerin okşayıcı bakışlarının kapsamına tüm varlığım girerken, ibret verici bu güzel manzaraları sabaha dek ruhsal ve doğal bir biçimde kendimden geçip dalarak seyrederken, İshak Sükûtî Kürdi'nın manevî yüce şekli de anılarımdan oluşan tablonun ön tarafında görünmüştür (Cemil, 1908: 5-6).

Alıntının her bir kelimesi neredeyse kendinden geçen bir adamın duyguları hissiyatını vermektedir. Henüz modern anlamda bir milliyetçi muhteva taşımasa da milliyetçi düşüncenin temeli olarak liberalizm ve “özgürlük tutkusu” yavaş yavaş kök vermeye başlamıştır. Meşrutiyet yani tek adam yönetimi olarak padişahlığın devrilmesi ve yerine meclisin açılmış olması bir yandan herkesin sahiplenip koruması, bir yandan uğruna ateşle bağlı olması gereken bir durumdur. Özgürlüğü en güzel sevgili olarak tanımlayan yazar daha önce kendisini bütünüyle Hakk'a adayan sufi geleneğin cümleleriyle seslenmiştir özgürlüğe. Tanrı aşkından sarhoş olmak, sakilik yapmak, kendinden geçmek gibi tanımlamalar artık özgürlük metinlerinin bir parçası olmakta erkeği Tanrı'ya değil, özgürlüğe bağlamaktadır. Metinde geçen okşayıcı bakışlar, kendinden geçerek dalarak seyretmek, bir aşk ve iffet güzelliği gibi betimlemeler klasik aşk şiirlerinde maşuğun (aşık olan erkek) sevgilisine dizdiği methiyelerin birer kopyasıdır. Burada sınırları belirsiz, yeri ve göğü kaplayan ya da küçük bir zerrede yer bulan arzu nesnesinin, bakışla

görülebilen, seyredilebilen, somut güzelliği ile kendinden geçiren bir vücuda bürünmüştür. Deniz Kandiyoti'nin belirttiği gibi “Bedenin ve toplumsal mekânın İslami düzenlenişi, bedeni kutsallık alanından çıkarıp tıbbinkine geçirerek dünyevileştiren yeni söylem tarafından yavaş yavaş işgal edilmiştir” (2015: 224). Dünyevileştirme bir yandan milliyetçiliğin rasyonalite kavramını besleyen bir noktada dururken bir yandan görme, dokunma gibi duyulara verilen önemi de arttırmıştır. Dokunmaya ve görmeye dayalı bu yeni erotizm durumunda cinsellik daha fiziki bir veçheye bürünür ve görücü usulü evliliğe sitem ederek özgür aşklar yaşama isteminde olan milliyetçi erkeğin arzularının vatan bedeni olarak kadınlara yönelmesine sebep olur.

Gazetenin sekizinci sayısında “Weten û İttîfaqa Kurmanca” isimli yazıda Halil Hayali, “Vatan” diye başlayarak karşısında bir insan varmışçasına konuşuyor ve ekliyor; “İstibdat tufanı sana musallat oldu, çocuklarını öldürdü” (1908: 27). Bir insan suretine bürünen vatan, şairin gözünde aynı zamanda bir cinsiyete de sahiptir ve çocukları öldürülen bir annedir. “Çocukların sefil ve perişan aç ve çıplaktır” (1908: 27) cümlesi de vatanın muhtaç ve düşkün olduğu ve korunması gereken bir halde olduğu algısını yaratmaktadır. Yazar, muhtaç ve düşkün bir anne olarak vatani süt sağan genç kızlarla süslü bir cennete benzetmektedir. Cennet metaforu klasik aşk şiirlerinde ulaşılabilecek son merteye, ebedi hayatın son durağı olarak tasvir edilmekte, herkesin orada gözünün olduğu ve ona ulaşabilmek için sonsuz çaba ve eziyet gerektiği imgelemine taşımaktadır. Ulus-devlet projelerinde “cennet vatan” betimlemesi İslam geleneğinde sonsuz ülke, sonsuz mekan imgelemine taşımaktadır. Vatan sonsuz bir güzelliğe sahip, bu uğurda her türlü cefaya katlanılması gereken kutsal bir yerdir. Fakat konumuz itibari ile bu cenneti çekici kılacak güzelliğin “süt sağan genç kızlar” oluşu, cennetteki huri imgelemine de akla getirmektedir. Erkek arzusu içinde cenneti çekici ve uğruna her şeyi yapılabilecek şeylerin başında erkeklere vaat edilen cennetteki her erkeğe bahşedilmiş güzel hurilerdir. Burada yazar iki ayrı kadın kimliğini erotize etmiştir. Bir yandan “çok cefa çekmiş ve uğruna her şeyin göze alınması gerektiği düşünülen

cinsiyetsiz bir kadın, manevi erotizmin nesnesi olarak anne”, bir yandan “*uğruna her türlü acı çekmesi kaçınılmaz olan, ebedi güzellikte, sonsuz zevkin ve arzunun doruk noktası ‘cennet vatanın hurileri’ olarak genç kızlar.*” Modern aile içerisinde kadınlar iki ayrı mertebeye getirilmiştir. Ulusal bir hizmet olarak “annelik ve anne olarak kadının ulus-devlete simgesel şekilde mal edilmesi muazzam bir duygusal yatırım” (Saigol, 2016: 235) ortaya çıkarmışken, “vatanın kızları” bu duygusal yatırımın aşk ve tutku ile bağlı olduğu, sadece erkek zihninde cinsellikle var olabilen, kamusal alanda cinselliğini yitirmesi gereken kadınlar olarak ortaya çıkmıştır.

Hetawî Kurd’un dördüncü sayısında yer alan “endişe-i vatanla çarpan bir kalp neden çekinir” (Rıza, 1913) cümlesinde aşık olunana, sevgiliye dair olan “çarpan kalp” imgesi vatana dair kullanılmış, aynı sayıda Kürdistan “alemi meftun eden gecelerin” (Diyarbakırlı M.N, 1913) güzellemesi ile anılmıştır. Meftun klasik şiirde çok fazla geçen “gönül vermiş, tutulmuş” anlamında aşık olan kimseye söylenen sıfattır. Burada dünyavileşen dünyada sadece ulus-devletler değil dünyanın kendisi de maddi bir çehreye bürünmüştür artık. Alem olan dünya bir insan gibi Kürdistan’a aşık olmuştur. Kürtlerin vatanının dünyaca aşık olunan bir yer olması onun korunması ve kollanması ve her an başka bir yabancı tarafından saldırıya uğrayacağı düşüncesini taşımışlardır. Güzelliği ile var olan Kürdistan, onun sahipleri tarafından sürekli tetikte olunması gereken, kollanıp-korunması gereken bir durumu ile ortaya çıkmıştır. Yine derginin ikinci sayısında yer alan “Kürd Münevver Gençlerine” isimli yazıda “Gençlerimin vücudunun en nazik ve kıymetdar uzvu olan kalplerinin en derin köşelerinde birer ‘şems-i milli neşat’ şeklinde sayha-i işar tabiatımla nurlandım, vücut buldum” (Malwer, 1913) diye seslenen Şahab Malwer isimli yazar erotize edilmiş bir anlam ile okuyucuya seslenmektedir. Kalbin uzuv olarak nitelendirilmesi vatana duyulan aşkın cinsel muhteva ile yüklendiğinin izlerini göstermektedir. Milli güneşin sevinciyle tabiatının nurlandığını belirtmesi, ilahi güçlere ait olan nurlanmak kavramının da yazarın vücut buldum tabiri ile beraber dünyevileştiğini ve artık nura hasıl olanın insan olduğunu göstermektedir. Yazının devamında yer alan “Artık Kürdistan’ın saf, bakır

muhibti kalbimde emellerini beslediğim firari bir muhabbetin ki “intibah-ı şebabén gaye-i mükafatı peşinde koştum...” cümlesindeki saf ve bakir olma hali erotize edilen Kürdistan’ın sıfatları olarak kullanılmaktadır. Bütün kalbiyle -sevgiliye duyulan aşkta olduğu gibi- muhabbet peşinde halinde olmak vazgeçilemez arzuların ve geri dönüşü olmayan bir aşkın belirtileri olarak görülmektedir.

Jin dergisi ile beraber bu aşık olma hali somut halleri ile beraber bir veçhaya bürünmeye başlamıştır. Konuşturulan nehirlerin vatan aşkı ile yanması, birçok şairin vatan aşkına yönelik ateşli yurtsever şiirleri, bu erotize etme halini milliyetçileri vazgeçilemeyecek bir yolda olduklarına ikna etmiştir aynı zamanda. Derginin ikinci sayısında “Kurmanç Şivesi Üzerine” Kürtçe bir şarkıda sözlerinin tercümesi şöyledir;

Şu dilberlerin parmak ve pençeleri balmumu gibi latif ve yumuşak, diş ve dudakları şeker gibi tatlı ve beyaz, kaşları Kürdistan hükümrân zâdelerinin kaşları gibi siyah ve mukavves, belleri Kurmanç taifesine mahsus ince ve nazik, ayaklarındaki yemeniler Musul vilayetinde yapılan yemenilerdir (M.M, 1918: 12).

Yumuşak parmaklar, tatlı dudaklar, siyah kaşlar, ince bel gibi kavramlar klasik aşk şiirinde sevgiliye yazılan iltifatların ve kadın bedeninin sıfatlarından bazılarıdır. Yazarın burada artık bahsettiği bu özellikleri Kürdistan ve Kurmanç’lara (Kürtçe’nin lehçelerinden olan Kurmanci’yi konuşanlara verilen isim) ait özellikler olarak nitelenmesi artık sevgilinin özelliklerini bürünen bir vatan kavramının varlığı ile ilişkilidir. Divan edebiyatında yer alan siyah ve kavisli kaş imgesi sevgiliye yönelen arzunun emarelerinden biri olarak sayılmaktaydı. Bu kaşların Kürdistan hükümdarlarının kaşlarına benzetilmesi ikisini aynı şekilde görmesinden ve eş anlamları yüklemesinden kaynaklanmaktadır. Geçmişin sevgilisi artık bir toprak parçasıdır aynı zamanda ve bu toprak parçası hem bir anne hem bir sevgili olarak uğruna ölünecek kadar güzel olmalıdır. Sevgili olarak vatana dizilen bu methiyelerin erotik birer imge ile aktarılması vatani vazgeçilemez bir arzu nesnesi haline de getirmektedir aynı zamanda.

Jin dergisinin üçüncü sayısında E. Rehmî tarafından yazılan “Eşqa Welat⁴⁵” isimli şiirde yazar vatana yönelik aşkını şu dizlerle dile getirmektedir;

Dibêjin welat bo dijmin e
Ez sax bibim qet mimkun e!
Xîret, hemîyyet zamin e
Eşqa wî mêhvanê min e
Qurban ji wî ra, mergê min e
Eşqa welat, eşqa welat
Te cerg û mêlakê me pat⁴⁶ (Rehmî, 1918: 15).

Doğrudan bir aşk şiiri olduğunu başlıktan bize bildirmiş olsa da yazar, yazının bütünü aşk şiirlerindeki imgelemler kullanılarak sevgili olarak vatana yöneltilen duyguların bir bütünüdür. Vatana kurban olmak, kendi benliğini vatanın benliği ile kendi ölümünü vatanın ölümü ile birleştiren bu dizeler vazgeçilmesi mümkün olmayan bir nesnenin tanımlamalarıdır aynı zamanda. Vatan aşkı yüzünden ciğerin yanıyor olması bir yandan vatana duyulan özlemin acı ve ıstırapla yoğrulmuş olduğunu dile getirirken, bu acı ve ıstırap aynı zamanda maşuğu sevilene olan duygulardan vazgeçilemeyecek bağlı bir konuma da getirmiştir.

Derginin beşinci sayısında I. Dünya Savaşı sonrası göç ve yıkım ile karşı karşıya kalan Kürtlerin durumlarını anlattıkları eserler arasında yer alan bir “Gam Kervanı” isimli bir şiirde kadın konuşturulmuş ve göçün sefilliğin sebebi vatansızlığa atfedilerek şunlar söylenmiştir; “Baktım ki duygusal bir dişi aslana benziyor, acılı yüreği vatanın derdiyle sızlıyor, karşısında buldum ben kendimi değersiz-cılız, öyle kadınlarla gurur duyacak ulusumuz” (Tevfik, 1918: 10). Aşka düşme ve vatan sevgisiyle kavrulma kadınlarda erkeklerin görmek istedikleri “duygusal ve maneviyat yüklü” kadını imgelemi ile yakından ilgilidir. Aslanın yırtıcı bir imge taşıyor olmasına rağmen dişi aslanla beraber aslanı duygusal bir forma sokmaya çalışarak “yırtıcı, güçlü” ve aslında

---

⁴⁵ Türkçesi; Vatan Aşkı

⁴⁶ Türkçesi; Diyorlar vatan düşman içindir, ben sağ oldukça mümkün mü! Gayret etme, çalışma zamanıdır. Onun (vatanın) aşkı misafirimdir, kurban olayım ona ölümümdür o. Vatan aşkı, vatan aşkı! Sen ciğerimi yaktın!

cinsellik arzusu daha yüksek bir özne olarak gösterilmek istenmemektedir. Kadına ait erotizm ve cinsellik güdöleri “vatanın anası” olarak kadından alınmakta, manevi bir yöne kanalize edilmeye çalışılmaktadır. Erkekler vatana dair aşk, sevgi beslerken kadınlara biçilen duygu dünyası vatanın çilekeşi, fedakarı rolüdür. Bir erkek kardeşler birliğı olarak ulusun, gurur duyacakları kadın (vatan) imgelemi böyle tasavvur edilmektedir.

Yedinci sayıda yer alan Soranice bir şiirde ise erotik ögeler şiiri süslemektedir. Süleyman Termo isimli yazar “Wereqek Le Refzi Xatirat” isimli şiirde şunları demektedir; “Dirêjet her wekû zulfî sîyahit maşa ber bünye, ke qubbey sîneyî safit dukan û baxî seywan e⁴⁷” (Termo, 1918: 16). Klasik şiir biçiminde yazılan bu şiirde, Romiler (Türkler) fettan olarak tanıtılmakta, kendi vatanının özelliklerini saymaktadır yazar. “Qubbey sîne” olarak anılan dizeler vatanın bolluk bereketine yapılan övgüleri göstermeye çalışssa da mana olarak kadın memelerini çağrıştıran bir imge olarak kullanılmıştır. Vatanın bir anne olarak özdeşleştirilmesi, tıpkı çocuğunun karnını doyuran bir annenin yaptığı gibi kadının göğüslerinin aynı zamanda vatanın evlatlarını yani ulusu da doyuracak kadar zengin ve bereketli görülmesinden mütevellit ifade edilmektedir. Sekizinci sayıda “Sevgili Kürdistanı’ma” diye başlayan şiirde ise yazar “Kavuşmadan ölsem, cesedim dağlara kalsın, her akşam ve seher yel ile vatan kokusunu alsın” (Nejad, 1918: 11-12) cümleleriyle vatanın kokusu da vatan arzusunun bir parçası haline getirilmiştir.

Birinci şiirde geçen meme ve koku imgeleminin önemi burada iki farklı anlamı da çağrıştıran olması. Bir anlamda vatanın anaları olarak kadının verimli olduğu kast edilmiş bir diğer anlamda sevilen kadının vücut hatları ve ona bahşedilen kokusu anlatılarak aşk ilan edilmiştir. Burada vatanın duyulara hitap ederek yer yer kokusundan, görseiliğinden kaynaklı bir duygu betimlemesi vardır. “Koklamaya,

---

⁴⁷Türkçesi; Elbisen siyah örgüler gibi uzanıyor aşağı, göğüs kubben (memelerin) verimli dükkan ve bağlardır.

görmeye dayalı bu duygusallık, vatanın erotikleşmesinde önemli bir rol oynamıştır hem anneliği hem de sevgililiği taşıyan figürün müphemiyetine işaret etmiştir” (Najmabadi, 2016: 135). Bu müphemlik bir yandan annenin kast edilmesi ile “masum” bir yere çekilirken bir yandan sevgili olarak vatan kast edilerek bu masumluk karinesi pekiştirilmiştir.

Aşk şiirleri ve cümleleriyle bezeli *Jin* dergisinde Kürtlerin de bir devletinin olması gerektiğini söyledikleri ve yahut otonomi talep ettikleri cümlelerde bu taleplerin gerekçeleri artık vatansız yaşamlarının imkansız olduğunu anlattıkları büyük aşklarının vazgeçilemez olduğu hissi ve duygusu da yatmaktadır. Dokuzuncu sayıda “Welat⁴⁸” isimli yazıda Ebdurrahim Rehmî hem düz yazı olarak hem aralara serpiştirdiği şiirleri ile bu vazgeçilemez duyguyu dile getirmiştir.

Iroke di qelbê me hemîyan evînîyek heye, agirek heye ku em daîma bi wê eşqê, bi wê evînîyê disojin; û ji ber wî agirî em ne xwedanmal in, ne xwedankur in, ne xwedanheyat in. Welhasil hemî tiştê xwe em hazir in di wê rê da bidin, Ew çi eşq e, çi evînî ye? Elbet evînîya welat e (Rehmî, 1918: 16)⁴⁹.

Tasavvufî edebiyatta var olan mülksüz, çocuksuz ve dünyevi hayattan vazgeçme hali artık vatan için ve vatan aşkı ile yapılmaktadır. Bütün Kürtlerin aynı ateşle yandığını düşünmesi, yazarın ulus-devletin vazgeçilmez olarak kurguladığı “hayali cemaatinin” içerisinde kendi gibi düşünen insanlar olduğunu varsaydığını da göstermektedir. Tek bir aşka kalplerinde yer olduğunu söylemesi ve bunun kuşkusuz vatan aşkı olduğunu belirtmesi milliyetçi erkeklerin artık tek derdinin ve duygusunun vatan olması gerektiği çağrısını da yapmaktadır.

Ebdurrahim Rehmî Kürt milliyetçi duygularını en yoğun yaşayan isimlerden biri olarak vatanı sevgilisi olarak gördüğünü kendi cümleleriyle ifade etmektedir. On ikinci sayıda Van’dan gelen ve Van halkının savaştan sonra yaralarını sarmaya başladığının

---

⁴⁸ Türkçesi; Vatan

⁴⁹ Türkçesi; Bugün hepimizin kalbinde bir sevda bir ateş vardır ki her zaman bu aşk ile bu sevda ile hislenmekteyiz. Biz ne ev sahibi, ne çocuk sahibi, ne hayat sahibiyiz. Velhasıl, bizler her şeyimizi ona vermeye hazırız. Bu ne aşktır, bu ne sevdadır? Elbet, vatan sevdasıdır.

anlatıldığı mektubun kendisini hem mutlu hem mutsuz hissettirmesini yazar şöyle ifade etmektedir; “Ben mektubu alınca kederlendim, niçin? İşte burada iki soru işareti karşısında şaşkın kaldım. Nihayet birinci "niçin" çünkü haber alamadığı sevgilisinin sağlık haberini alan bir insan elbet sevinir” (Rehmî, 1918: 12). Vatan artık kendisinden haber alındığında sevinilen sevgili, sağlığı mevzu bahis olan bir kadın bedenidir. On beşinci sayıdaki Nur isimli şiirinde ise;

Ez temaşe dikim, welatê min tamam baxê gulan
Çar teref bêdeng, samit bûn ji nexma bilbilan⁵⁰ (Rehmî, 1918: 22)

Bülbül ile gül metaforu klasik şiirin bir sembolü olarak kullanılır. Gül kadını, bülbül seven erkeği gösteren sembollerdir. Güller bu görsellikte edigendir. Bülbül onun etrafında pervane olarak dönen etkin öznedir. “Vatan bir gül bahçesi olsa da bu bahçenin gülleri olarak kadınlar pasif özneler, erkekler aktif özneler olarak kurgulanmıştır. Buradaki arzunun öznesi erkektir, bakış da bir sevgiliye bakan bir erkeğin bakışıdır” (Saigol, 2016: 233). Kadın gözlenen, gözetlenen, güzelliği ile bahçeye renk katan bir nesne, erkekler bu bahçenin koruyucu, kollayıcısı olarak bahçeye bakan gözleridir. Kadının dilsiz bir figür olarak seçilmesi sadece bir sembol olarak gösterilmesinin de bir sonucudur aynı zamanda. E.Rehmî onsekizinci sayıdaki “Loma Ji Bilbil “ismindeki şiirinde “Bilbil, çi ye nalîya we her dem! Yan hun jî wekî me bêwelat in⁵¹” (Rehmî, 1918: 13) dizesinde olduğu gibi bülbülü bir milliyetçi erkek olarak kendisi ile bir tutmuş, bülbülün gülsüzlükten inleyişini kendisinin vatansızlıktan inyelişine benzetmiştir. Burada bülbül-milliyetçi erkek ikilisi etkin özneler olarak gül nesnesinin peşinde dolaşan ve onsuz acılar içinde kavranan bir hali temsil etmektedir. Gülün toprakta yetişiyor olması da kadını toprak olan vatanla birleştiren bir tahayyülün parçası olmuştur.

---

⁵⁰ Türkçesi; İzliyorum, vatanımın tamamı gül bahçesidir, bülbüllerin yokluğundan dört tarafı sessiz kalmış.

⁵¹ Türkçesi; Bülbül, nedir bu her zaman inleyişiniz! Yoksa siz de benim gibi vatansız mısınız?

Son olarak *Kürdistan* gazetesinden *Jin* dergisine kadar bölümleri yayınlanan ve yahut duyurusu yapılan Ehmedi Xani'nin ünlü Kürt eseri Mem û Zin'in kadın erkek sembolü üzerine eklemeler yapmak gerekmektedir. *Jin* dergisi kitabın basıldığının ve alınıp herkesçe okunması gerektiğinin haberini birçok sayıda üst üste verir. Eserde Mem ile Zin'in aşkı anlatılmakta ve sonunda Mem Zin'e kavuşamamanın acısı ile ölmekte, Zin ise onun mezarı başında can vermektedir. Eserin tamamının analizi burada mümkün olmamakla beraber bu ölüm metaforları üzerinden ulus-devlet fikrini savunan milliyetçiler için neler ima edebileceğine dair fikirler söyleyebiliriz. "Eserin Fars edebiyatının, kültürünün temsilcilerinden ünlü Ganjah Nizami tarafından yazılan Yusuf ile Züleyha eserinden model olarak alındığını görmekteyiz" (Bruinessen, 2005:63). Mem û Zin eseri her ne kadar milliyetçi muhteva taşıyorsa da semboller üzerinden ve Kürt dili-vatanı gibi konularda vurucu cümleleriyle milliyetçilerin baş ucu kitaplarından olmuştur. Bu sembollerde ölen Mem'in Kürdistan'ı temsili, aralarına girmeye çalışan Beko karakterinin dış güçler olduğu, Zin'in ise Mem'in aşkı için öldüğü imgelemi hala daha yaygın bir tartışma konusudur. Burada Mem (erkek) vatan (Zin) için ölen olarak, Zin ancak ölen erkeğin arkasından acısı yüzünden öterek bu hikaye dahil olmuştur. Vatanın uğruna can vermesi gereken erkek imgelemi olarak Mem ancak sevgisi ve arzusu ile yaşayabilen erkeği temsil etmektedir. Zin ise perişan, cefakar, fedakar vatan imgelemi olarak bu hikayedeki rolü Mem'in ölümüne dayanamamak ve O'nun için ölmektir. Benzer bir Farsi hikayeden bahseden Najmabadi, bu tarz destan ve efsanelerin milliyetçi muhteva olarak yazılmasındaki sembolük değeri "erkek, vatan için ölürken, kadın bir *vatanî* (vatansever) erkeğin aşkı için can verir" (2016: 152) diye değerlendirmektedir.

8. Ulusun Yedek Gücü Olarak Kadınlar: Kürt Kadınları Teali Cemiyeti Örneği

Ulus devletler ve milliyetçilik çağı olarak bilinen 20. yüzyılın en baskın ideolojilerinden biri olan milliyetçilik içinde kadınlar kendilerine doğrudan yer bulamamıştır çoğu zaman. Milliyetçi düşüncenin miladı olarak kabul edilen Fransız

Devrimi'ne müteakip 1789'da Fransız Ulusal Meclisi'nde okunan insan ve yurttaş hakları bildirgesi bile insan olarak erkeklere (homme) hitaben kaleme alınmıştı. Buna itiraz eden Olympe de Gouges 1791'de kadın ve yurttaş hakları bildirgesini yayınlar. Gouges toplumdaki “sefaletin” temel nedenin kadınların haklarının tanınması olduğunu vurgulayıp “biz anneler, kız çocukları, kız kardeşler, ulusun temsilcileri ulusal meclise alınmayı talep ediyoruz”⁵² diye başlar beyannameye. Gouges ateşli bir devrim savunucusu olmasına rağmen devrimden sonra kadının ulusun bir parçası olarak en azından eşit bir parçası olarak yeni düzende ve onun resmi vesikası olan insan ve yurttaş hakları bildirgesinde kendisine yer bulamamasını fark ilk kadın ve dolayısıyla bu bağlamda ulus devletler çağının cinsiyet eşitsizliği ile başladığını eleştiren ilk kadın olmuştur. Gouges, bu ve devam edecek olan itirazlarını önce hapsedilerek ardından 1793'te devrimin giyotininde canıyla öder.

Ancak Fransız Devrimi ile dünyaya yayılan milliyetçilik düşüncesinde kadın sembolik olarak hala kendisine yer edinmektedir. İkinci Fransız devrimi olarak da nitelendirilen 1830 devrimi ile özdeşleşen ve Eugène Delacroix'a ait ünlü “Halka Yol Gösteren Özgürlük” isimli tabloda bir elinde eşitlik, özgürlük ve adalet yani aynı zamanda Fransız bayrağını ve devrimin hem renklerini hem de ideolojisini simgeleyen bayrakla diğer elinde ihtilali simgeleyen bir tüfekle memeleri açık kadın kahraman figürü topluluğa yol göstermektedir. Ancak buna rağmen sembolik olmanın ötesinde 40 yıl önce Gouges'nin eleştirileri devrim için hala geçerliliğini korumaktadır. Buradaki figür yeni ulusun kadını simgeler ama simge kelimenin anlamı ile müsemmadır, yani ötesinde bir anlam taşımaz ve neredeyse tüm uluslaşma süreçlerinde benzer kadın kahraman figürler yaratılmıştır. Türk uluslaşma serüveninde Halide Onbaşı (Edip Adıvar), Şerife Bacı ya da Kürtler için Kara Fatma benzer örnekler teşkil etmektedirler,

---

⁵² Kadının ve Kadın Yurttaşın Hakları Bildirgesi, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/297/2716.pdf> (Erişim: 15.05.2018).

Sirman'ın ifadesiyle “ulusun hayali bütünlüğünün” (2008: 227) bir parçasıdır kadınlar ancak esas unsur değildirler hiçbir zaman.

20. yüzyıl boyunca başarılı ya da başarısız hemen tüm uluslaşma hikayelerinde kadın “kahraman” öznenin kendisi değil, onun arkasında olandır, ulusun lideri ya da liderlerinden biri değil onların eş, anne ya da kız kardeşlerdir. “Kadınların ulus devletle ilişkisi kadın bedeni üzerinden (onun kontrolü üzerinden) ulusun biyolojik olarak yeniden üretilmesi ve şüphesiz aynı zamanda ulusun kültürel olarak da taşıyıcılığı ve yeniden üretilmesi gibi temel ve sabitlenmiş bir ilişki biçimidir” (Sirman, 2008: 229). Türk ulusçuluğunun cinsiyet rejimine bakıldığında bu belirlemenin izini takip etmek mümkündür. “Ulus biyolojik olarak yeniden üretmenin ötesinde ulus içinde muteber kadının ne ve nasıl olması gerektiği, ulusun “temiz, saf, ari, pür” olması ve kalabilmesinin doğrudan kadının bu sıfatları taşıması ve muhafaza etmesi ile doğrudan ilişkili olduğu bilinir” (Bora, 2013: 256-283). Özellikle Türk ya da biraz sonra daha detaylı tartışılacak olan Kürt ulusçuluğu gibi görece geç ve hızlı gelişen uluslaşma modelleri beraberinde taşıdıkları gelenek ve din gibi öğelerin de tesiri ile kadının ulusun kuruluş, konsolidasyon ve muhafazasında gelenekle modernlik arasında sıkışan ama öze, yani geleneğe her zaman daha yakın olan bir seyir izlerler.

Belirtildiği gibi benzer bir durum yüzyılın başında Kürt milliyetçi hareketi için de geçerli idi. Modern manada Kürt milliyetçi örgütlerinin oluşumu yüzyılın başına tekabül etse Kürt uluslaşması cereyanları içinde kadın dahiliyeti söz konusu değildi. 1898’ den beri (*Kürdistan* gazetesinin kuruluşu) geç Osmanlı döneminde Kürt basının da milliyetçilik tartışmaları içinde kadın bahsi geçmekle birlikte kadınların hangi temalar vasıtasıyla bu tartışmalarda yer buldukları kendilerine bu çalışmanın da son bölümünü teşkil etmektedir. Başlıklarda teferruatlı bir biçimde aktarıldığı üzere kadın bahsi geçen dönemin Kürt medyasında daha çok, namus, annelik, vatan, cehalet ve eğitim gibi temel temalar etrafında şekillenmiştir. Buna rağmen milliyetçilik tartışmalarının örgütsel ve programatik bir veçhe kazandığı 1919 gibi geç bir tarihte yine bir Kürt milliyetçi teşebbüsü olan Kürdistan Teali Cemiyet’inin (1919) teşvik ve

desteği ile Kürt Kadınları Teali Cemiyeti Kuruldu (KKTC). Cemiyetin bilinen çok az faaliyeti olmasına rağmen cemiyetle ilgili dönemin Kürt basının da çıkmış olan iki yazı ve cemiyet programı ilk Kürt kadın örgütlenmesi olarak kurulan bu cemiyet için sınırlı da olsa analiz materyali olarak kullanılacaktır.

KKTC'ye bu tema altında özel olarak odaklanmamızda cemiyetin bizatihi kuruluş amaçlarından birinin ki temel gerekçe aslında ulusal harekete yardımcı olmak ona hizmet etmek olarak belirlemesidir. Ulusal harekete yardımın mahiyetinin ve muhtevasının nasıl ve ne düzeyde olduğunu parti programı ve cemiyetle ilgili yayınlanmış iki yazı üzerinden değerlendirilecektir. Ancak cemiyet açıkça Kürdistan Teali Cemiyeti'nin himayesinde kurulmuş, provakatif bir ifade kullanacak olursak cemiyetin temel amacı toplumsal cinsiyet sylemu tarafından kadın dünyasına tanımlanmış ve nihayet reel hayatta da kadınlar tarafından ekseriyetle tatbik edilen, hayır işleri, eğitime destek, çocukların eğitimi, ulusal şuura sahip çocuklar yetiştirme, yardım toplama gibi misyonlar yüklemiştir kendisine.

Cemiyet 2 Haziran 1919'da dönemin dergilerinden *Jin*'in 20. sayısında yayınlanan Vanlı Memduh Selim Beki imzalı "İki Eseri Mebrr" (İki Mühim Eser) cemiyetin kuruluğunu şükranla karşıladıktan sonra şöyle devam eder, "kadınlarımıza vatan, vazife, fedākārlık hisleri aşılayan tam birer ana oldukları gün Kürd kadınlığının asrī zihniyetle inkiřāfi emeline ermişler demektir". Selim Beki, Kürt kadınlarını doğrudan "ana" kategorisi dahilinde tanımlamış ve ancak Kürt kadının asri zihniyete inkişafının da vatana duydukları vazifeyi yerine getirmeleri ile mümkün olabileceğini söylemiştir. Başka bir ifade ile kadın cinsel kimliğinden arındırılarak ana kategorisinde tanımlanmış, analığın doğrudan ulusun biyolojik yeninden üretimine gönderme yaptığını düşündüğümüzde (Sirman, 2008; Yuval Davis, 2016) kadın biyolojik üretim bir parçası olarak grlmştir. Öte yandan 20 Haziran tarihinde Kürd Kadınları Tealī Cemiyeti tarafından okutulan Mevld sırasında Encum Yamlkī Hanım cemiyetin amaç ve gayelerini topluluğa anlatırken Selim Beki'nin cemiyet hakkındaki

düşünceleri ile paralel amaçlardan bahseder. Encum Yamulki cemiyetin gayesini şöyle tanımlar;

Hanımevendiler, derneğin amacı, ülkemizde yardıma muhtaç ne kadar Kürd kadın ve çocukları varsa onlara iş bulmak, yönetim merkezleri açmak, okullar açarak öksüz yavrularını bilgilenmeye çağırmak ve öğretmenlik yapabilenlerimizin de gönüllü öğretmenlik yapmalarınıdır. Demek istiyorum ki dernek, mümkün olduğu kadar nakdî ve bedenî yardımda bulunacaktır. Bu kutsal Mevlüd, Kürd olan ve Kürdleri seven saygıdeğer hanımlarla ilk ilişki oluyor. İnşallah bunun gibi birçok toplantılar, konferanslar, müsamereler ve benzeri çalışmalar, bizleri birbirimize tanıtır ve bu tanışmadan ulusumuza pek hayırlı yararlar doğar. Dernek, ulusun yaralarını sarmak için sizlerin fedakârlığına muhtaçtır (Yamulki'den Akt.Beki, 1919: 10)

Yamulki cemiyetin açıkça Kürt davasına yardım etmek için çalışacağını belirtse de aynı şeffaflıkta hangi alanlarda faaliyet göstereceklerini de anlatır. Cemiyet açıkça Kürt ulusal davasına siyasal ya da pratik bir katkı sunmak yerine, ulusun devamı olarak çocukları yetiştirmek ve onları yetiştirecek olan kadınlara destek olmak için çabalayacaktır. Yani derneğin esas gayesi ulusun yeniden üretildiği iki alan olan kadın ve çocuklarla ilgili faaliyet göstermektir. Konuşmasının başında belirttiği “Kutsal amaçlar uğrunda en çok çalışmak isteyenlere ve uluslarına olan sevgilerini göstermiş oldukları fedakârlıklarla kanıtlayanlara, hepimiz teşekkür borçluyuz” ifadesiyle kuvvetle muhtemel dönemin önde gelen Kürt ulusçularından bahsediyor zira konuşmanın ilerleyen bölümlerinde Şerif Paşa'nın ismini zikrettiği için bu kanaat ve tespit haklılık payımız artıyor. Özetle cemiyet ve dolayısıyla kadınlar ulusun ve ulusal davanın kaynak gücüdür, onu besleyen ve büyütecek olandır, görünmez ama “hayatidir”, ulusun mutfağıdır.

Cemiyetle ilgili bir başka yazı da *Jin* dergisinin 25. sayısında Aziz Yamulki imzası ile yayınlanır. Yamulki yazısına cemiyetin tanıtım toplantısı olarak düzenlenen mevlitten bahsederek başlar. Yamukinin başlangıçtaki vurgusu önemlidir; “İstanbul'da oturan soylu ve temiz Kürd ailelerinin görüş birliğiyle, Kürd kadınlığının çağdaş bir anlayışla yükselip gelişmesini sağlamak...” “Soyluluk ve temizlik” tüm ulusal projelerde aranan

yoksa var edilen ya da arzu edilen iki sihirli sözcüktür. Soylu olmak ulusun ezel ebed bir mazisi olduğuna gönderme yaparken temizlik, saflık onun biricikliğine “öteki” ile karışmadığına yani saflığını koruduğuna gönderme yapar. Bu iki kavram aynı zamanda kadın ve aile ile ilgili olarak aynı metin içinde kullanıldığında ise yeni bir mana seti ortaya çıkar. Zira kadının temizliği, el değmemişliği, saflığı ve bunlardan müteşekkül soyluluğu vücuda getirilecek olan ulusun da aynı zamanda bir o kadar bu özellikleri taşıyacağı manasına gelir. Yamulki yazının devamında kadın ile ulus arasındaki ilişkiyi oldukça açık bir biçimde ortaya koyar;

Çünkü her ulusta olduğu gibi, Kürd uygarlığının gelişip ilerlemesinde de en önemli ögeyi, kadınların gelişip ilerlemesi ve yükselmesi sağlayacaktır. Bunların gelişip yükselmesi, yetiştirecekleri çocuklar ve bu çocuklara ana kucağında verecekleri dinsel ve ulusal terbiye, ulusal gelenekler, daha sonra ırklarına ve uluslarına bağlılık, altı bin yıllık tarihsel yurtlarına bağlı olarak gösterecekleri fedakârlıkların çekirdeğini oluşturur. Bu çekirdeğin filizlenmesi ise, kendisine hizmet edilmesini isteyerek kutsal kucağını açan anavatanın yıllardan beri uğradığı yıkılmışlığa set çekecek, içine yuvarlandığı yakıcı derde çare ve sızlayan yaralarına şifa bulduracak ve bunun için de bitmez tükenmez kararlılık ve dirençle çalışma duygusunu verecekti (Aziz Yamulki, 1919: 14).

Kadınlık doğrudan bir kez daha anne olma ve o vasıfla vatana hizmet edecek çocuk yetiştirme çerçevesinde tanımlanmıştır. Anelik Türk ulusçuluğu ve onun önde gelen birçok savunucusu tarafından da kadın ile ulus arasındaki ilişkinin merkezinde yer alır. Türk ulusçusu Nihal Atsız için “milliyetçiliğin hakim olduğu bir memlekette kadının vazifesinin daktiloluk değil “ANALIK” olduğunu ısrarla vurgular (Atsız’dan nakleden, Bora, 2013: 265). Zira ana hem vatanın hem de de ulusun rezervidir. Yamulki’nin yazısındaki ilerleme fikri ise müstakbel ulus için neferler yetiştirecek olan kadınların aynı zamanda ulusal bilince de sahip olmaları gerektiği vurgusu taşımakla birlikte burada ilerleme gelenek ve dinden azade değildir. Dolayısıyla bu kadın yani ana formu hem “eski/geleneksel” (ulusal şuuru olmayan) kadında hem de “batı kadınından” (anane ile uyuşmayan) kadından daha üstün ve özgün bir yerde “milli bir kadındır” (Bora, 2013:266). Yamulki yazısında kadın ile vatan (toprak parçası) arasında doğrudan bir analogi kurmuş ve hatta ikisini neredeyse aynı anlamda kullanmış gibidir.

Toprağın (vatanın) filizlenmesi, yeşermesi ile annenin kucağında yetişecek ulusal şuurla donatılmış çocuklar birbirine benzetilir anne yani onun biyolojik varlığı toprak ve ondan neşet olan ürün de ulusun mahsulü yani çocuklardır ve hepsinin membaası olan da kadındır, cinsel kimliğinden arındırılmış bir biyolojik üretim ve yeninden üretim nesnesi olarak kadın biçimde tasavvur edilmiştir.

“Cemiyetin beyannamesine bakıldığında ise ulusal uyanışa ve yükselmekte olan Kürtlük cereyanına doğrudan destek verme amacı açıktır. Beyannamenin dördüncü maddesinde bu açıkça dile getirilir” (Alakom, 1998). Beyannamenin altıncı maddesinde “haysiyet ve şerefi şâibedâr olmamış” her Kürd kadının cemiyete üyeliğinin kabul edileceği vurgusu cemiyetle ilgili yazılan az sayıdaki yazıda da vurgulandığı üzere ulusu yükseltecek olan kadınların saf-temiz yani el değmemiş olması gerekliliğini bir kez daha vurguluyor. Cemiyetin faaliyetleri ve üyeleri ile ilgili bilgi ne yazık ki oldukça kısıtlıdır ancak buna rağmen görece erken dönemde kurulmuş olan cemiyet erkeklerden farklı bir örgütlenme içine girmiş olmalarına rağmen toplumsal cinsiyet kodlarını uluslaşma sürecinde verili olarak korumuşlardır. Hem cemiyetin amaç ve beyannamesinde açıkça belirttiği hem de az da olsa konu ile ilgili dönemin basınında yazılanlar kadınların uluslaşma süreçlerine nereden ve nasıl dahil olmaları, olacaklarına dair belirgin bir izlenim sunmaktadır. Cemiyet ve mensubu kadınlar ulusun, erkekler tarafından vücuda getirilmekte olan ve getirilecek ulusun ancak destekçisi olabilirler, mutfağında yer alabilirler. Başka bir ifade ile kadının desteği doğrudan kamusal alanda değil, ulusun üretim yeri olarak tasarlanan ailede yani hane içinde olacaktır, kadın haneden ulus için biyolojik üretkenliğini sergileyecek ve fakat bunu da geleneksel kadın gibi değil ilerleme (geleneğe bağlı olarak) fikri ile harmanlayarak yapacaktır. Ulusun yedek gücü olacaktır.

SONUÇ

Bu çalışmada, Geç Osmanlı dönemi Kürt basınında (1898-1919) yer alan metinlerin, ağırlıklı olarak ulus-devlet merkezli olmak üzere, toplumsal cinsiyet bağlamında

analizi yapılmıştır. 19. yüzyıl ile beraber yükselişe geçen milliyetçilik düşüncesi, dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki halkları da etkilemiştir. Farklı mekanlarda, farklı zamanlarda yaşayan insanlar (erkekler), onlar gibi yaşayan “kardeşlerinin” olduğunu düşünmeye başlamış, ortak kültürü, dili, tarihi paylaştıklarına dair duygu ve düşünce dünyalarında değişimler meydana gelmiştir. Çeşitli ortak mitler, destanlar, diller, ortak topraklar belirlenerek bu düşünce somut veçhelere büründürülmeye çalışılmış, “ateşli” duygular eşliğinde yeni ve modern yaşam biçimleri inşa edilmeye çalışılmıştır. Ve en nihayetinde, günümüzün ulus-devletleri olarak adlandırılan Benedict Anderson’ın ünlü söylemi ile “hayali cemaatler” ortaya çıkmıştır.

19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti’nin merkezileşme politikaları ve Kürtleri politik çıkarılara göre şekillendirme çabası, II. Meşrutiyet (1908) sonrasında İTC eli ile devam ettirilmiş, Kürtler her ne kadar uzun zamanlar Osmanlı’nın *ümmet-millet* kimliğine sahip çıksalar da kurulmak istenen yeni Türk ulus-devlet içerisinde koparak bir ulus-devlet kuramamış, Türk ulusçuları tarafından kodlanan “öteki” kimliklerden biri olmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu içerisinde uzun yıllar diğer halklarla beraber yaşamlarını devam ettiren Kürtler de diğer etnik guruplar gibi ulus-devletlerin yükselişe geçmesi, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılış sürecine girmesi ve artan Türk milliyetçiliği etkisi ile beraber milliyetçi düşüncelere kapılmışlardır. Her ne kadar Osmanlı Devleti ile Kürtlerin sorunları, milliyetçilik öncesi döneme dayansa da ayrı bir ulus-devlet kurma veya özerklik taleplerinin olgunlaşmaya başlaması, Geç Osmanlı olarak tabir edilen Cumhuriyet öncesi döneme denk gelmektedir.

Kürt basınının ilk gazetesi olan *Kürdistan* gazetesi (1898), II. Meşrutiyet sonrası yayınlanan *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti Gazetesi* (1908), ilk Kürtçe dergi olan *Roj-î Kurd* dergisi (1913), onu takip eden *Hetawî Kurd* dergisi (1913-1914) ve *Jin* dergisi, Kürtlerin Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yaşamlarına ve düşüncelerine dair detaylı bilgiler vermektedir. *Kürdistan* gazetesinden *Jin* dergisine kadar Kürtlerin hala bir Osmanlı kimliği vurgusunun önemi üzerinde durdukları, *Roj-î Kurd* ve *Hetawî*

Kurd dergilerinde başlayan kültürel milliyetçi söylemi ve *Jin* dergisindeki modern anlamdaki milliyetçi ifadeler çok net görülmektedir. Bu çalışmanın konusu itibari ile ulus-devlet söylemine odaklanılsa da hem pre-milliyetçiliğin etkisi ile ortaya çıkan söylemlerdeki kadın meselesi hem milliyetçilik meselesindeki kadın söylemleri, milliyetçi taleplerin artmaya ve görünür kılınmaya başlanması ile çok daha fazla dillendirilmiş, kadınlarla ilgili yazılar gazete ve dergilerde daha fazla yer almıştır. Bu artış kuşkusuz milliyetçilik ve kadın ilişkisinin bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyet öncesi dönem içerisinde, yoğun bir baskı ile karşı karşıya kalan bazı Kürt aydınlarının bütün çabaları nafile kalmış, bir ulus-devlet kuramadan basın-yayın faaliyetleri Cumhuriyet öncesi sonlandırılmıştır. Fakat, birçok etnik gurup gibi onlar da hayal etme yeteneklerini kullanmış, bunun için çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmaların başında, “matbaa kapitalizmine” ayak uydurmak ve çeşitli basın-yayın organları yayınlamak aracılığıyla fikirlerini yaymak gelmiştir. Bu yayınlarda, kendi sorunlarını dile getirmeye çalışmış, Kürtlerin ulus-devlete sahip olması gereken bir topluluk olduğunu dile getirmişlerdir.

Ulus-devletleşme süreçlerinin neyin üzerine inşa edildiği ve hangi söylemleri kullandığı, milliyetçiliğin sürdürülmesi ve milliyetçilerin tutkularını açıklama konusunda çok önemli bir noktada durmaktadır. Bu çalışmada da gösterildiği gibi, Kürt milliyetçileri kendi vatan algılarını (sınırları belli bir Kürdistan), vatanın nasıl bir veçheye bürünmesi gerektiğini, ulusu oluşturan bireylerin modern yaşamlarının nasıl olması gerektiği ve bu ulusa bu denli nasıl bağlı oldukları gibi soruların cevaplarının birçoğunu, kadınların konumlandırılışı ve ulus-devlete katılım rolleri ile (erkeklerin tahayyül ettiği şekliyle) bağlantılandırarak kurmuşlardır.

İlk olarak, bu geçiş süreci içerisinde, namus kavramı bir değişim geçirmiştir. Namus kavramının, ulus-devlet öncesi kullanılan kısmi olarak geleneksel yasaları da tanımlayan anlamının (nomosun), ulus-devlet söylemiyle beraber bir kadın cinselliğinin ve vatanın simgesi haline geldiği görülmektedir. Vatanın sınırlarının

kadın bedeni olarak tahayyül edilmeye başlanması, kadının “namusunun”, vatanın namusu ile eşdeğerde olmasına ve erkekler tarafından korunup, kollanmaya muhtaç nesnelere olarak ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Masum, saf, manevi yüklü olan Kürt kadın özellikleri karakterize edilmiş, vatanla özdeşleştirilen bu kadın imgelemeleri, el değdirilmemesi gereken, ulusun namusunun bir temsilcisi olarak görülmüştür.

Ulusun en küçük yapı taşı olan aile ve ailenin ulusa hizmet edebilir hale getirilmesi, anne rolünün omuzlarına yüklenmiştir. Manevi alan olarak evin (kadının), maddi alan olarak dış dünyanın (erkeğin) kodlanması, bu rolün ortaya çıkmasında etkilidir. Çalışmanın da gösterdiği gibi, Kürt kadınlar ailenin eğitiminden ve çocukların iyi birer vatanperver olarak yetiştirilmesinden mesul tutulmuş, bunu yapabilmek için de gelenek ve göreneklerin modern bir eğitim ile harmanlanarak, hem manevi alanın dış güçlere karşı korunması hem maddi alanın değiştirilip, geliştirilmesi istenmiştir. Kadınların bütün bunları yerine getirirken, cinsiyetlerinden arınması hem özel hem kamusal alanda ulusun sembolleri olarak var olmaları tahayyül edilmiştir. Modern dünyanın içerisinde bu yeni rollere kadınların gönüllü olarak talip olacağı, modern dünyaya “yakışır” bir şekilde zor ile değil zaten olması gerekenin bu olduğu düşüncesi ile yüceltilmiştir. Kadınların, sadece ulusun destekçi pozisyonunda, “erkeğin arkasındaki başarılı kadın” rolünde olmalarının, ulus için en faydalı misyon olduğu düşünülmüştür.

Kürt kadınlarının zaten özgür, cesur ve yüksek ahlaklı olduğu düşüncesini ve söylemini, çalışmada da belirtildiği gibi, Kürt ulusunun kadınlarını modern ebeveynler haline getirmek ve Kürt ulusunu dünya ve Osmanlı kamuoyunda “ulus için yeterli sıfatları ve özellikleri” taşıyan bir muhteva taşıdıklarını göstermek için, bir sembol olarak kullanmışlardır. Modern bir ulus-devlet olarak Kürdistan hayalinin simgesel metaforları haline getirilmek istenen Kürt kadınlarına, “özünde” namus düşkün, ulussever ve ulusun gönüllü anneleri olarak, ulus projelerindeki yerlerinin gönüllü savunucuları olma misyonu verilmiştir. Bu modern tahayyül, aynı zamanda Batı’nın etkisinde kalan erkeklerin ev içi iktidarı büyüklerin elinden alıp, kendi iktidar alanlarını kurma isteği ve eski aşk, evlilik biçimlerini reddedip, “kendileri gibi” entelektüel eşlere

ve kendi birikimlerini aktaracakları, aydın bir topluma duydukları sahip olma arzusu ile de yakından ilgilidir.

Milliyetçilik çalışmalarının çoğu zaman cevaplayamadığı ve eksik bıraktıkları nokta, milliyetçileri bu denli ulus fikrine bağlı kılan şeyin ne olduğu sorusudur. Her ne kadar milliyetçilik düşüncesi, modern yaşamın talep ettiği rasyonel düşünme, bilimsel ilerleme gibi fikirler etrafında kurulsa da bu fikirler için uğruna ölümü göze aldırarak ve büyük kavgalar yürüttürecek şeyin, bir erkek arzusu olduğu fikri çalışmada tartışılmıştır. Osmanlı ve Fars tasavvuf geleneğinin etkisinde kalan Kürtler, zamanla bu tasavvuf edebiyatında var olan arzu nesnesini, kendi modern ulus arzularına eklemişlerdir. Bu gelenekte var olan koşulsuz-şartsız teslimiyet ve tutku ile her şeyden vazgeçerek ulaşılmak istenen merteye için çalışma düşüncesi, aynı simgesel öğeler kullanılarak vatana (kadın bedeninin tezahür edilmiş hali) yönlendirilmiştir. Çalışmada belirtilen namus-i İslam'dan namus-i Kurdi'ye geçiş, İslam aşkıdan Kürtlük aşkına geçiş sürecini de sembolize etmektedir. Bu aşkın doğuşu kadına yönelik arzunun beslenip büyütülmesi, tasavvufi imgelemlerin aslında, kadın aşkı aracılığıyla vatanda bütünleşmesini ortaya çıkarmıştır. Metaforlar, kadın bedeni üzerinden kurularken erotik imgelemler kullanılmış, bu imgelemler erkek arzusunun yoğun bir şekilde vatana bağlanmasını sağlamıştır.

Dünyanın birçok yerinde uluslaşma süreci yaşanırken, edebi, ilmi, sanatsal eserler verilerek bu eserler üzerinden ulus fikri ve arzusu yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Fakat, baskı altında yayın hayatını devam ettirmek zorunda kalan Kürt milliyetçileri, bu fikir ve arzularını ancak çıkardıkları dergi ve gazetelerde yayınlamışlardır. Kürt milliyetçilerinin birçoğunun sürgün hayatı yaşaması ve İTC baskısının altında kendi fikirlerini ifade etme çabaları, bu sürgün halinin özlem, hasret gibi duyguları daha yoğun yaşamalarına sebebiyet vermiştir. Her ne kadar Türk ulusçuları ve birçok ulus ideolojisi ile yönleri aynı minvalde ilerlese de bu özlem ve gurbet duygusu ulus inşacısı modernist Kürt aydınlarının, Kürdistan'a dair daha yoğun hisler beslemesine ve aşk duymasına sebep olmuştur. Bu yoğun his dünyası, yayınların birçok satırında

hissedilmektedir. Bu yayınlardan ortak olarak ortaya çıkartılan düşünce ise kadınların, ulus-devlet içerisinde manevi olarak koruyup, kollayacağı bir Kürdistan'ın gönüllü anneleri-kadınları olarak sembol ve mana yüklü bir pozisyona itildikleri, erkeklerin ise hem Kürdistan'ı hem kadınları dış tehlikelere karşı koruyup, her türlü tehlikeden uzak tutmaya çalışarak ulusun dünya medeniyetleri arasına girebilmesi ve gelişebilmesi için erkeklik hamiyetlerini sergilemesi gerektiği bir yeni yaşam tahayyülünü doğurmuştur.

KAYNAKÇA

Alakom, Rohat. (2011). *Eski İstanbul Kürtleri*, İstanbul: Avesta Yayınları.

- “Yirminci Yüzyılın Başlarında İstanbul’daki Kürt Kadınlar”. (2005). İç. *Devletsiz Ulusun Kadınları*. Der., Shahrzad Mojab.

Alan, Ahmet. (2017). *Hetawî Kurd*, İstanbul: Avesta Yayınları.

Althusser, L. (2003). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, çev, Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki Yayınları.

Altınay, Ayşe Gül. (2016). *Vatan Millet Kadınlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

- “Giriş: Milliyetçilik, Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm”. (2016). İç. *Vatan Millet Kadınlar*. Der., Ayşegül Altınay. İstanbul: İletişim Yayınları.

Anderson, Benedict. (2016), *Hayali Cemiyetler*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Anthony, Smith. (1994). *Milli Kimlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bajalan Rhys, Djene. (2010). *Jön Kürtler*, çev, Burcu Yalçınkaya, İstanbul: Avesta Yayınları.

Balsoy, Gülhan. (2015). “Osmanlı Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Tarihçiliği Üzerine”, İç. *Toplum ve Bilim Dergisi*, sayı 132.

Baykuş, Tahir. (2014). *The Role of the Press in the Construction of Kurdish Collective Identity: A Case Study on “Jin” Journal (1918-1919)*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.

Berktaş, Fatmagül. (2003). *Tarihin Cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayınları.

Beşikçi, İsmail (2013). *Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi ve Kürd Sorunu*, İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları.

Billing, Micheal. (2003). *Banal Milliyetçilik*. İstanbul: Gaye Kitapevi.

Bora, Tanıl. (2013). *Milliyetçiliğin Kara Baharı*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bozarslan, Hamit. (2008). *Kürd Milliyetçiliği ve Kürd Hareketi (1898-2000)*, İç. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik*, Cilt:4, İstanbul: İletişim Yayınları.

- “Türkiye’de Yazılı Kürt Tarih Söylemi Üzerine Bazı Hususlar”. (2005). İç. *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*. Der., Abbas Vali. Çev., Fahriye Adsay. İstanbul: Avesta Yayınları.

Bozarslan, M. E. (1985). *Jîn: Kovara Kurdi-Tirkî:Kürdçe-Türkçe Dergi 1918-1919*. Uppsala: Deng Yayınevi.

Bruinessen, Martin Van. (1992). *Agha, Shaikh and State*. London: Zed Books.

Bruinessen, Martin Van. (2001). “From Adela Khanumto Leyla Zana: Women as political Leaders in Kurdish History.”in *Women of a Non-State Nation*. Der., Sharrzad Mojab. California: Mazda Publishers, Costa Mesa.

Calhoun, Craig. (2012). *Milliyetçilik*, çev, Bilgen Sütçüoğlu, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Celile, Celil. (2013), *Kürt Aydınlanması*, İstanbul: Avesta Yayınları.

-*19.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Kürtler*. (1992). İstanbul: Özge Yayınları.

Chatterjee, Partha. (1996). *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*, Çev, Sami Oğuz, İstanbul: İletişim Yayınları.

-*Ulus ve Parçaları*. (2002). Çev, İsmail Çekem, İstanbul: İletişim Yayınları.

- “Kadın Sorununa Milliyetçi Çözüm”. (2016). İç. *Vatan Millet Kadınlar*. Der., Ayşegül Altınay. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Çelik, N. B. (2005). *İdeolojinin Soykütüğü, Marx ve İdeoloji 1*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Dağtaş, Banu. (2003). *Reklamı Okumak*, Ankara: Ütopya Yayınları.
- Davis-Yuval, Nira. (2016). *Cinsiyet ve Millet*, çev, Aşin Bektaş, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Deringil, Selim. (2007). *Simgeden, Millete: 2. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Duman, Gülseren. (2010), *The Formations of the Kurdish Movements 1908-1914: Exploring the Footprints of Kurdish*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Durna, T., Kubilay, Ç. (2010). Söylem Kuramları ve Eleştirel Söylem Çözümlemeleri, *Medyadan Söylemler*, İçinde, (der) Tezcan Durna, İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Eagleton, T. (1996). *İdeoloji*, çev. Muttalip Özcan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Enloe, Cynthia. (2016). "Feminizm, Milliyetçilik ve Militarizm". İç. *Vatan Millet Kadınlar*. Der., Ayşegül Altınay. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gallner, Ernest. (2013), *Uluslar ve Ulusçuluk*. İstanbul: Hil Yayın.
- Georgeon, François. (2018). *Sultan Abdulhamit*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hall, S. (2005). İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulanın Geri Dönüşü, M. Küçük (der.) İçinde, *Medya, İktidar, İdeoloji*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 73 - 121.
- Hassanpour, Amir. (2005). *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil*, çev, İbrahim Bingöl, Cemil Gündoğan, İstanbul: Avesta Yayınları.

- Hobsbawm, J, Eric. (2014). *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, çev, Osman Akınhay, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Issı, Murat. (2013). “Kürt Basını ve Kürdistan Gazetesi”. İç. *E-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*. Sayı, 8.
- Işık, Ayhan. (2014), *Kurdish and Armenian Relations in the Ottoman Kurdish Press (1898-1914)*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- “Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi”. (2013). İç. *Kürt Tarihi Dergisi*, Sayı, 8.
- Jayawardena, Kumari. (1989). *Feminism and Nationalism in the Third World*, Londra.
- Jwaideh, Wadie. (2009). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, çev, İsmail Çekem, Alper Duman İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kalay, Ayşe. (2015). *Değişen ve Dönüşen Sosyal Bir Olgu Olarak Namus ve Toplumsal Cinsiyet*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Kandiyoti, Deniz. (2000). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*: İstanbul: Metis Yayınları.
- Karakışla Selim, Yavuz. (2003). Kürt Kadınları Teali Cemiyeti (1919), *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı, 111.
- Karaömerlioğlu, Asım, M. (2017). *Orada Bir Köy Var Uzakta, Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaya, Fethullah. (2008), *Osmanlı Dönemi Kürt Basını*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Klein, Janet. (2005). “Milliyetçilik: Geç Osmanlı Döneminde Kürt Milliyetçi Söyleminde “Kadın Sorunu”. İç. *Devletsiz Ulusun Kadınları*. Der., Shahrzad Mojab. Çev., Fahriye Adsay ve diğerleri. İstanbul: Avesta Yayınları.

- Koç, Yener. (2012), *Bedirxan Pashazades, Power Relations and Nationalism: (1876-1914)*. Boğaziçi Üniversitesi: Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.
- Kutlay, Naci (2012). *Kürt Kimliğinin Oluşum Süreci*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Laclau, E. (2012). *Evensellik Kimlik ve Özgürleşme*, çev. Erduğrul Başer, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Laclau, E., & Mouffe, C. (2012). *Hegemonya ve Sosyalist Strateji, Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*, çev. Ahmet Kardam, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Larrain, J. (1994). *İdeoloji ve Kültürel Kimlik, Üçüncü Dünya Gerçeği*, çev. Neşe Nur Domaniç, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Ekmekçioğlu, Lerna. (2017). “Bir Yokluğun Anatomisi”. Der., Bilal, Melissa, Lerna Ekmekçioğlu. İç. *Bir Adalet Feryadı*. İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Lewis, Bernard. (2007). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Malmisanij. (1999). *Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi*. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Malmisanij. (2013). “Osmanlı Dönemi Kürt Basını ve Aydınları Üzerine”. *Kürt Tarihi Dergisi*, Sayı, 8.
- Mardin, Şerif. (1991). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Şerif. (2008). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- McDowall, David. (2005). *A Modern History of the Kurds*. New York: Road.
- Mojab, Shahrzad. (2005). *Devletsiz Ulusun Kadınları*, çev. Fahriye Adsay ve diğerleri, İstanbul: Avesta Yayınları.

Nagel, Joane. (2016). “Erkeklik ve Milliyetçilik: Ulusun İnşasında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik”. İç. *Vatan Millet Kadınlar*. Der., Ayşegül Altınay. İstanbul: İletişim Yayınları.

Najmadi, Afsaneh. (2016). “Sevgili ve Ana Olarak Erotik Vatan: Sevmek, Sahiplenmek, Korumak”. İç. *Vatan Millet Kadınlar*. Der., Ayşegül Altınay. İstanbul: İletişim Yayınları.

Oakley, Ann. (1972). *Sex, Gender and Society*. San Francisco: Harper Colophon Books.

Osmanağaoğlu, Hülya. (2015), *Feminizm Kitabı*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Örs, Orhan. (2012). *İttihat ve Terakki Cemiyetinin Kürt Politikası: 1908-1914*. İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmış Yüksek Lisan Tezi.

Özkırımlı, Umut. (1999). *Milliyetçilik Kuramları, Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul: Sarmal Yayınlar.

Özoğlu, Hakan. (2017), *Osmanlı'da Kürt Milliyetçiliği, Kimlik, Evrim, Sadakat*, çev, NilayÖzok, İstanbul: İletişim Yayınları.

Saigol, Rubina. (2016). “Militarizasyon, Ulus ve Toplumsal Cinsiyet: Şiddetli Çatışma Alanları Olarak Kadın Bedenleri”. İç. *Vatan Millet Kadınlar*. Der., Ayşegül Altınay. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sancar, Çakır. (1996), *Osmanlıda Kadın Hareketi*, Metis Yayıncılık.

Sancar, Serpil. (2014). *İdeolojinin Serüveni*, 3. Baskı, Ankara: İmge Yayınları.

Sancar, Serpil. (2017), *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti, Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Scott, Joan Wallach. (1999). *Gender and the Politics of History*. New York: Colombia University Press.

Sirman, Nükhet. (2008). *Kadınların Milliyeti*. Milliyetçilik Cildi İçinde. (246-245). İstanbul: İletişim Yayınları.

Suny, Ronald Grigor. (2016). *Ancak Çölde Yaşayabilirler*, İstanbul: Aras Yayıncılık.

Şerifsoy, Selda. (2016). “Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, 1928-1950”. (2016). İç. *Vatan Millet Kadınlar*. Der., Ayşegül Altınay. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tunaya, Tarık Zafer. (1998). *Türkiye’de Siyasal Partiler; II. Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Üsteli Fisun. (2017). *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları 1912 - 1931*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Vali, Abbas. (2005). *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, çev, Fahriye Adsay ve diğerleri, İstanbul: Avesta Yayınları.

Van Dijk, T, A. (1988). *News as Discourse*, New Jersey: Lawrance Erlbaum Associates Publishers.

Van Dijk, T. (1991). *Racism and the Press*. London: Routledge.

Wolff, Virginia. (2015). *Yalnızlık Ömür Boyu*. çev, Nil Sakman. İstanbul: Zeplin Yayınevi

Yeğen, Mesut. (2013). *Devlet Söyleminde Kürt sorunu*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıldırım, Kadri. (2013). *Mem û Zin*. İstanbul: Avesta Yayınları.

Zürcher, Erik Jan. (1987). *Milli Mücadelede İttihatçılık*. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Gazete ve Dergiler

Kürdistan gazetesi

Kürt Teaviin ve Terakki Gazetesi

Roj-î Kurd dergisi

Hetawî Kurd dergisi

Jin gazetesi